

Edvard Beneš

POLITICKÁ BIOGRAFIE ČESKÉHO DEMOKRATA

**ČÁST DRUHÁ
PREZIDENT REPUBLIKY
A VŮDCE NÁRODNÍHO ODBOJE
(1935–1948)**

..... Jindřich Dejmek

Edvard Beneš

Politická biografie českého demokrata

Část druhá – Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935–1948)

PhDr. Jindřich Dejmek, DSc.

Recenzovali:

prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc.

PhDr. Miroslav Tejchman, DrSc.

Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum

Redakce Lenka Ščerbaničová

Obálka a grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba Nakladatelství Karolinum

První vydání

© Univerzita Karlova v Praze, 2008

© Jindřich Dejmek, 2008

Publikace vychází s laskavou podporou Nadačního fondu Václava Klause.

Monografie byla vypracována v rámci výzkumného záměru AV 0Z80150501:

Český dějinný prostor v evropském kontextu. Diverzita, kontinuita, integrace, jehož nositelem je HÚ AVČR Praha.

ISBN 978-80-246-1473-1

ISBN 978-80-246-2701-4 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Dr. EDVARD BENEŠ
PRESIDENT ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY

OBSAH

Kniha pátá: Politický vůdce spartánské demokracie (prosinec 1935 až říjen 1938)	7
Kapitola 16 Budování demokracie v obležení diktátorů (prosinec 1935 až jaro 1937)	9
Kapitola 17 Začátek finálního zápasu o československý stát (květen 1937 až květen 1938)	63
Kapitola 18 Od květnového triumfu k mnichovské katastrofě (květen až říjen 1938)	114
Kniha šestá: Vůdce národního odboje za obnovu demokratického Československa (říjen 1938 až březen 1945)	183
Kapitola 19 Z prominentního soukromníka do čela druhého odboje (říjen 1938 až říjen 1939)	185
Kapitola 20 Výstavba exilového státního zřízení a jeho institucí (říjen 1939 až říjen 1940)	235
Kapitola 21 Za uznání plnohodnotné vlády a právní kontinuity československého státu (říjen 1940 až září 1941)	287
Kapitola 22 Diplomatická likvidace Mnichova (říjen 1941 až září 1942)	328
Kapitola 23 O budoucnost republiky a její postavení v poválečném světě (podzim 1942–1943/44)	373
Kapitola 24 V čele vrcholícího zápasu za obnovu svobodného Československa – a v jeho zákrutech (leden 1944 až březen 1945)	436
Kniha sedmá: Budovatel socializující demokracie a jeho finální prohra (březen 1945 až červen 1948)	511
Kapitola 25 Položení základů třetí republiky (březen 1945 až květen 1946)	513
Kapitola 26 V čele zápasu za udržení demokracie (květen 1946 až srpen 1947)	573
Kapitola 27 Mnohonásobně tragické finále politika (září 1947 až červen 1948)	636
Kapitola 28 Agonie a smrt (červen až září 1948)	685
Závěr: Edvard Beneš v českých a československých dějinách první poloviny 20. století	701
Přehled využitých pramenů a literatury	725
Jmenný rejstřík	773

KNIHA PÁTÁ

POLITICKÝ VŮDCE SPARTÁNSKÉ DEMOKRACIE

(PROSINEC 1935 AŽ ŘÍJEN 1938)

KAPITOLA 16
BUDOVÁNÍ DEMOKRACIE V OBLEŽENÍ DIKTÁTORŮ
(PROSINEC 1935 AŽ JARO 1937)

*... v dnešní pohnuté a rozvratné době demokracie musí mít
pro svou ochranu svou vlastní sílu materiální,
to jest svou velikou moc vojenskou,
připravenou a schopnou ubránit se uvnitř i navenek.
A také schopnost ukázat, že kdyby ke konfliktům,
jež nám hrozí, mělo dojít, že by ten konflikt
evropské demokracie dovedly rozhodnout pro sebe.
Nesmějí nikoho ohrožovat, ale musejí být připraveny
na všechny okolnosti...*

Vánoční projev E. Beneše 24. prosince 1936

Když jedenapadesátiletý Edvard Beneš vstupoval odpoledne 18. prosince 1935 do prostor staroslavného Pražského hradu, aby se ujal po svém slavném předchůdci jako druhý funkce prezidenta československého státu, přinášel si nepochybně s sebou ucelenou koncepci dalšího budování republiky.¹ Málokdo mohl pochybovat, že si uchová určující vliv na řízení jednoho z klíčových státních resortů, ministerstva zahraničních věcí, v jehož čele stál předcházejících více než sedmáct let. Jeho řízením byl sice hned 20. prosince dočasně pověřen ministerský předseda Milan Hodža, fungování vlastního úřadu měl však pevně v rukou dlouholetý Benešův spolupracovník a neformální zástupce Kamil Krofta, ostatně před-určený brzy k nástupu do čela Zamini.² Beneš ostatně považoval za jeden ze svých primárních cílů „zesílit a zachránit z našich spojeneckých svazků, co se ještě při vzrůstajícím rozvratu evropském zachránit dalo...” a nelze pochybovat,

¹ I když o posledních letech první republiky existuje dnes již rozsáhlá literatura, monografii o prvním Benešově prezidentství dosud postrádáme. Z posledních syntéz, zachycujících podrobněji sledované období, budiž uvedeny alespoň V. OLIVOVÁ, *Dějiny první republiky*. Praha 2000, s. 205n.; A. KLIMEK, *Velké dějiny země Koruny české*. Sv. XIV. (1929–1938). Praha 2002, hlava 5 až 7, a zejména Z. KÁRNÍK, *České země v éře První republiky*. Sv. II. *O přežití a o život* (1936–1938). Praha 2003. Zatímco první dvě práce si všímají prakticky vesměs politického vývoje Československa, poslední je pokusem o výklad všech podstatných složek jeho života od politiky po kulturu a každodennost. K vlastní roli prezidenta, jak ji vymezovala ústava z roku 1921, srov. E. BROKLOVÁ, *Prezident Československé republiky. Instituce a osobnost T. G. Masaryka*. Praha 2001, zvl. s. 14–21; naposledy V. MAKARIUS, *Prezident Beneš v ústavním systému první republiky*, in: *Edvard Beneš očima mladých badatelů*. Na pozvání Masarykova ústavu, 1, 2005, s. 53–64.

² K fungování MZV po Benešově odchodu a následnému nástupu K. Krofta viz J. DEJMEK, *Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta*. Studie z dějin československé zahraniční politiky v letech 1936–1938. Praha 1998, zvl. s. 19–20n.; též, *Milan Hodža a československá zahraniční politika ve třicátých letech* (1935–1938). Moderní dějiny 7, 1999, s. 65–84.

že jeho vlastní výtvar – po léta pečlivě budovaná diplomacie – při něm měla hrát zásadní roli.³

Za druhý, ve svém vnitřním žebříčku snad ještě důležitější úkol prezident považoval urychlení nedávno zahájené reorganizace armády, její výrazné zesílení a všestrannou modernizaci, jež z ní měla vytvořit celek, s nímž muselo vážně počítat i drasticky se militarizující nacistické Německo. Konečně jako poslední v triádě klíčových úkolů Beneš vytkl „zesílení fronty vnitřní“, tedy v prvním plánu zpevnění koalice vládních stran, kterou právě předcházející prezidentská volba přivedla na pokraj rozpadu. V druhém plánu mělo být toto úsilí zaměřeno k „řešení otázek minoritních a ovšem i otázky slovenské, a to v takovém duchu, který by jednotu státu posílil, vnitřní rozklad zastavil ... a vytvořil uvnitř státu tak pevné a mohutné jádro, které by svou silou a jistotou odolalo ať už těžké krizi diplomatické nebo přímo krizi vzniklé z evropského konfliktu válečného...“⁴

V duchu tohoto programu začal Beneš hned od konce prosince postupovat. Ačkoliv v nemnoha svých veřejných projevech z té doby vyjadřoval důvěru, že mír v Evropě zůstane zachován, republika se pod vůdcovstvím nového energického prezidenta začala rychle přetvářet do skutečné pevnosti, připravující se urychleně k tvrdošíjně obraně, což jaksi symbolicky zvýrazňovalo i dokončení prvních těžkých opevnění na jejích hranicích nedlouho po jeho zvolení. A Beneš zahájil tuto energickou přestavbu republiky ihned i v úřadě, do jehož čela byl nyní postaven, v samotné prezidentské kanceláři (dále KPR).

Už první den v nové funkci, 19. prosince, prezident ozřejmil záměr poměrně rozsáhlé reorganizace KPR. V jejím čele byl sice – jistě i v zájmu určité symbolické kontinuity s jeho legendárním předchůdcem – ponechán Masarykův kancléř Přemysl Šámal, s nímž se ostatně Beneš dobře znal ještě z časů, kdy spolu zakládali protirakouskou Maffii.⁵ Prezident však oznámil, že k pružnějšímu řešení všech problémů zřídí po vzoru fungování MZV tzv. osobní kabinet, do jehož čela povolal kariérního diplomata (a později vyslance ve Švédsku) Vladimíra Kučeru, jenž již určitou dobu sloužil i Masarykovi.⁶ Do stavu KPR byli ostatně brzy povoláni i další úředníci z MZV a hned počátkem ledna 1936 prezident navíc nařídil, aby MZV dodávalo KPR co nejrychleji i šifry a důležité zprávy ze zahraničí. Spolu s pravidelnými konzultacemi ministra Krofty s prezidentem to pojišťovalo skutečně výrazné provázání obou institucí a Benešovi umožňovalo zvláště ve dnech klíčového zápasu o stát od jara 1938 dokonce spoluvytvářet důležitější

³ E. BENEŠ, *Paměti II. Od Mnichova k nové válce a novému vítězství*. Praha 1947, s. 49.

⁴ E. BENEŠ, *Mnichovské dny. Paměti I.*, Praha 1968, s. 7.

⁵ O Šámalově osobě existuje dosud jediná skica J. HAJŠMANA, *Přemysl Šámal*. Praha 1946; viz též J. ŠETŘILOVÁ, *Most mezi Hradem a národní demokracií. Role Přemysla Šámala při hledání politického i osobního smíru*, in: J. Dejmek a J. Hanzal (red.), *České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. Dr. Roberta Kvačka*. Praha 1997, s. 231–240.

⁶ Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále AKPR), T 978/35. Složka Prezident E. Beneš. Záznam P. Šámala z 19. prosince 1935.

diplomatické dokumenty od instrukcí našim vyslancům až po formulování nót a odpovědí na akta zahraniční.⁷

Jedním z prvních kroků, které Beneš učinil po nástupu do úřadu, byla reorganizace informačních zdrojů své administrativy. Už 19. prosince rozhodl, že Masarykem kdysi neoficiálně vybudovaná „zpravodajská kancelář“ v čele s odborovým přednostou V. K. Škrachem bude zrušena, neboť „politické oddělení má dosti prostředků zcela normálních, aby opatřilo ty informace, které má zapotřebí“.⁸ Není pochyb, že se Beneš hodlal – podobně jako v předcházející nejméně půl druhé dekádě – spoléhat vedle oněch „normálních“ prostředků i na své informační zdroje vybudované i v domácím prostředí zpravodajskou sekci MZV, vedenou nadále Janem Hájkem. Současně však zamýšlel utužit i spolupráci se zpravodajskými složkami ministerstva vnitra, ba i – v souvislosti s potřebou soustavných informací o hospodářských záležitostech – ministerstva financí a vedením Národní banky.⁹ Upraveno bylo – zjevně opět vlivem praxe MZV – shromažďování informací a zpráv z novin, ale i některé vnitřní záležitosti fungování kanceláře, mimo jiné bylo zpřecizněno pořizování záznamů o jednáních prezidenta, které většinou alespoň formou stručného zápisu pořizoval sám Šámal. Výrazně byla intenzifikována i součinnost hlavy státu s Vojenskou kanceláří prezidenta, v jejímž čele zůstal divizní generál Silvestr Bláha, i když Beneš brzy vytvořil k ovlivňování výstavby armády ještě další nástroje, především nově zřízenou Nejvyšší radu obrany státu.¹⁰

Nový prezident začal – přesně podle svého zvyku z bývalého působiště – realizovat krůček po krůčku svůj program. Ihned po nástupu do úřadu oznámil, že se hodlá v duchu svého konstitučního práva (a také úzu zavedeného Masarykem počátkem dvacátých let) zúčastňovat zasedání vlád, na nichž se budou rozhodovat zvláště důležité otázky, především ty týkající se přípravy obrany státu.¹¹ Už počátkem ledna 1936 také rozhodl, že obnoví někdejší Masarykem zahájenou tradici cest hlavy státu do regionů, především na Moravu a na Slovensko, kde zamýšlel každý rok strávit velkou část léta. Nikoliv ovšem pouze pasivně, ale „tím způsobem, že by navštívil řadu míst, např. Tatry, Kremnici, Štiavnic a vždy nějaký čas se tam zdržel, při čemž by vešel ve styk s místními činiteli...“¹² Ještě před Štědrým dnem, 21. prosince, přijal také poprvé v nové funkci kolektivně pražský diplomatický sbor, před kterým vyjádřil naději, „že se nám podaří uhájit na tomto základě to, co bylo vytvořeno s takovým úsilím a takovými obětmi, nejen v dnešních nesnadných dobách, nýbrž i v budoucnu, nastanou-li potíže...“¹³ Na Nový

⁷ AKPR, T 978/35. Záznam P. Šámala z 1. ledna 1936, T 4/36.

⁸ AKPR, T 978/35. Šámalův záznam z 19. prosince, č. 981/35.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Určitým zrcadlem Benešových zájmů o armádu jsou mj. fondy VKPR, uložené dnes v ÚVA Praha. K celému problému viz též podkap. III.

¹¹ AKPR, T 978/35. Prezident Beneš. Záznam z 19. prosince, T 896/35.

¹² Tamtéž, Šámalův záznam z 11. ledna 1936, č. 55/36.

¹³ AKPR, kart. 335, i. č. 1820; též R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*. Praha 2006, s. 24–25.

rok se pak poprvé obrátil v obdobném duchu v krátkém projevu i k celé československé veřejnosti, již popřál, aby „Československá republika zůstala tak jako dosud pevnou hrází mezinárodního míru a vnitřního klidu i v dobách bouří...“¹⁴ Už 13. ledna 1936 dal Beneš návštěvou Německého divadla v Praze najevo také neformální zájem o kulturu této největší národnostní menšiny republiky. Takřka současně potom oslovil poprvé i armádu.

Ještě v průběhu posledního prosincového týdne nový prezident také – i písemně – „vymezil“ svůj postoj k největším politickým stranám ve státě, jejichž vedení mu vzápětí po volbě zaslala své blahopřejné listy.¹⁵ Beneš měl samozřejmě v úmyslu zachovat dosavadní tradici nadstranickosti prezidentského úřadu, a proto už před volbou rezignoval – tehdy ještě podmíněčně – osobním listem adresovaným J. V. Klofáčovi na post místopředsedy národně-socialistické strany.¹⁶ Když pak od vedení strany dostal zdaleka nejobsažnější blahopřání ke svému zvolení, odpověděl opět především odkazem na svého předchůdce, „za nímž půjdeme všichni.“ V podobném duchu byly formulovány i další prezidentské listy, i když např. v adrese ústřednímu výkonnému výboru sociální demokracie zdůraznil víru, „že pro tuto práci budu mít ve svém úřadě vždycky souhlas vaší strany a součinnost naprosté většiny svých spoluobčanů.“¹⁷ V odpovědi na blahopřání vedení republikánské strany přislíbil prosazovat „politiku míru a spolupráce celého národa“, v čemž chtěl navázat na odkaz Antonína Švehly. V adrese předsednictvu lidovců, bez nichž bylo jeho zvolení nemožné, zase ocenil shodu, „že jedině v pravé demokracii a ve vzájemném spravedlivém pochopení jest záruka šťastného vývoje naší vlasti.“ Zvláštními adresami Beneš odpověděl i na blahopřání německých demokratických aktivistických stran, z nichž německá sociální demokracie jej tehdy označila za skutečného garanta demokratického vývoje československého státu. I jim Beneš vyjádřil víru „ve šťastný demokratický rozvoj a mírovou politiku republiky...“¹⁸ Z větších politických subjektů tak hned od počátku absentoval jedině i sebeformálnější kontakt s Henleinovou SdP, Kramářovým Národním sjednocením a kupodivu i Hlinkovou Slovenskou ľudovou stranou, i když její poslanci Beneše v nedávném klání – jak víme – podpořili.

V prvních měsících po nové prezidentské volbě měla KPR a také s ní spolupracující MZV ještě hodně práce s vyřizováním nezbytných formalit. Oba úřady musely např. připravit celkem 53 ručně psaných poselství, v nichž hlavám států čtyř kontinentů oznamovaly slavnostní formou Benešovo zvolení – a v následujících měsících vyřizovat také formální odpovědi na protokolární blahopřání

¹⁴ *Novoroční projev prezidenta republiky*. Lidové noviny 28. prosince 1935 (!). Též R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 28–29.

¹⁵ AKPR, E. Beneš, kart. 333. Prezidentská volba.

¹⁶ AKPR, E. Beneš, kart. 335. Dopis byl otištěn např. v *Národním osvobození* 25. prosince 1935.

¹⁷ AKPR, E. Beneš, kart. 333. Prezidentská volba. Blahopřání ke zvolení a relevantní odpovědi.

¹⁸ V adrese pro DSAP Beneš doslova psal: „Ich glaube mit Ihnen an die glückliche demokratische Entwicklung und an die konsequente Friedenspolitik der Republik.“ AKPR, tamtéž.

došla od řady panovníků, papeže, ale např. – jistě nejupřímněji míněný „*Erwiderung-schreiben*“ od „Vůdce a kancléře Adolfa Hitlera“.¹⁹ Beneš sám pak reagoval alespoň na část blahopřejných dopisů, jež dostal od desítek politiků především z anglicky mluvících zemí, Francie, ale také z řad německých demokratů žijících v československé i jiné emigraci, z Rakouska, z některých balkánských států, především Jugoslávie, a výjimečně i vzdálenějších zemí.²⁰

Necelý měsíc po svém zvolení, 16. ledna 1936, přijal nový prezident také první významnou návštěvu ze zahraničí, když do Prahy přijel – ovšem již podle dohody z podzimu předcházejícího roku – rakouský kancléř K. Schuschnigg. Host diskutoval na Hradě i v Kolovratském paláci, kde se sešel s M. Hodžou, řadu otázek souvisejících s uvažováním sblížením malodohodového bloku s Rakouskem a Maďarskem, o něž se v duchu svého plánu zasazoval především ministerský předseda.²¹ Kancléř ostatně zdůrazňoval přátelský poměr obou států a vyslovil se pro obnovu arbitrážní smlouvy z roku 1926, ba padla i slova o možné nové smlouvě o přátelství.²² Následující měsíce však ukázaly, že se z těchto vizí podaří – s výjimkou nové dohody obchodní – zrealizovat jen málo. Proti sblížování Vídně s Prahou se postavili v Budapešti a zvláště v Římě.²³ Rakušané sami si pak své vztahy s Československem a jeho spojenci zkomplikovali počátkem dubna jednostranným obnovením branné povinnosti, proti kterému malodohodoví diplomaté pochopitelně formálně protestovali.²⁴ V té době byly ovšem středoevropské záležitosti alespoň dočasně zastíněny problémy příští bezpečnosti celého kontinentu, jež nutně vtahovaly i Beneše.

¹⁹ Ne zcela úplná kolekce těchto písemností je uložena v AKPR, kart. 333; jako poslední reagoval na oznámení o Benešově zvolení venezuelský prezident, a to dopisem z 25. července 1937 (!). Dodejme, že v aktech KPR je i původní dopis adresovaný pro císaře Haillé Selassiého, který již nebyl vzhledem k okupaci jeho země odeslán.

²⁰ Mezi gratulanty nalézáme např. J. Romainse, W. Lippmana nebo E. Ludwiga, ale také německého ex-kancléře J. Wirtha a rakouského ex-kancléře (a příštího prezidenta) H. Rennera, kteří vesměs oceňovali jeho zvolení jako posílení demokracie nejen v Československu, ale na evropském kontinentu vůbec. Např. Rennerovi pak Beneš odpovídal: (D 736/36): „Das, was Sie mir über den Sinn der Wahl, über unsere Politik, über die Zukunft der Demokratie in Europa und besonders im Mitteleuropa und endlich über die internationale Friedenspolitik gesagt haben, entspricht vollständig meiner Meinung. Trotz der schwierigen Zeit, verliere ich nicht die Hoffnung. Und auch nicht was die Zusammenarbeit unserer beiden Länder in der Zukunft anbelangt, wie wir es so oft miteinander diskutiert haben.“ AKPR, kart. 344.

²¹ K tehdejšímu vztahům ČSR s Rakouskem viz nejlépe R. KVAČEK, *Boj o Rakousko v letech 1933–1938 a československá zahraniční politika*. SH 12, 1964, zvl. s. 258–260n. K Hodžovým středoevropským koncepcím naposledy J. DEJMEK, *Milan Hodža a československá zahraniční politika...*, zvl. s. 68–72.

²² K obsahu Schuschniggových pražských rozhovorů srov. záznam o jeho jednání s M. Hodžou z 17. ledna, a cirkulární instrukci K. Krofty z 21. ledna, otištěné nyní in: J. Dejmek (ed.), *Dokumenty československé zahraniční politiky* (dále jen DČZP), sv. XVIII/1, dok. č. 16 a 20.

²³ Na konferenci zemí římských protokolů koncem března 1936 si Mussolini vynutil podpis tzv. dodatkových protokolů, jimiž se mj. jejich signatáři zavazovali, že nebudou zahajovat politická jednání s dalšími zeměmi bez souhlasu ostatních členů, což jednoznačně směřovalo proti rakousko-československému sblížování. Srov. např. B. KOSZEL, *Rywalizacja niemiecko-włoska w Europie środkowej*. Poznań 1988, s. 193–195.

²⁴ K těmto protestům ve Vídni srov. DČZP, XVIII, dok. č. 157, 165 a 180.

V poslední čtvrtině jeho pomyslným prvních „sta dnů“ v prezidentském úřadu situaci rozvířenou dosud diplomatickými ozvuky války ve východní Africe dramaticky změnil nový agresivní *fait accompli* připravený A. Hitlerem. Ráno 7. března se Evropa dozvěděla, že německé divize pochodují do demilitarizovaného Porýní a že vůdce a kancléř německé Říše se necítí dále vázán závazky z Locarna. Nebylo pochyb, že – především svými důsledky dlouhodobými – je novým krokem zasaženo i Československo. A Beneš chtěl v duchu svých postojů k agresi Japonska proti Číně na podzim 1931 i Itálie v Habeši roku předcházejícího reagovat.

II

Beneš se v jediném zahraničněpolitickém rozhovoru poskytnutém bezprostředně po svém zvolení hlavou státu vyslovil pro dohodu mezi Francií a Německem s tím, že kdyby k ní došlo, „okamžitě by zahájil rozhovory vedoucí k uzavření podobné česko-německé smlouvy.“²⁵ Politický vývoj v samotném počátku jeho úřadování však směřoval spíše opačným kursem. Ani v Praze zřejmě nechyběly informace o tom, že se Hitler chystá připravit Evropě nové překvapení v podobě změny stavu dosud demilitarizovaného Porýní. Nepřímo to koneckonců potvrdovala i zjevná nechuť šéfa německé diplomacie Konstantina von Neuratha diskutovat o tomto problému v kuloárech pohřbu britského panovníka Jiřího V., již si povšiml i vyslanec Jan Masaryk.²⁶ Pro podstatnou část evropských diplomatů byly sice podobné signály zastíněny pokračujícími diskusemi o možném přijetí nových ropných sankcí proti Itálii, jež byla ochotna diskrétně podpořit i Praha. Ale ráno 7. března 1936 nacistický Führer riskantní akcí znovu změnil situaci v Evropě a s ní – především svými důsledky dlouhodobějšími – i strategickou pozici Československa.

Zatímco relativně nepočetné německé jednotky obsazovaly demilitarizovaný pravý břeh Rýna, vytvořený sice příslušnými paragrafy versailleské smlouvy, potvrzený však Německem i v Locarnu, oznamoval Hitler před říšským sněmem, že jeho vláda již neuznává ani závazky plynoucí ze západního garančního paktu. Tak byla – pod záminkou narušení locarnských smluv francouzsko-ruským paktem z předcházejícího roku – zbořena jedna z klíčových konstrukcí bezpečnosti starého kontinentu, týkající se v mnoha ohledech i republiky. A Československa se týkala i pozitivní část Hitlerova „mírového“ plánu, určená především k eliminaci případných západních protiakcí. Vedle nových bilaterálních smluv o neútočení, jež Hitler nabízel Francii, Belgii a případně i Nizozemsku, mělo totiž vzniknout oboustranné demilitarizované pásmo, jímž by byla přinejmenším částečně

²⁵ Srov. Benešův rozhovor s francouzským žurnalistou H. Jordanem 19. prosince. Národní archiv Praha (dříve SÚA, dále cit. jen NA), VA-MZV, k. 2903; též R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 15–17.

²⁶ AMZV, PZ Londýn 1936. I. periodická zpráva z 25. května.

zasazena i francouzská opevnění. Nabídku paktů o neútočení ovšem Hitler adresoval opět – stejně jako v květnu 1935 – i východním sousedům Německa včetně Československa, kam navíc němečtí diplomaté důvěrně brzy vzkázali, že uznávají platnost arbitrážního paktu z října 1925.²⁷

Beneš si zajistě uvědomoval závažnost nového Hitlerova kroku jak pro celkovou mocenskou rovnováhu Evropy, tak pro postavení vlastního státu a v tom duchu byl na rozdíl od mnoha dalších evropských státníků ochoten na rukavici hozenou z Berlína reagovat. Hned v průběhu 7. března byl tehdejší francouzský chargé d'affaires L. Monicault prezidentem ujištěn, že ČSR bude „následovat Francii, vyvodí-li z Hitlerova činu důsledky“, neboť se cítí vázána smlouvou z roku 1925.²⁸ A Benešův nástupce v čele Černínského paláce K. Krofta neváhal – sotva bez konzultace s prezidentem – ještě po několika dnech bez ohledu na patrnou pasivitu Západu odsoudit německý krok i v poslanecké sněmovně: „Stát, jemuž základním principem byla vždy úcta k mezinárodním závazkům..., nemůže než postavit se rozhodně proti tomu, aby smlouvy byly jednostranně rušeny.“²⁹ Jenže Západ, tedy ani nejvíce dotčená Francie, protiakci z mnoha důvodů nepodnikl, i když o ní francouzská generalita uvažovala.

Nedávno nastoupivší pařížská vláda radikála Alberta Sarrauta se nakonec spokojila jen s částečným obsazením pevnostní Maginotovy linie a s diplomatickým apelem do Ženevy, aby byla ihned svolána Rada Společnosti národů.³⁰ Jak si ale povšiml i vyslanec Štefan Osuský, byl kabinet v metropoli na Seině „rozhodnější než tisk“, jehož valná část se shodovala na základní parole – „jen ne válku!“ A protože i v Londýně měla podstatná část politické veřejnosti pro německý krok na „vlastním“ území pochopení, zatímco diplomaté v čele s Anthony Edenem ho zamýšleli využít k dalším rozhovorům o letecký pakt a případně další smluvní instrumenty, nemohli v Praze ani jinde energickou protiakci očekávat. To ovšem předem limitovalo i československý postoj, ostatně fakticky podvázaný mimo jiné sotva zahájenou reorganizací armády.

V telegrafické instrukci z 12. března Černínský palác kategoricky německý krok odsoudil, vlastní reakci ale pochopitelně podřizoval jednak rozhodnutím signatářů Locarna, zejména Francie, jednak Malé dohody. Vedení pražské zahraniční

²⁷ K Hitlerově akci srov. např. G. WEINBERG, *The Foreign Policy of Hitler's Germany. Diplomatic Revolution in Europe 1933-1936*. Chicago 1971, kap. 10; výtah z jeho projevu viz in: Zahraniční politika 1936, Kronika, s. 236–238; z monografií podrobně se zabývajících následující krizí stojí za uvedení alespoň: J. T. EMMERSON, *The Rhineland Crisis*. London 1977, a E. HARASZTI, *The Invaders. Hitler Occupies the Rhineland*. Budapest 1983, zvl. kap. 3 a 4. Z české literatury viz nejlépe R. KVAČEK, *Nad Evropou zataženo. Československo a Evropa 1933-1937*. Praha 1966, kap. 10, a J. DEJMEK, *Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta*, kap. 1. V obou těchto knihách jsou citovány i relevantní československé diplomatické dokumenty, jež je zde tudíž možno odkazovat jen ve výběru.

²⁸ E. BENEŠ, *Paměti II. Od Mnichova k nové válce*, s. 21; DDF, II ser., vol. I, č. 307 a č. 385.

²⁹ K. KROFTA, *Československo a obsazení demilitarizovaného pásma Německem*. Zahraniční politika 1936, s. 18.

³⁰ Srov. např. J.-B. DUROSELLE, *Politique étrangère de la France. La décadence, 1932-1939*. Paris 1979, s. 168–174n., kde jsou citovány i konkrétní francouzské dokumenty.

politiky sice odmítlo vést s Německem jakákoliv bilaterální jednání bez souhlasu svých spojenců, „... iniciativních akcí proti Německu [však] podnikat nebudeme, náš postup bude klidný a věčný. Nebudeme útočit na Německo ani ho dráždit. Zato však věrně a bez výhrad budeme postupovat s Malou dohodou, Francií a ostatními signatáři Paktu, zejména půjde-li Anglie s sebou...“³¹ Britové skutečně vzápětí zdůraznili svůj zájem na bezpečnosti Francie i Belgie a demonstrovali ho ohlášenými poradami zástupců generálních štábů. Jinak však při poradě zástupců locarnských mocností i při následném mimořádném jednání Rady Společnosti národů v Londýně tlačili Francouze k jednacímu stolu, i když Němci základní francouzský požadavek – stáhnout svá vojska z Porýní zpět – od začátku odmítali. Přizvání zástupce Berlína, příštího šéfa nacistické diplomacie Joachima von Ribbentropa, do Svatojakubského paláce 19. března tedy fakticky zpečetilo nereagování na německý krok a otevřelo bránu po měsíce trvajícím planým rozhovorům. Ty ovšem vzhledem k postojům Hitlera nemohly přinést pozitivní výsledky, zato však poskytly Němcům čas položit první základy svých pevností v Porýní – a přispět tak i „odříznutí“ východních spojenců Francie, v první řadě právě Československa.³²

Československé diplomacii nezbylo než se vzápětí rovněž domáhat účasti na nadcházejících jednáních, většinou označovaných jako rozhovory o „nové Locarno“. Jak Krofta po poradě s prezidentem instruoval vyslance Š. Osuského a J. Masaryka, „žádáme, abychom se mohli zúčastnit konference ... z důvodu, že naše smlouva s Německem a garanční [smlouva] s Francií závisí na staré smlouvě Locarnské... Žádáme, aby se Francie zavázala, že nepodepíše ujednáním podle článku VII, dokud nebude vyřízena otázka naší bezpečnosti a dokud nebude nynější stav nahrazen něčím novým pro ČSR.“³³ Jestliže se však Beneš a Krofta obávali, aby případná nová bezpečnostní konstrukce na Západě neohrozila funkčnost francouzsko-československé aliance, byly to obavy přinejmenším nyní předčasné, i když – jak ještě připomeneme – o dva roky později předloží francouzští appeaseři názor, že s pádem Locarna padla i smlouva mezi Paříží a Prahou.³⁴ Diskuse mezi Londýnem, Paříží a Berlínem o příští bezpečnostní architektuře na Západě sice pokračovaly po celý duben, aby vyvrcholily předáním později známého „Edenova dotazníku“ v Berlíně 7. května 1936. Ke konkrétním výsledkům ale pro postoj Hitlera nevedly a nakonec vyzněly do ztracena, třebaže se mezi diplo-

³¹ AMZV, TO 1936, č. 151–181. Kroftův cirkulář z 12. března; viz též J. Dejmek (ed.), DČZP, XVIII, č. 95, s. 226–227.

³² K těmto jednáním, jež zde není nutno rekapitulovat, viz podrobně např. A. R. PETERS, *Anthony Eden at the Foreign Office 1931–1938*. New York 1987, s. 187n.; viz též J. DEJMEK, *Nenaplněné naděje. Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie (1918–1938)*. Praha 2003, kap. XI.

³³ AMZV, TO 1936, č. 188/36. Kroftova instrukce Osuskému 21. března (identická instrukce z předcházejícího dne i pro J. Masaryka); DČZP, XVIII, č. 128, s. 275–276.

³⁴ S podobným názorem vystoupil počátkem dubna 1938 autoritativně prof. Joseph Barthélemy, jenž také svoje vývody zveřejnil v polooficiálním *Le Temps*. Srov. k tomu referát vyslance Š. Osuského, zveřejněný in: DČZP, XX/1, č. 215, s. 337n.

maty o „novém Locarnu“ znovu jednalo ještě na jaře 1937. Definitivní tečku za nimi učinilo až zrušení návštěvy šéfa německé diplomacie K. von Neuratha v Londýně na samém konci června t. r., tehdy však již evropské diplomaty – a neméně úředníky na Hradě a v Černínském paláci – mnohem více zajímaly jiné problémy, často související právě s existencí Československa.

Krofta ještě 8. dubna 1936 instruoval své podřízené, že československé stanovisko „k locarnské otázce zůstává nezměněno ... – věrnost k smluveným závazkům a spojencům. Podporujeme snahy o dohodu Francie a Anglie a usilujeme o to, aby jednání o zárukách bezpečnosti na Západě dalo se v úplné souvislosti s jednáním o bezpečnosti na Východě.“³⁵ Brzy však v Praze museli připustit, že o demilitarizovaném pásmu, pro ČSR tak důležitém, se „mluví kupodivu poměrně málo“. Krize po 7. březnu, při níž Beneš znovu demonstroval odhodlání bránit takřka *a tout prix* post-versailleské uspořádání, tak znovu ukázala pasivitu, nedůslednost (a také značnou nejednotnost) obou velkých západoevropských demokracií, ale svými důsledky oslabil i jejich mocenské pozice v řadě dalších oblastí kontinentu. Bezprostřední diplomatická reakce na německý krok v podobě zřetelného váhání šéfa jugoslávské vlády Milana Stojadinoviće svolat urychlenou konferenci Malé dohody ostatně poprvé naznačila uvolňování této aliance.³⁶ Prokázala také dubiozitu politiky reprezentace polské a v neposlední řadě přispěla k obratu v politice dalších menších zemí, mimo jiné Belgie, jež v horizontu měsíců zlikvidovala svoji tradiční alianci s Paříží deklarací jednostranné neutrality.³⁷

Je zřejmé, že sám Beneš vyvodil z „lekce“ porýnské krize více důsledků, které inspirovaly jeho příští diplomatické iniciativy. Jednou z nich byla jistě snaha o upevnění malodohodového seskupení do univerzální podoby, o níž se poprvé zmínil na konferenci hlav členských států ještě koncem června t. r., další pak podpora snah francouzské diplomacie posílit vlastní vazby se státy střední a jihovýchodní Evropy. Sotva lze však pochybovat, že faktická *ne-reakce* na Hitlerův březnový akt přispěla i k jeho ochotě přistoupit od konce léta téhož roku na tajné německé sondáže, jež chtěl využít k bezprostřednímu zajištění státu v relaci československo-německé. Mezinárodní klima starého kontinentu ale evidentně přálo více agresorům nežli jejich důsledným oponentům.

III

Považoval-li druhý prezident Československa za první z priorit své administrativy radikální posílení a reorganizaci armády pro případnou obrannou válku

³⁵ AMZV, TO 1936, č. 199–234/37. Kroftův cirkulář z 8. dubna; též DČZP, XVIII, č. 1273, s. 333–334.

³⁶ Vyslanec V. Gírsa psal již 9. března do Prahy: „Na Hitlerovo porušení mírové smlouvy ... jihoslovanská žurnalistika zachovává úplnou rezervu a nezaujímá stanoviska. Nebude-li Francie s Anglií reagovat velmi energicky, bude to znamenat značného posílení německého vlivu v Jugoslávii...“ AMZV, TD 1936, č. 137; též DČZP, XVIII, č. 97.

³⁷ Belgickou neutralitu fakticky deklaroval ve svém projevu již král Leopold III. dne 14. října 1936; úředně byla garantována řadou deklarací velmocí od dubna do října 1937; srov. např. J. ŁAPTOS, *Historia Belgii*. Warszawa 1996, s. 216–217.

proti Německu a jeho spojencům, nebyla to premisa rozhodně náhodná. Viděli jsme už v předcházejícím dílu studie, že právě Beneš ještě jako ministr zahraničí – vedle části generality – do značné míry inspiroval v letech 1932–33, po neúspěchu odzbrojovací konference, první fázi modernizace vojska a v neposlední řadě i některé personální změny v jeho čele.³⁸ Jako člen Nejvyšší rady obrany státu se také od roku 1934 opakovaně zasazoval o mimořádné finanční injekce na výstavbu armády, podle některých vojáků dokonce více nežli tehdejší ministr národní obrany B. Bradáč.³⁹ Benešova podpora části generality v čele s náčelníkem Hlavního štábu Ludvíkem Krejčím v jejím úsilí o rozšíření ozbrojených sil se pak pochopitelně vystupňovala po obdržení prvních konkrétních důkazů o Hitlerově přípravě přepadení Československa počátkem roku 1935. I když se názory tehdejšího ministra zahraničí na některé problémy, zvláště záležitosti minorit, od často přímočarých pohledů generálů lišily, nelze pochybovat, že Benešovým zvolením v prosinci 1935 získaly armádní špičky v osobě nového prezidenta pro své plány obrany mimořádného spojence, který svůj zájem o příští výstavbu armády dával najevo prakticky od prvních dnů své nové role.

Vrchní velitel československé branné moci stanul v momentu svého zvolení v čele instituce, která procházela mnohostrannou reorganizací a modernizací, její některé aspekty ovšem byly v podstatě v počátcích. Právě od roku 1935 byl postupně zvyšován počet aktivních svazků armády, kdy z původních 12 pěších divizí a 4 jízdních brigád bylo zřízeno 17 divizí a skupin a předjímalo se vytvoření 4 vyšších „rychlých“ svazků; tento proces se ovšem protáhl až do podzimu 1937. V momentu Benešova nástupu do úřadu byl realizován pouze první, byť zásadní krok reformy, při němž byla celá armáda rozdělena podle nového organizačního schématu z května 1935 na „krycí“ a „manévrovací“ část. Většina mírových jednotek měla přitom vytvořit právě ony „krycí“ síly v podobě nových hraničních oblastí (ve velikosti divize), komplikujících případný neočekávaný přepad státu. Původní schematismus válečné armády po mobilizaci také předpokládal vytvoření celkem 38 divizí a 4 jezdeckých brigád (z toho 15 oblastí krycí armády), tento program byl ovšem počátkem roku 1936 ve stadiu počáteční realizace a byl později ještě výrazně modifikován.⁴⁰

Spíše na počátku bylo také přezbrojování, resp. nové vyzbrojování některých, jak ovšem ukázala příští válka, nejdůležitějších složek ozbrojených sil. Armáda měla sice kvalitní výzbroj pěchotní a vcelku i dělostřeleckou (která se postupně modernizovala), teprve od roku 1935 však např. začala dostávat první větší množství lehkých tanků konstrukce Škoda. Podobně se opožďovala modernizace letectva, i když

³⁸ Srov. E. BENEŠ, *Paměti II*, s. 37–38.

³⁹ Srov. např. P. ŠRÁMEK, *Podíl Edvarda Beneše na výstavbě československé armády ve třicátých letech*. *DaS* 2000, č. 4, s. 31.

⁴⁰ F. NESVADBA a kol., *Vojenské dějiny Československa*. Díl III. Praha 1987, s. 382–383; naposledy P. M. MAJEWSKI, *Nierozegrana Kampania. Możliwości obronne Czechosłowacji jesienią 1938 roku*. Warszawa 2004, zvl. kap. 2.

republika jinak disponovala jako jeden z nemnoha států střední velikosti kvalitním a vcelku výkonným leteckým průmyslem. Letectvo sice dostávalo od r. 1934 ve velkých sériích nové stíhací a víceúčelové letouny, které měly v následujícím období tvořit jeho skutečnou páteř. Jednalo se však o typy konstrukčně vycházející ze starších modelů zčásti ještě z předcházející dekády, které se svými technickými parametry prostě nemohly rovnat novým moderním typům, které např. od r. 1934–35 zkoušelo (a brzy zavádělo) sousední Německo a také Velká Británie a zhruba s ročním zpožděním i Francie. I když nehodláme čtenáře unavovat výčtem technických detailů, je třeba konstatovat, že skutečně moderní typy bojových letounů – stíhačů, bombardérů i víceúčelových letadel – dodal náš průmysl v podobě prototypů až v osudném roce 1938, což pochopitelně výrazně omezovalo jak možnosti armády, tak celkové protiletecké obrany státu v době obou velkých krizí.⁴¹

Fakticky v začátcích byla v momentu Benešova zvolení také realizace snad nejpodstatnější, později zřejmě hodně přeceňované komponenty zamýšleného obranného schématu republiky, vycházející z její zahraničněpolitické orientace, totiž výstavba stálých opevnění. O jejím uskutečnění bylo sice definitivně rozhodnuto už na podzim 1934, celkový program byl ovšem – zvláště pod tlakem měnících se zahraničněpolitických okolností – schválen až v polovině roku 1936 a i harmonogram jeho první etapy byl rozpracován až do roku 1942.⁴² Základním cílem projektované pevnostní soustavy bylo především náležitě zefektivnění obrany většiny státního území a případný organizovaný ústup jádra vojska do jeho východní části, jenž měl umožnit získat čas pro rozvinutí protiofenzivy spojenců, především Francie. Projekt musel být ale již vzhledem k ekonomickým možnostem země a především délce jejích hranic nutným kompromisem, předjímajícím výstavbu těžkých opevnění po vzoru francouzské Maginotovy linie pouze na potenciálně nejohroženějších hranicích, tedy na severní Moravě a v severovýchodních Čechách, zvláště v oblasti Kladska. Pro většinu zbývajících úseků měla alespoň na nejbližší roky vystačit pouze lehká opevnění, což samozřejmě celkovou hodnotu potenciální české „pevnosti“ relativizovalo, nemluvě již o drastických změnách ve francouzských vojenských plánech právě v letech 1935–36.⁴³

⁴¹ Jádrem československého letectva zůstaly až do zářijové krize stíhací dvouplošníky Avia B-534 a víceúčelové jednomotorové letouny Letov Š 328, jejichž předností byly mj. značné počty. Jedinými použitelnými středními bombardéry zůstaly licenční francouzské stroje MB 200, které postupně doplňovaly lehké bombardéry ze SSSR S 2 (B 71), jejichž licenční výrobu se ovšem v ČSR do Mnichova nepodařilo rozběhnout. Srov. přehledně M. JOHN, *Československé letectvo v roce 1938*. Beroun 1996, *passim*.

⁴² Srov. J. Bílek in: F. NESVADBA a kol., *Vojenské dějiny Československa*, III, s. 426–427; z novější literatury např. L. ARON a kol., *Československá opevnění 1935–1938*. Náchod 1990; E. STEHLÍK, *Lexikon československého opevnění z let 1935–1938*. Praha 1993, a další.

⁴³ Ke změně francouzských armádních plánů srov. např. R. J. YOUNG, *In command of France: French Policy and military Planning 1933–1939*. New York 1979; torzo písemností čs. vojenského atašé ve Francii, plk. A. Kaliny, zachované v VHA, VKPR, kart. 176, zprávy vojenského atašé z Francie, sice neumožňuje bezpečně zjistit, zdali francouzská generalita o změnách své koncepce v letech 1935–36 československou stranu informovala, dokumenty však spíše nasvědčují, že nikoliv.

První těžký pevnostní objekt, jeden z více než čtyřiceti srubů v oblasti Hlučínska, byl navíc vybetonován až ve dnech prezidentské volby a druhý právě ve dnech krize okolo remilitarizace Porýní, vše ostatní zatím zůstávalo jen na papíře. A třebaže už v průběhu roku 1936 byly postaveny v některých ohrožených úsecích hranic i první stovky lehkých pevnůstek a na podzim 1936 byly vybetonovány i první objekty nejtěžších pevností, tzv. tvrzí, do roku 1938 nemohla být celkem pochopitelně dobudována ani první etapa velkorysého plánu opevnění, i když byl jinak celkový výsledek této složky příprav obrany státu jistě pozoruhodný.⁴⁴

Nový prezident začal skutečně bezprostředně po svém zvolení projevovat o záležitosti armády eminentní zájem, jehož výrazem se staly mimo jiné pravidelné vojenské audience, při nichž velitelé informovali o aktuálních otázkách obrany státu, ale též jeho předsednictví Nejvyšší rady obrany státu (poprvé už 20. února 1936) a také Armádního poradního sboru. Hned ve svém prvním armádním rozkazu ze 17. ledna 1936 zdůraznil, že vojsko musí být stále připraveno „uhájit za každou cenu a všemi prostředky všechny duchovní a hmotné hodnoty našeho státního a národního života“. O necelý měsíc později se uskutečnila také první z řady schůzek s nejvyššími představiteli armády, na níž byly již probírány zcela konkrétní otázky související s obranou republiky.⁴⁵ V následujících měsících pak Beneš navštívil řadu klíčových vojenských institucí, kde v projevech k příslušným důstojníkům opakoval základní krédo této složky své aktivity – „přivést naši armádu mravně i technicky na úroveň nejlepších armád světa.“⁴⁶ Prezident ovšem oslovoval nejen vybrané instituce, např. vysoké vojenské školy či ústavy, ale navštěvoval i různé útvary armády, pravidelně sledoval jejich manévry, a posléze dokonce souhlasil, aby se jeden z dělostřeleckých pluků přejmenoval na „101. pluk E. Beneše“, označení, které později převzaly i další útvary.⁴⁷

Určitým vrcholem této stránky prezidentova zájmu o výstavbu armády byla účast na do té doby největších vojenských manévrech v ČSR, závěrečných cvičeních nejprve koncem srpna 1936 v prostoru Pardubic a později (jako součást své první velké cesty na Slovensko) v září téhož roku na jižním Slovensku. Už při pozorování manévrů u Pardubic, jichž se zúčastnilo na sto tisíc vojáků, mohl Beneš konstatovat „pokrok, velký pokrok ve všech otázkách obrany našeho státu,

⁴⁴ Pro čtenářovu ilustraci budiž uvedeno, že v průběhu roku 1936 bylo vystavěno téměř 900 lehkých pevnůstek LO 36 a v následujících dvou letech již přes 9000 zdokonalených LO 37.

Ve stejné době bylo vybetonováno 227 těžkých izolovaných objektů a několik desítek dalších podobných objektů v soustavě šesti tzv. tvrzí, což je jistě vzhledem ke kapacitám stavebních firem republiky a v neposlední řadě jejím finančním možностям úctyhodný výkon.

⁴⁵ Text Benešova rozkazu viz in: E. BENEŠ, *Armáda, brannost národa a obrana státu*. Projevy prezidenta... Praha 1937, s. 11–13; ke schůzce viz P. ŠRÁMEK, *Podíl Edvarda Beneše na výstavbě československé armády*, s. 32.

⁴⁶ Projev prezidenta E. Beneše při první večeři zástupců armády dne 19. března 1936, in: E. BENEŠ, *Armáda, brannost národa a obrana státu*, s. 22–24.

⁴⁷ Jméno Edvarda Beneše nesl vedle 101. dělostřeleckého pluku např. 41. pěší pluk v Bratislavě, 6. letecký pluk v Chrudimi a další útvary.

a to nejen ve směru materiálním a technickém, ale i ve směru politicko-morálním“. Na závěr cvičení pak označil jeho postup za „bezvadný ..., velitelé i jednotlivé vojenské útvary postupovaly přesně podle svěřených jim úkolů“. ⁴⁸ A stejné hodnocení vyslovoval i po zhlédnutí manévru v jihoslovenských Zlatých Moravcích, kde také apeloval na své spoluobčany, aby byli – stejně jako on sám – připraveni na všechny eventuality. ⁴⁹ Tradici osobní účasti na závěrečných cvičeních ostatně Beneš rozvíjel i v roce následujícím.

Prezident samozřejmě zasahoval i do jiných oblastí armádního života včetně některých klíčových otázek personálních, jakou bylo např. pevné vymezení kompetencí mezi generálním inspektorem armády Janem Syrovým (mimořádně jemu i osobně poměrně blízkým) a náčelníkem Hlavního štábu Ludvíkem Krejčím. ⁵⁰ Jednou z nejpodstatnějších oblastí však jistě byla prezidentova pomoc při prosazování uvolňování finančních prostředků na výstavbu ozbrojených sil, ať již cestou čerpání navýšených položek pro obranu ze státního rozpočtu, nebo cestou mimořádných půjček. Počátkem června 1936 se výjimečným způsobem zapojil do propagace půjčky na obranu státu, o jejíž potřebě pronesl na žádost vlády dokonce zvláštní rozhlasový projev, v němž vyzdvihl význam případné aktivní obrany napadeného proti útočníkovi. Celý podnik přitom prezentoval jako zásadní příspěvek občanů republiky k obraně jejich demokratického státu, k jeho vojenskému zajištění, ale i větší ekonomické a sociální stabilitě. „Půjčka obrany státu je logickým, nutným doplňkem naší politiky kulturní, hospodářské a sociální, celé naší práce pro zachování naší existence lidské, státní a národní... Je to čin vlastenecký a dobré pochopení vlastního hospodářského zájmu zároveň...“ ⁵¹ A Beneš šel i zde příkladem, když na konto půjčky přispěl tehdy nemalou částkou 100 tisíc Kč. ⁵²

Prezident ovšem připravoval občany své země na možnou obrannou válku i dalšími, nepřímými způsoby. Ukážeme v našem výkladu ještě na mnoha místech, jak je burcoval k připravenosti hájit republiku při mnoha svých cestách do různých regionů republiky. Na možnosti obrany ale evidentně myslel i při svých celkem četných kontaktech s hospodářskými a také technicko-intelektuálními kruhy, jimž opakovaně zdůrazňoval nutnost přizpůsobení jak vlastní výroby, tak především vývoje technologií eventuálnímu vojenskému využití. A nabádal je, aby i další investice podřizovaly zájmům obrany státu. Např. při audienci zástupců Elektrotechnického svazu v čele s prof. V. Listem doporučoval, aby na místo dalších staveb velkých elektráren upřednostňovali zřizování menších lokálních výroben elektrické energie, jež by nemohly tak snadno eliminovat nepřátelské

⁴⁸ Cit. dle E. BENEŠ, *Armáda, brannost národa a obrana státu*, s. 13n.

⁴⁹ Srov. Benešův projev ve Zlatých Moravcích 4. září 1936, cit. např. in: R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 214–215.

⁵⁰ P. ŠRÁMEK, *Podíl E. Beneše na výstavbě československé armády*, s. 32.

⁵¹ AKPR, E. Beneš, kart. 335; též E. BENEŠ, *Armáda, brannost národa a obrana státu*, s. 149–154.

⁵² AÚTGM, EB, I, kart. 7. Beneš, osobní věci.

letecké útoky.⁵³ V podobném duchu se ale pokoušel působit i na zástupce pražské radnice, aby spíše podporovala budování místních center – tedy příštích satelitních městeček – blízko metropole, a nikoliv jen její prosté rozšiřování, atd.⁵⁴ Všemi dostupnými prostředky pak podporoval také rozšiřování civilní protiletecké obrany, kde šel ostatně opět sám příkladem. Ještě roku 1938 totiž vyslovil souhlas, aby Ředitelství opevňovacích prací vybudovalo na základě modifikace standardních projektů lehkých pevnůstek vz. 37 protiletecké kryty nejen v blízkosti jeho „státních“ sídel v Topolčiankách a Lánech, ale dokonce i na zahradě jeho vily v Sezimově Ústí.⁵⁵

Symptomatický detail výstavby krytů u Benešova domu dobře dokládá, jak prezident, konfrontovaný se stále narůstající hrozbou ze strany nacistického Německa, spatřoval v republice obleženou pevnost, jejíž obranu zamýšlel – samozřejmě v koordinaci s řadou spojenců – řídit. Zvláště od prvních měsíců roku 1938 ostatně řadě svých návštěvníků vykládal, jak obranné přípravy Československa natolik pokročily, že případné agresí bude možno řadu týdnů s úspěchem odolávat. „Sít opevnění podél jižních hranic je dokončena...“, vykládal např. ruskému vyslanci S. Alexandrovskému. „Tudíž možnost útoku je dána jen ze směru ze západu na východ. Tímto směrem bude československá armáda ustupovat a bude se přitom bít na každém kroku.“⁵⁶ Vojsko, vedené samotným prezidentem, se mělo nejprve bránit v pohraničních horách, pak na Vltavě (kde se již rovněž budovaly pevnosti), poté na Českomoravské vysočině a nakonec na česko-moravském pomezí. „I když Československu nebude poskytnuta pomoc, může bojovat a ustupovat na východ tři, a dokonce čtyři měsíce.“ Odtud se mělo jádro armády eventuálně probít na východ k ruským spojencům. Zde se pak mělo reorganizované vojsko připojit k závěrečné ofenzivě spojenců v další fázi války, jako to učinila například belgická či rumunská armáda v době Velké války.⁵⁷

Benešovi opravdu nechyběla kuráž čelit nacistické výzvě ozbrojenou silou, což koneckonců nejvýrazněji demonstroval odvážnou akcí v květnu 1938, jíž si samozřejmě povšimneme v příslušné kapitole podrobněji. Jenže každá podobná akce závisela nutně na politice spojeneckých velmocí, především Francie a také

⁵³ Podle záznamu KPR II. května 1936 Beneš při této příležitosti uváděl, „že kdyby leteckým útokem byly rozbity hlavní výrobní energie (a o jejich umístění cizí letci dobře vědí), byly by potom paralyzovány celé oblasti (pošty, průmysl, telefony) atd. Malé centrály tvoří tedy pro případ takového poruchy rezervy. Jest však také nutno uvažovat o možných sabotážích. Jsou některá území, kde nebude loajalita jednotlivců na 100 % zajištěna a i po té stránce jest vojenský systém výhodnější.“ AKPR, kart. 345.

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ HVA, VKPR 1938, složka 620/38. Návrhy krytů pro prezidenta republiky. Dodejme jen pro úplnost, že kryt v zahradě v Sezimově Ústí byl ovšem schválen až v létě 1938, tedy – podobně jako řada dalších plánovaných opatření – beznadějně pozdě.

⁵⁶ Srov. zprávu vyslance S. Alexandrovského z 18. května 1938, *Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů* (dále jen DČSV), sv. III, dok. č. 287, s. 463–464.

⁵⁷ Tamtéž, s. 464.

sovětského Ruska. Jejich postoje také nakonec předurčily osud na obranu se připravující republiky i jejího vůdce. To ovšem nemohl ani on, ani jeho spoluobčané zatím vědět a pokračovali tedy v transformaci státu do jeho takřka spartánské podoby.

IV

V polovině června 1936, hned po návratu ze summitu hlav států Malé dohody (vrátíme se k němu v další podkapitole), se Beneš vydal na první ze svých delších pracovních cest mimo Prahu. V duchu svých záměrů se chtěl detailněji seznámit s konkrétními poměry jednotlivých regionů a současně – přímým oslovením občanů – zasáhnout i do řešení některých klíčových politických problémů.⁵⁸ Přitom nebyla náhoda, že jako první podobnou destinaci zvolil centrální a jižní Moravu, tedy oblast osídlenou částečně německou menšinou. Další v pořadí byla ostatně v itineráři také návštěva severovýchodních Čech, kde byl – vedle sociálních dopadů krize – opět klíčový poměr mezi Čechy a Němci. Na zářij byl pak už připraven čtyřtýdenní Benešův zájezd na Slovensko a uvažovalo se i o cestě do nejvýchodnější části republiky, na Podkarpatsko, i když tato kapitola prezidentského programu musela být nejprve odložena a nakonec nemohla být vzhledem k akceleraci událostí realizována vůbec.

První zastávky v Brně 13. června, kterou jinak vyplnily pro podobné akce typické oficiality přijímání nejvyšších zemských úředníků i vojenských hodnostářů, prezident využil nejen ke zdvořilé pokloně zemi moravské, ale také k celkem optimistickému výkladu o současné situaci celého státu, potvrzené aspoň navenek nedávnou malodohodovou schůzkou. Jak zde ve svém projevu prohlásil, „jsme všichni rozhodnutí rozumně se se všemi svými sousedy dohodnouti a žít s nimi ve spolupráci a přátelství.“ Ale „vývoje se nebojíme, máme pevný program a plán své práce..., před obtížemi a těžkostmi neustoupíme... Náš režim je pevný a stabilní, ať se děje kol nás cokoliv, u nás se nestane nic převratného, rozvracího, neorganického a nic, co by se neneslo přirozeným, klidným, pokrokovým vývojovým tempem. To je právě charakteristika naší demokracie.“⁵⁹ Podobná slova, cílená nepochybně i k pozdvižení sebevědomí spoluobčanů, pak zazněla v příštím týdnu na řadě míst, která Benešův průvod navštívil.

Hned 14. června se prezident vydal programově do rodného kraje T. G. Masaryka, kde navštívil Čejč, Mutěnice a Hodonín, přičemž poslední zastávky využil mimo jiné k připomenutí svého názoru na česko-slovenskou státní (a politicko-

⁵⁸ Např. při první cestě do Brna prezident prohlašoval: „... výkon prezidentského úřadu není vázán na určité místo a není zejména vázán na hlavní sídlo a hlavní město. Proto také k vám přijíždím jako prezident úřadující. ... Budu zde pracovat, vyřizovat běžné věci svého úřadu, ale přitom chci vejít ve styk s vámi všemi a seznamovat se s vašimi poměry...“ Benešův projev v Brně 13. června 1936, AKPR, E. Beneš, kart. 335; též R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 133–134, odkud jsou převzaty citáty z jednotlivých prezidentských vystoupení.

⁵⁹ Cit. z Benešova projevu v Brně 13. června 1936, tamtéž.

-národní) jednotu.⁶⁰ Následující den zajel jeho průvod do čtyř jihomoravských měst a městeček, Břeclavi, Valtic, Mikulova a Pohořelic, kde se Beneš alespoň stručně vyslovil o potřebě spolupráce obou zde žijících národností, již v tomto regionu – jak ostatně výslovně připomněl – usnadňovala i dobrá spolupráce s Rakouskem, zásadně odlišná od kvality relace československo-říšskoněmecké. I zde jeho posluchači uslyšeli optimistickou prognózu, že „máme nejhorší již za sebou a jestliže neporuší žádná nynější neorganická síla normální průběh událostí, jsme na cestě, která vede vzhůru...“⁶¹ A 16. června pobyl celý den opět v moravské metropoli, kde po setkání s místními představiteli legionářů v čele s historikem Josefem Kudelou a zástupci Moravského kola spisovatelů přednesl na Masarykově univerzitě před shromážděným profesorským sborem všech tří brněnských vysokých škol projev o některých současných problémech vysokého školství a záležitostech kultury a vědy. V něm mimo jiné ocenil význam svobody vědeckého bádání a nutnosti tolerance v demokratickém státě a současně vyzval studenty obou národností, aby je jejich jazyková příslušnost nerozpojovala a naopak hledali cesty ke vzájemné spolupráci.⁶² Na tento výklad navázal později krátký prezidentův projev na brněnské radnici o významu decentralizace a regionalismu, jež v Benešově pojetí tvořily pozitivní alternativu k různým autonomistickým (a v případě velké části Němců fakticky iredentistickým) hnutím. Brněnský pobyt zakončila následujícího dne prezidentova návštěva brněnského letiště, jedné z největších základen československého bombardovacího letectva, provázená ukázkami letecké akrobacie, a pak přehlídka vybraných jednotek brněnské posádky.

Dne 17. června se Beneš znovu rozjel na jižní Moravu, tentokrát do Podyjí, a zde také ve Znojmě přednesl jeden z nejdůležitějších projevů zájezdu a první z mnoha věnovaných meritorně problému česko-německého soužití v republice. Na adresu nejpočetnější státní minority prohlásil, že má „naprostou důvěru v loajální postup německého obyvatelstva jako celku“. Ve zkratce také vyjádřil podstatu svého postoje k německé otázce v republice: „Můj vztah k Němcům našeho státu je lidský. Jsou moji spoluobčané, moji spolupracovníci, jsou lidé, kteří se mnou strádají v bídě a kteří se se mnou radují v dobách štěstí... Věřím ve svou vlastní práci a jsem přesvědčen, že Češi a Němci ve státě dospějí brzy ke konečnému politickému dorozumění. Pracuji stále pro tyto věci a jsem si jist úspěchem...“⁶³ Znojenský projev, zdůrazňující mimo jiné potřebu více soustavně pozitivně pracovat a méně podléhat ideologiím, se tak stal prologem k dalším podobným Benešovým vystoupením, která zazněla o pár měsíců později, např.

⁶⁰ Srov. Benešův projev v Hodoníně 14. června 1936, in: R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 136–137.

⁶¹ Cit. z Benešova projevu v Mikulově 15. června, tamtéž, s. 140–141.

⁶² Srov. Benešův projev na Masarykově univerzitě 16. června, AKPR, kart. 335; též R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 143–147.

⁶³ Cit. z Benešova projevu ve Znojmě 17. června 1936, tamtéž.

při návštěvě Liberce a Jablonce a koncem jara příštího roku při cestě do jižních Čech a Pošumaví, k níž se pochopitelně ještě vrátíme.⁶⁴ Konkrétní postoje a skutky podstatné části sudetoněmeckých vůdců i stále většího segmentu celé česko-německé populace ovšem musely v příštích měsících prezidentovu v jistém smyslu jistě upřímnou důvěru v zdravé „jádro“ německých spoluobčanů notně oslabit. Vývoj v osudovém roce 1938 ji pak zničil docela, přičemž stojí za připomenutí, že se právě Znojmo o jedenáct let později stalo jedním z míst, kde Beneš – už jako prezident nové, třetí československé republiky – formuloval zásadně odlišný postoj české politiky k německé otázce.⁶⁵

Z jihomoravského pohraničí, kde Beneš navštívil Bítov, právě dostavěnou vranovskou přehradu a Moravské Budějovice, odjel průvod hlavy státu do Třebíče a následující den se po noclehu v Židlochovicích vydal do poslední destinace, na Hanou. Tady byla jeho nejdůležitější zastávkou – po Vyškovu a Křenovicích – Kroměříž, kde prezident přednesl krátkou řeč o významu revoluce roku 1848, jež se podle něj mohla stát „východiskem nových dějin této oblasti Evropy a snad by nebylo bývalo došlo ke všem těmto katastrofám, které následovaly“.⁶⁶ V kroměřížském zámku se prezident setkal i s moravským arcibiskupem Leopoldem Prečanem, kterého ujistil o odhodlání přičinit se, „aby v naší republice opravdu náleželo císaři, co je císařovo a co je božího, Bohu“. Pak zajel do Baťova a po krátké zastávce na Velehradě navštívil ještě Zlín, město – řečeno jeho slovy – „s americkým temperamentem a evropským duchem.“⁶⁷ Konečnou zastávkou cesty se staly Luhačovice, kde setkání s občany vyznělo jako vzpomínka na roli, kterou toto město hrálo v česko-slovenských politických vztazích před světovou válkou.

Prezident se do Prahy vracel – jak sděloval např. brněnskému starostovi R. Spazierovi – „s velkým uspokojením“ a ve stejném duchu informoval osobním dopisem i ministra vnitra Jana Černého. „... setkal jsem se všude s obyvatelstvem, jež přes tíseň doby hledí s klidem na situaci, v níž žije, dobře chápe, jak mu demokratické zřízení usnadní projít dnešními těžkostmi do lepších dob, a plné víry je proto odhodláno svou demokratickou republiku hájit za všech okolností.“⁶⁸ Průběh první delší cesty i její hlavní rezultat v podobě povzbuzení desetitisíců radových občanů státu k aktivnímu přijímání dopadů krize i sousední nacistické hrozby byl pro prezidenta skutečně zřejmým zadostiučiněním, potvrzujícím oprávněnost

⁶⁴ K zájezdu do jihozápadních Čech viz následující podkapitolu, část I.

⁶⁵ Srov. Benešův projev ve Znojmě 13. června 1947, otištěný např. in: K. Novotný (ed.), *Edvard Beneš. Odsun Němců z Československa*. Praha 1996, s. 204–206; srov. též kap. 25 této knihy.

⁶⁶ „Bylo to především úzkoprsé sobectví dynastie, která z obavy, že pro ni uprostřed osvobozených a v sobě se dorozuměvších národů nezbude pole a funkce, toto dílo překazila a kroměřížskou konstituantu rozehnala...“, dodával. Srov. Benešův projev v Kroměříži 18. června 1936, AKPR, kart. 335.

⁶⁷ Prezidentův projev zde viz in: R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 157–158.

⁶⁸ Benešův dopis J. Černému srov. *Prezidentova chvála moravského lidu*. Lidové noviny 1936, 21. června, č. 310.

jeho koncepce výjezdů do regionů. A Beneš také v průběhu následujících let – stejně jako po návratu do osvobozené vlasti na jaře 1945 – tohoto instrumentu, mobilizujícího občanstvo k budování (resp. obnově) státu, poměrně hojně využíval. Hned druhý den po návratu z Moravy se ostatně vypravil – poprvé v nové funkci – alespoň na jednodenní zájezd do rodných západních Čech, kde 21. června převzal v Plzni od tamního starosty Luďka Pika čestné občanství a mohl si i veřejně zavzpomínat na své dětství v nedalekých Kožlanech.⁶⁹ Už za půl druhého měsíce, stráveného většinou na dovolené v oblíbeném Sezimově Ústí, se pak Beneš vydal na sice kratší, z hlediska politického však neméně důležitou návštěvu severovýchodních Čech, zamýšlenou jako přímé oslovení tamních Němců, takřkajíc přes hlavy jejich z velké části fašizujících vůdců.

Jestliže Beneš považoval úpravu národnostní struktury, především postavení německé menšiny v republice, za jeden z nejdůležitějších cílů své administrativy, vývoj v průběhu prvního pololetí 1936 význam tohoto úkolu nesporně ještě zvýraznil. Je pravda, že zastoupení tzv. aktivistických proudů, tedy sociálních demokratů, agrárníků a nyní i křesťanských socialistů, v řadách vládní koalice bylo právě v této době rozšířeno. Německá menšina byla teď v Hodžově vládě zastoupena třemi ministry, tedy počtem, kterého např. Češi v monarchii před světovou válkou nikdy nedosáhli.⁷⁰ Úsilí prezidenta i vlády o získání podpory podstatného segmentu německé populace v republice mohla také alespoň dočasně napomoci i vleklá krize v řadách Sudetoněmecké strany, tedy mocenský zápas mezi konzervativními přívrženci tzv. Kameradschaftsbundu a pronacistickou skupinou okolo časopisu *Aufbruch*, která probíhala od jarních měsíců až do konce léta 1936.⁷¹ Jenže SdP se bez ohledu na vnitřní sváry postupně dařilo získávat lživou propagandou na svoji podporu příznivce na Západě, především ve Velké Británii, a to i v kruzích, které rozhodně nebylo možné považovat za germanofilské.

Vedení SdP již v dubnu 1936 „zažalovalo“ pražskou vládu u minoritního referátu Společnosti národů v Ženevě za tzv. Machníkův výnos, údajně diskriminující občany z řad menšin ve prospěch většinového obyvatelstva. Žaloba sice posléze neuspěla, i když definitivní odmítavý verdikt byl vynesena až na jaře následujícího roku. Mnohem větší zisk však přinesly cesty předáků strany, nejprve Heinricha Ruthy (na přelomu května a června) a pak především samotného Henleina do metropole Spojeného království. Henleinovi se celkem s úspěchem podařilo SdP prezentovat jako vůči Československu loajální stranu, která pouze

⁶⁹ Plný text Benešových projevů v Plzni viz např. R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 162–164; kráceně otištěny např. v *Národním osvobození* 23. června 1936.

⁷⁰ Jako poslední z tzv. neoaktivistických ministrů byl počátkem července 1936 jmenován do funkce křesťanský sociál Erwin Zajicek; Beneš jeho jmenovací dekret podepsal 2. 7. t. r. K politice těchto proudů viz naposledy E. BROKLOVÁ, *Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918–1938*. Praha 1999.

⁷¹ Srov. detailně O. NOVÁK, *K vývoji Sudetendeutsche Partei v roce 1936*. AUC Phil-Hist 1985, č. 1, s. 25–75, a též, *Henleinovci proti Československu*. Praha 1988, s. 101n.

hájí legitimní požadavek německé menšiny, což mělo ovšem postupně pro politickou reprezentaci republiky fatální následky.⁷² Jak psal ještě v červenci do Prahy Jan Masaryk, „měl z Henleina dobrý dojem“ i stálý podsekretář Foreign Office R. Vansittart, jinak vystupující energicky proti německým pretenzím. O měsíc později už Masarykův zástupce uslyšel první stížnosti vysokého úředníka FO O'Maletta na údajný útisk Němců v ČSR.⁷³ Protože prakticky současně – ve dnech 19.–21. června – zazněl na sjezdu SdP nejen požadavek „spravedlivého vyrovnání“ Němců a Čechů, ale také zásadní kritika zahraniční politiky státu, chtěl zřejmě prezident odpovědět nejen henleinovcům, ale vyjádřit se i *pro foro externo*. Posloužil mu k tomu právě zájezd do severovýchodních Čech.

Beneš si k cestě do německého pohraničí připravil půdu – samozřejmě vedle znojemské řeči – projevem k zástupcům německých kulturních organizací, předneseným při jejich audienci na Hradě těsně před letními prázdninami. Otevřeně tu prohlásil, že osud českých Němců „je co nejtěsněji spojen s osudem tohoto státu“ a také deklaroval příslib, že „v tomto státě nebude na odpovědném místě existovat nikdo, kdo by Vám chtěl překážet v nepolitické kulturní práci...“ „Ne-přežeme si u nás žádný církevní ani náboženský kulturní boj, který by narušoval dobré soužití našich národů. Naše oba národy jsou již kulturně zralé..., jejich pozice jsou pevné a stabilní; oběma je nyní otevřena cesta ke vzájemné kulturní a národní úctě, k vzájemné spolupráci a k určitému soupeření v dobrém slova smyslu...“ Současně ovšem účastníky audience vyzval, aby bojovali za odkaz „klasiků německého ducha“, uznávaných v Čechách a v celé Evropě, za „odkaz Herderův, Lessingův, Goethův i Schillera a dalších“, a nikoliv ideologií, „které nepřibližují, ale vzdalují“, tedy – byť to nebylo vyjádřeno *verbis expressis* – nacionálního socialismu.⁷⁴ Ve stejném duchu prezident formuloval i svá vystoupení v Liberci a Jablonci, přednesená tam 19. srpna téhož roku.⁷⁵

Liberecký projev v zásadě prezentoval Benešův program vůči sudetským Němcům, jak se jej pak pokoušel realizovat – samozřejmě v mnohem konkrétnější podobě – až do momentu, kdy musel pod britským tlakem o dva roky později akceptovat tzv. třetí plán.⁷⁶ Německý problém v Československu nebylo možno podle prezidenta už vzhledem k jeho staletému historickému rozměru interpretovat jako ryzí nacionální zápas, protože „žádná národnost existenčně ani kulturně

⁷² Srov. detailně, na základě britských úředních dokumentů J. DEJMEK, *Britská diplomacie, Sudetoněmecká strana a Československo (1935–1938)*. Moderní dějiny 9, zvl. s. 166–167.

⁷³ Viz AMZV, PZ Londýn 1936, zpráva 24. července; tamtéž, zpráva Černého z 21. srpna ad. DČZP, XVIII, č. 301 a 317.

⁷⁴ Benešův projev při audienci zástupců německých kulturních organizací 24. června, AKPR, kart. 336.

⁷⁵ K prezidentově zájezdu do severovýchodních Čech viz nejlépe M. KARPAŠOVÁ, *Návštěva prezidenta ČSR dr. E. Beneše v Liberci v r. 1936*, in: J. Dejmek, J. Hanzal (eds.), *České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století*. Praha 1997, s. 317–322.

⁷⁶ Plný text Benešova projevu viz např. E. BENEŠ, *Problémy Československa*. Praha 1936, s. 5–23; též R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 187–194. K třetímu plánu z konce srpna 1938 viz kap. 18, s. 135n.

ohrožena není“, naopak je prostě „bojem o politickou moc a spolupráci ve státě“. Beneš také zdůraznil, že musí bezpodmínečně zůstat vnitropolitickou otázkou republiky, která v té věci nemůže přijmout jiné závazky nežli ty, které plynou z členství ve Společnosti národů. Reprezentace československého státu je však odhodlána vyřešit ji „svou vlastní metodou“, a to na základě platné demokratické ústavy, která k řešení dává dostatečný prostor. Beneš v té souvislosti odmítl uplatňovat „tu nebo onu hotovou formulku“, přičemž výslovně zavrhl hesla o autonomii či dokonce federalizaci státu. Jako alternativu opět nabídl program „rozumné decentralizace, spojené s účelným hospodářským a administrativním regionalismem“.

V rozvíjení svých úvah se Beneš snažil zůstat stále příslovečným optimistou. Podobně jako před dvěma měsíci ve Znojmě pochválil většinu německých úředníků i vojáků, že „v celku velmi dobře konají své povinnosti vůči republice“, a dokonce tvrdil, že „největší část německého obyvatelstva je jí jako své vlasti věrná, že vládní kruhy německé se sebeobětováním konají svou povinnost ke státu“.⁷⁷ Uznal i oprávněnost části německých stížností a požadavků jak v oblasti kulturní, tak sociálně-hospodářské, jež se „ve věcech jazykových a školských ... rozumnou praxí dají snadno vyřídit“. Přislíbena byla také pomoc sociální, i když zazněl oprávněný apel na „trpělivost a čas“. Současně ale Beneš varoval před bojovnou agitací, byť její nositele z řad SdP přímo nejmenoval. „Stačí zlomek obyvatelstva a svými líbivými, třeba neuskutečnitelnými hesly způsobí, že na druhé straně vzniknou obavy, že je pak těžko nahradit je důvěrou, která je nutným předpokladem tam, kde se má cenný statek svěřiti do rukou druhého ke společné správě.“ A prezident nenechal nikoho na pochybách, že jedinou základnou, na níž je z jeho pohledu možný jakýkoliv další progres v soužití obou národností, je demokratický československý stát. „Zůstali jsme a zůstaneme demokracií, která odmítá násilné metody v politice vnitřní, potlačení osobních svobod a svobodného veřejného mínění, která řeší problémy vnitřní politiky metodou vývojovou, to jest kompromisem a vzájemnou dohodou všech konstruktivních složek národa a státu. Na tom se ani v budoucnosti nic nezmění...“⁷⁸ Končil apelem na odpovědnost obou táborů, jimž chtěl být – jak pravil – „prostředníkem“ a „pomahačem“.

Zatímco v sousedním Jablonci prezident téhož dne odpoledne stručně opakoval základní myšlenky svého libereckého projevu, doplněného jen o komentář k některým záležitostem hospodářským,⁷⁹ v řeči v Železném Brodě se naopak zaměřil na výklad aktuální zahraniční politiky republiky, především jejího postoje k Německu, což byla jistě jednak reakce na nepřímé nabídky Hitlera z března t. r., jednak na příslušné projevy K. H. Franka na nedávném sjezdu

⁷⁷ E. BENEŠ, *Problémy Československa*, s. 13–15.

⁷⁸ Tamtéž, s. 19–20.

⁷⁹ Benešův projev v Jablonci nad Nisou viz tamtéž, s. 36–39.

SdP.⁸⁰ Pražská politika hledala podle řečníka vždy „několik pevných bodů, o něž by se mohla za každé situace s úspěchem opřít a jež by jí nepřekážely přizpůsobit se každé změně evropské situaci“. Takovými opěrnými body se staly Společnost národů, Malá dohoda, která prý postupně převzala ve střední Evropě někdejší roli Rakousko-Uherska, a nakonec spolupráce se západními demokratickými, především Francií. Beneš v té souvislosti otevřeně uvedl, že Československo tu vyhledávalo takové partnery, kteří by zajistili Evropě trvalejší mír „a dali nám možnost v nějakých 40 až 50 letech náš stát si upevnit, vybudovat jeho pozici mezinárodní, vyřešit si problémy vnitropolitické...“⁸¹

Tyto premisy však – alespoň v interpretaci dlouholetého šéfa pražské diplomacie – nevyklučovaly snahy republiky a drtivé většiny jejích obyvatel po přátelských vztazích s Německem. Beneš ve své řeči opakovaně zdůraznil, že Československo má životní zájem na francouzsko-německé dohodě a vyjádřil také naději, že jednání o „nové Locarno“ budou brzy pokračovat s reálnými výsledky. Současně odmítl tezi, jako by mezi Německem a Československem muselo z „nějaké fatality“ existovat nepřátelství, i když upozornil, že je bytostným zájmem Československa, aby nebyla porušena rovnováha ve střední Evropě. Tyto své vývody pak zakončil trochu provokativně odmítnutím pověstí, podle nichž se Německo chystalo „usilovat“ o existenci republiky. „Dotknouti se dnes existence patnáctimiliónového státu a desetimiliónového národa uprostřed Evropy by znamenalo vyvolat evropskou katastrofu. Té si nikdo přát nemůže...“⁸²

Benešův projev v Železném Brodě nepochybně směřoval k vytvoření určitého příznivějšího klimatu mezi Prahou a Berlínem, který měl napomoci případné participaci československé diplomacie na zmiňovaných „novolocarnských“ jednáních, i když Beneš – jak uvidíme – za jistých podmínek brzy nevyklučoval ani přímá jednání mezi oběma státy. Projevy v Liberci a Jablonci měly být zase povzbuzením pro německé aktivisty, nucené odolávat stále dravějšímu přílivu pronacistických henleinovců. V tomto úsilí ostatně prezident neustával ani v příštích měsících, uvidíme, že k podílu na správě státu vyzýval slovenské Němce i v době svého zájezdu do východních částí republiky a pak opakovaně při dalších příležitostech. Např. v listopadu 1936 požádal německé spisovatele z českých zemí, seskupené v tzv. Ochramném svazu německých spisovatelů (Schutzverband deutscher Schriftsteller), aby aktivně napomáhali překonávání nedůvěry obou národností v českých zemích. Ve stejném duchu oslovil o nedlouho později i německé socialisticky orientované učitele, kteří přišli na Hrad v čele se socialistickou poslankyní Irenou Kirpalovou, mimochodem i později jednou z nemnoha vůdčích osobností německé sociální demokracie v Československu, která zůstala

⁸⁰ Text Benešova projevu v Železném Brodě 19. srpna viz in: E. BENEŠ, *Problémy Československa*, s. 24–35; též R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 197n.

⁸¹ E. BENEŠ, *Problémy Československa*, s. 29.

⁸² Tamtéž, s. 32.

na platformě státu v době zápasu o jeho obnovu v letech druhé světové války.⁸³ Při této příležitosti i v dalších vystoupeních také zaznělo oprávněné prezidentovo varování, „že jen demokratická forma státu zaručuje německé škole nerušený vývoj a chrání ji před proudy, které její pravé poslání zeslabují a podřizují cizí ideologii politické.“ Tedy další nepřímé varování před slepým přejímáním vlivů nacistické ideologie ze sousední Říše. V podobném duchu se Beneš obracel k zastupcům německých sociálních demokratů, katolíků i dalších aktivistických proudů opakovaně.⁸⁴

Benešův recept reformy postavení menšin v Československu, který právě tehdy nabýval konkrétnější podoby (i když do přímých jednání o její formu vstoupil přímo až v následujícím období), vycházel z rysů, jež naskicoval právě v Liberci. V duchu svých dřívějších úvah předpokládal především zdokonalení stávající správní struktury prohloubením legislativních možností jednotlivých zemí, tedy zemskou decentralizaci, jíž ostatně zamýšlel řešit – a to na půdorysu jednotného státního národa – i otázku slovenskou. Země měly být postupně vybaveny skutečnými sněmy a také exekutivními výbory se značnou kompetencí zákonodárnou i výkonnou, přičemž pro některé oblasti měly být rozčleněny na národnostní kurie. Podle podobného schématu měly být upraveny a rozděleny i pravomoci okresních a místních zastupitelstev.⁸⁵ Zásadně naopak Beneš odmítal – a to až do srpna 1938 – jakékoli územní samosprávné celky jak pro sudetské Němce, tak pro slovenské Maďary, a samozřejmě ze stejného důvodu zavrhoval i výlučnou zemskou autonomii pro Slovensko.⁸⁶ Jak oprávněně upozorňoval, bylo vytvoření odděleného německého území vzhledem k jeho geografické struktuře zcela nemožné již z hlediska geografického; nadto „každý teritoriální útvar německý nebo maďarský v republice by byl pro stát neustálou hrozbou...“⁸⁷

Prvním hmatatelným důsledkem tzv. novoaktivismu byla nová dohoda koalických stran z 18. února 1937, vypracovaná s aktivní podporou prezidenta a jeho kanceláře. Protože se požadavky tří německých aktivistických stran realisticky týkaly primárně záležitostí ekonomických, sociálních a školských, vycházela celá dohoda především z potřeby řešení těchto často velmi palčivých problémů. Vláda v první řadě slibovala, že další pomoc bude adresována oblastem nejvážněji

⁸³ Benešův projev k předsednictvu Ochranného svazu německých spisovatelů v ČSR viz např. v *Prager Presse* 12. listopadu; jeho projev ke sdružení německých sociálnědemokratických učitelů viz tamtéž, 20. listopadu t. r.

⁸⁴ Srov. např. Benešův projev k německým sociálnědemokratickým kulturním pracovníkům 12. února 1937, AKPR, kart. 338; též R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 344.

⁸⁵ Srov. např. jeho poznámky in: E. BENEŠ, *Mnichovské dny*, s. 10–11.

⁸⁶ K Benešovu postoji ke slovenským autonomistickým aspiracím srov. nejlépe V. BYSTRICKÝ, *Eduard Beneš a Slovensko (1918–1938)*. HČ 43, 1995, s. 245n.; budiž ovšem předesláno, že prezident do jednání ministerského předsedy se zástupci HSLS až do pozdního léta 1938 zasahoval jen výjimečně.

⁸⁷ Cit. dle E. BENEŠ, *Mnichovské dny*, s. 11.

postiženým dopady vleklé hospodářské krize, tedy právě oblastem z velké části obývaným Němci. Vládní injekce měly přitom vycházet mimo jiné z počtů nezaměstnaných v jednotlivých okresech a regionálním potřebám měly odpovídat i státní zakázky. Další přísliby se pak týkaly zpreciznění aplikace menšinových práv v oblasti školské a úřední. Vláda se mimo jiné zavazovala k přijímání nového úřednictva bez ohledu na jazyk, vyznání a národnost, i když současně deklarovala podmínku bezpodmínečné loajality úřednictva vůči státu. Nové koncese měly být činěny i ve věcech úřadování ve smíšených, případně minoritních oblastech, současně se sliboval další rozvoj školství menšin, a to nejen německé, ale též maďarské a polské. Poslední body dohody se týkaly příslibu odstranění nedostatků v samosprávě.⁸⁸

Dohoda z 18. února 1937 byla prvním výrazným výsledkem Benešovy administrativy ve věci transformace menšinové politiky a sám prezident její důsledky také brzy propagoval při dalších cestách po republice, mj. při velké návštěvě jižních Čech a Pošumaví v květnu 1937, k níž se ještě vrátíme.⁸⁹ Jistě měla i své souvislosti zahraničněpolitické, neboť jí bylo dosaženo právě v době, kdy se – jak uvidíme – zdálo, že se podaří smluvně upravit i poměr mezi ČSR a Německem. Vládní představitelé k ní ale dospěli bez výrazných mezinárodních tlaků, protože tzv. sudetoněmecký problém tehdy ještě nepatřil k hlavním instrumentům nacistické protičeskoslovenské propagandy. Její jen postupná realizace však již bacilem nacismu zasaženou podstatnou část německé populace v republice zjevně neuspokojila, což mohla brzy využít i rychle se radikalizující SdP v nadcházejícím kruciólním zápase o osud státu. Nejen na scéně domácí, ale především evropské.

V

Prakticky hned po skončení zmiňovaných manévřů ve východních Čechách se na samém počátku září 1936 prezident vypravil na svůj nejdelší výjezd mimo Prahu, dlouho připravovaný zájezd na Slovensko, kde posléze strávil prakticky celé září.⁹⁰ Zmiňovali jsme se, že Beneš předjímal podobné pracovní exkurze s cílem detailněji nahlédnout do problémů občanů v jednotlivých regionech hned po svém zvolení. O delší návštěvu hlavy státu ve východních částech státu však měly pochopitelný zájem i koaliční strany a jejich slovenské odnože. Prezidentův detailně vypracovaný program, zvláště opakované verbální ocenění Andreje Hlinky, návštěva tohoto lídra slovenských katolíků v Černové a také setkání

⁸⁸ Plný text vládní dohody z 18. února 1937 viz AKPR, kart. 135, Němci v ČSR; viz též znění komuniké o této dohodě z 20. února 1937, in: *Zahraniční politika 1937*, Kronika, s. 153–154.

⁸⁹ Benešovy projevy z této cesty viz in: *Prezident v jižních Čechách*. Praha 1937; viz též podkap. I kapitoly XVII.

⁹⁰ Materiály k Benešově cestě na Slovensko jsou uloženy v AKPR Praha, E. Beneš, kart. 348; upravené texty jeho projevů i projevy jeho hostitelů jsou obsaženy v knize J. HALLA (ed.), *Prezident mezi námi*. Praha – Bratislava 1936; též R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 213–277. Citace v následujícím textu jsou převzaty z původních textů, uložených v AKPR.

s Jozefem Tisem v Ružomberoku ovšem naznačovaly, že se ze strany Beneše jednalo i o pokus podpořit začlenění nejsilnějšího subjektu slovenské politiky do řad vládního seskupení, o něž – dosud marně – usiloval i ministerský předseda.⁹¹ Je také možné, že si prezident od svého pobytu sliboval i určité ovlivnění průběhu ohlášeného sjezdu této strany, který se sešel v Piešťanech 19. a 20. září téhož roku.

Beneš dorazil do Topolčianek 2. září, očekáván zde mimo jiné zemským prezidentem Jánem Országem, ministrem obrany Františkem Machníkem a částí československé generality v čele s Ludvíkem Krejčím, a již za dva dny vyjel na manévry na jižní Slovensko do oblasti Zlatých Moravců. Zde se zúčastnil závěru vojenských cvičení, ale také tu slavnostně položil kytici na hrob vojáků, kteří padli v roce 1919 v boji s „rudými“ Maďary, a samozřejmě neopomněl opakovaně ocenit význam armády z hlediska státu. Prohlásil sice, že si je jist, že „válka v dohledné době nebude... Ale abychom to měli opravdu zajištěné, musíme při tom všem být připraveni na dobu krize, což znamená, že naše vojsko musí být dobře vyzbrojené a mít dobrého ducha, ale také všechno obyvatelstvo s ním musí sdílet jeho odhodlání a sebevědomí...“⁹² V podobném duchu vyznívaly i další projevy před vojáky i občany, třebaže jinak Beneš opakovaně prezentoval svoji první slovenskou cestu jako „symbol pokojného rozvíjení a klidné práce obyvatelstva slovenského i maďarského“ v této části státu.

Prezident se po skončení manévru, kdy se krátce setkal s M. Hodžou, vrátil na pár dnů do Topolčianek a již následujícího týdne zasáhl do konference Malé dohody v Bratislavě, na níž se – jak podrobněji připomeneme v následující podkapitole – diskutovalo především o jím inspirovaném návrhu jednotného malodohodového paktu.⁹³ Po několika dnech odpočinku, který ovšem částečně zaplnily i politické rozhovory např. s podtajemníkem Quai d’Orsay Pierrem Viotem, se pak 19. září vydal na první část svého slovenského zájezdu, při níž navštívil slovenskou metropoli a pak řadu měst na západním Slovensku, např. Trnavu, Brezovou pod Bradlom, Piešťany, Nové Mesto, Trenčín, Žilinu, Povážskou Bystrici a další. Po další krátké přestávce 24.–26. září pak uskutečnil druhou část své slovenské exkurze, tentokrát směřovanou do měst na Slovensku centrálním. V řadě těchto míst přitom prezident vedle obvyklého setkání s představiteli měst a obcí a samozřejmě i řadovými občany pronášel doplňující se projevy, jež zvýrazňovaly nejen jeho pozitivní vztahy ke Slovensku, jeho kultuře a historii obecně, ale také signalizovaly jeho snahu o spolupráci se všemi klíčovými proudy zdejší politiky včetně zástupců politiky maďarské a spišsko-německé.

⁹¹ K těmto pokusům, zahájeným hned v únoru 1936, srov. např. J. K. HOENSCH, *Slovensko a Hitlerova východní politika*. Hlinkova slovenská ľudová strana medzi autonómiou a separatizmom. Bratislava 2001, s. 28–29; zřejmě nejlépe J. R. FELAK, „At the Price of Republic“. *Hlinka's Slovak People's Party 1929–1938*. Pittsburgh – London 1994, kap. 6.

⁹² AKPR, kart. 348. Benešův projev v Zlatých Moravcích.

⁹³ Konference Malé dohody se konala 13.–14. září; Beneš přijal ministry zahraničí K. Kroftu, V. Antonesca a ministerského předsedu M. Stojadinoviće již 12. 9. v Topolčiankách; srov. následující podkapitolu.

Ve dnech 19.–21. září uskutečnil prezident zřejmě nejdůležitější část své cesty, návštěvu Bratislavy. První den zde navštívil některé místní podniky, především dynamitku, setkal se s generalitou v čele se zemským velitelem Josefem Votrubou a divizním generálem Aloisem Eliášem a samozřejmě přijal i zástupce řady institucí, počínaje primátorem a radou města Bratislavy a konče deputacemi všech církví a tělocvičných spolků. Příštího dne vykonal přehlídku bratislavské posádky a sešel se i se zástupci Komenského univerzity, Šafaříkovy vědecké společnosti a také Maďarské společnosti pro vědu, literaturu a umění. Přijal i zástupce aktivistických Maďarů, jimž – podobně jako před dvěma měsíci Němcům v severních Čechách – znovu zaručil možnost svobodného kulturního rozvoje v rámci demokratického státu.⁹⁴ A setkal se i se zástupci legionářů na Slovensku, vedenými místopředsedou sněmovny Ivanem Markovičem, jimž v duchu své politické filozofie prezentoval soudobé budování státu a zápas o jeho zachování jako logické pokračování jejich vlastního boje v letech první světové války, jenž vlastně v jiné podobě nikdy neskončil. Každé z těchto setkání přitom provázela kratší či delší Benešův projev, z nichž nejdůležitější jistě zazněl hned 19. 9. dopoledne před hotelem *Carlton*.⁹⁵

Ve své řeči prezident prezentoval osvobození Slovenska po první světové válce jako nezvratitelný akt, který je ovšem třeba další prací a bojem udržovat a rozvíjet. Přitom právě spojení se Slovenskem podle něj učinilo republiku tím, čím je: „Vyvedlo české země z lokálního středoevropského rámce a učinilo z našeho státu silný most mezi evropským východem a západem, dopomohlo mu k oné mezinárodní bezprostřednosti, zeměpisné pozici a politickému významu, pro který jsme hledanými partnery v evropské a světové politice.“ Slovinci spojením s Čechy zase přestali být podle řečníka malým, přehlíženým a zapomínaným národem a naopak se plně připojili k západoevropské kultuře. Současně však Beneš oceňoval přínos, který Slovensko dalo celému státu. To vše ovšem dodávalo podle něj slovenské – a s tím i československé – otázce evropský rozměr: „Nejen zachránění toho, co jsme společnou prací a utrpením získali, ale také velikost republiky, důležité naše poslání v Evropě, vědomí, že máme společně co říci Evropě a světu...“ Beneš v projevu vzpomínal i na svůj zájem o osudy Slovinců již před světovou válkou (prý už tehdy mu bylo jasno, kam jde vývoj, což však dochované prameny nedokládají) a připomněl také, že „skoro tři čtvrtiny mé práce jako ministra věcí zahraničních bylo upjato ke Slovensku“. Bez ohledu na rysující se komplikace v rovině mezinárodněpolitické také oceňoval celkový rozmach, který Slovensko v minulých sedmnácti letech učinilo, opakoval přání získat k dalšímu budování

⁹⁴ Srov. Benešovu odpověď na projev poslance I. Csomora z 20. září, AKPR, kart. 348. Beneš tu doslova prohlásil: „Pro Maďary na Slovensku platí pro mne totéž, co pro Němce v republice. Tedy bych to formuloval stejně, jako jsem to řekl v Liberci: menšinám patří vše, aby se mohly kulturně a jazykově zachovati a vyvíjeti. Předpokladem je, že s námi všemi budou vyznávat tytéž společné ideály demokracie.“

⁹⁵ Benešův projev v Bratislavě 19. září dopoledne, text tamtéž.

i Maďary a karpatské Němce a končil s příslovečným odhodlaným optimismem: „... Války se nebojíme. Učiníme vše, abychom jí zabránili. Bude-li třeba, budeme se bránit do všech důsledků.“

Návštěva slovenské metropole vyzněla nepochybně jako značný úspěch prezidenta i pročeskoslovensky orientovaných sil a celkem vstřícně ji hodnotil i opoziční tisk včetně luďáckého *Slováku*. Orgán HSL'S ostatně vyjádřil přesvědčení, že si prezident „v době svého pobytu na Slovensku všimne lásku a věrnost slovenského národa [vůči státu]“. Podle téhož listu měla ovšem „tato vytrvalá věrnost Slováků“ ... konečně docílit respekt pro jejich národní tužby a pro oprávněné požadavky hospodářské a sociální. Co nejrychleji, neboť jsou vesměs v souladu s ideály, které tento stát vytvořily a které mu jedině mohou zabezpečit trvalou budoucnost.⁹⁶ Jenže k malé radosti nejen Beneše, ale i umírněných luďáků zvítězila ve stejné době na zmiňovaném sjezdu v Piešťanech politika nekompromisního prosazování těchto – především politických – požadavků. Zásluhou mladých radikálů ve vedení HSL'S zde byl totiž přijat manifest, který nejen ve jménu „křesťanských základů kultury“ útočil proti „židobolševismu“, ale fakticky ohlásil také požadavek federální přestavby československého státu, tedy pretenzi, která byla v té době pro celostátní strany – a samozřejmě i pro prezidenta – naprosto nepřijatelná.⁹⁷

Od 21. září Beneš čtyři dny cestoval po městech a městečkách západního Slovenska, především v Pováží, kde střídal zastávky spjaté s aktivitami velkých osobností slovenské minulosti s působišti některých politiků či činitelů současných. Jeho první zastávka patřila Modré u Bratislavy, kde navštívil hrob L. Štúra a zamyslel se nad jeho odkazem pro československou současnost. Pak navštívil Trnavu, kde zase připomněl odkaz Antona Bernoláka a jeho družiny a současně naskicoval optimistickou vizi, že po překonání stávajících těžkostí a určitého vyrovnání východní a západní části republiky, „za třicet-čtyřicet roků bude náš stát jedním z nevyspělejších a nejlépe prosperujících států Evropy.“ Téhož dne hovořil opět – už potřetí – nad Štefánikovým hrobem v Brezové pod Bradlom a cestu zakončil návštěvou Piešťan a Trenčína. Prezidentův průvod pak přenocoval v Trenčianských Teplicích, kde se Beneš setkal mimo jiné s exministrem Vavro Šrobárem, jemuž tak vyjádřil hold a současně podporu jeho česko-slovenské orientaci. Následujícího dne pokračoval prohlídkou několika rozvíjejících se průmyslových měst severozápadního Slovenska, mimo jiné Žiliny, Povážské Bystrice a Dubnice nad Váhom, kde si prezident prohlédl nedávno sem umístěné pobočky Československé zbrojovky a škodovácké „dělovky“, první výsledky reálné decentralizace a transferu československého obranného průmyslu do východních, méně ohrožených oblastí státu.

V řadě zástavek obdržel prezident čestné občanství příslušných měst, což jej vedlo k až nezvykle srdečným projevům na adresu Slovenska vůbec i k dalším

⁹⁶ Slovák, 19. září 1936 (český překlad J. D.).

⁹⁷ J. R. FELAK, „*At the Price of Republic*“. *Hlinka's Slovak People's Party*, s. 166–167.

optimistickým úvahám o jeho rostoucí roli ve společném státě.⁹⁸ První část cesty pak zakončila návštěva Nitry 24. září, kde si prohlédl hrad a nejstarší kostel na Slovensku a setkal se také s biskupem Karolem Kmettkem. Do Topolčianek se vrátil – jak alespoň prohlašoval před veřejností – „potěšený, spokojený a rozradostněný.“ „Slovensko je už dnes tak daleko, že by ho žádný cizí podmanitel už ne-ovládl, Slovensko už nepodlehne, Slovensko už v jednotě s českými zeměmi půjde navždy cestou své tradice, své svobody a krásné národní a lidské práce...“⁹⁹

V závěrečné části slovenského zájezdu prezident ve dnech 26.–28. září navštívil řadu obcí a měst centrální části země. Po zastávkách ve Velkých Uhertcích a Prievidze se cíleně zastavil v obci Nemecké Pravno, kde oslovil zástupce zdejších spišských Němců, ještě téhož dne pak v obsáhlém projevu zhodnotil i význam Jana Kollára v jeho rodišti v Mošovcích.¹⁰⁰ Den zakončila návštěva Turčanského Svätého Martina, kde prezident vzdal hold odkazu zdejšího slovenského obrozenského centra, a následný, poněkud symbolický nocleh celé výpravy v Bystřičce u Alice Masarykové. K jednomu z nejdůležitějších setkání cesty došlo následujícího dne, kdy Beneše přijal nejprve na své faře v Černové líder Slovenské ľudové strany Andrej Hlinka a ještě téhož dne odpoledne v Ružomberoku také Jozef Tiso, přičemž obě schůzky vyzněly jako evidentní příslib spolupráce.

Hlinka, který ve své uvítací řeči především připomínal, jak maďarizační snahy hnaly slovenské hnutí ke spolupráci s Čechy, sice prezidenta upomněl o závazky plynoucí z pittsburské dohody. Současně ale znovu deklaroval příslib věrnosti Slováků českým „bratrům“. Toho mohl využít v replice i Beneš, který vzdal především hold Hlinkovu vůdcovství v národních zápasech před první světovou válkou a ocenil také jeho příklon k československé orientaci na konci zápasu proti monarchii. Konkrétní přísliby ve smyslu požadované autonomie sice neučinil a ani učinit nehodlal. Připomněl však zároveň, že „politický život nikdy nestojí, vyvíjí se, přizpůsobuje se“ a zopakoval program dalšího zdokonalování republiky a jejích institucí „postupným vývojem, rozumnou diskusí, vzájemným porozuměním, vzájemnou láskou“.¹⁰¹ Snad ještě konsenzuálněji vyzněl jeho projev v Ružomberoku, kde tamní setkání s Tisem označil přímo za „symbol naší spolupráce pro rozvoj a rozkvět naší republiky“, přičemž ocenil jím projevenou víru v další trvání československého státu.¹⁰² V duchu neotřesitelné důvěry v budoucnost česko-slovenské spolupráce na dalším upevno-

⁹⁸ Např. v Žilině, kde jinak hovořil především o významu rozvíjejícího se slovenského školství, Beneš prohlásil: Slovensko populačně bude čím dále tím více oživovat celé naše území, Slováci čím dále tím více budou pronikat na Západ, bude to jejich hospodářskou a politickou potřebou. Slovensko se stane, až vykonají zde své poslání moderní technika a moderní vyspělé komunikace a až dojde během nějakých 30 let k vyrovnání kulturnímu mezi západem a východem republiky, jedním z nejkrásnějších koutů Evropy...“ Benešův projev na žilinské radnici 22. září, AKPR, kart. 348.

⁹⁹ Cit. z Benešova projevu v Nitře 24. září, tamtéž.

¹⁰⁰ Srov. Benešův projev z 26. září, tamtéž.

¹⁰¹ Srov. projev A. Hlinky v Černové 27. září a Benešovu odpověď tamtéž, AKPR, kart. 348.

¹⁰² Text Benešova projevu v Ružomberoku 27. září, tamtéž.

vání republiky pak vyzněly i další prezidentovy projevy v Banské Bystrici a příštího dne v Harmanci, kde si prohlédl stavbu jednoho z největších železničních tunelů, tehdy nazvaného jeho jménem, a nakonec v Liptovském Svätém Mikuláši.¹⁰³

Do Prahy se Beneš vracel ze Slovenska na samém konci září jistě vcelku spokojen. Ministerskému předsedovi Hodžovi, jemuž poslal nadšený telegram už po zakončení bratislavské části svého zájezdu,¹⁰⁴ teď psal o radosti z toho, „jak rychle vzrůstá politická konsolidace republiky, jak Slovensko stojí dnes státně sjednocené, dovede ocenit hodnotu svého osvobození a cítí nutnost obhájit svou svobodu, kdyby toho bylo třeba.“¹⁰⁵ Neméně pozitivně pak vyzněl i jeho sumarizující „referát“ pro ministra vnitra J. Černého. „S upřímným potěšením konstatuji, že jsem se setkal s radostným pokrokem a čínorodým optimismem lidu a jeho představitelů bez rozdílu národnosti, náboženství a politického směru. Obyvatelstvo na Slovensku zvedlo od vzniku našeho státu přes všechny obtíže ... velmi podstatně svoji životní míru... Těšilo mně obzvláště, že mluvčí obyvatelstva – bez rozdílu, zda-li politicky příslušejí stranám, jež jsou nebo nejsou toho času zastoupeny ve vládní většině – mně tento pokrok s povděkem potvrdili...“¹⁰⁶

Prezident věřil, či to alespoň sugeroval, že „politicky slovenský lid jest dnes prochnut přesvědčením, že za tento pokrok, kterého si jest dobře vědom, děkuje své státní jednotě se zeměmi českými“. A soudil také, že i velká část menšin ve východní části státu pokládá stávající minoritní politiku „za pevnou a postačující základnu, aby svoji národnost a kulturní svébytnost zachovali a nadále ji pěstovali“.¹⁰⁷ Takové ocenění však bylo, jak ukázal další vývoj, až příliš optimistické. Za „postačující základnu“ nepovažovala republiku nejen podstatná část maďarského obyvatelstva, ale s její správnou strukturou se stále zřetelněji odmítala smířit i ľudová strana, ba dokonce i části některých proudů celostátních. Hodžovy pokusy přimět ľudáky ke vstupu do koalice ztroskotaly prakticky současně s Benešovou cestou, když majorita vládních stran nemohla přistoupit na většinu z čtyř tzv. fundamentálních požadavků, od nichž vedení SHLS po piešťanském sjezdu zásadně nehodlalo ustoupit. Koncem roku pak většina vlády další námluvy s ľudáky proti názoru svého předsedy zamítla a strana se naopak v následujícím období vydala cestou jejich nekompromisního prosazování, částečně za postupně se rodící spolupráce se zástupci dalších menšin, částečně za pomoci ze zahraničí, v té době nejvíce z Polska.¹⁰⁸

¹⁰³ Srov. Benešovy projevy v Harmanci a v Liptovském Sv. Mikuláši 28. září, AKPR, kart. 348.

¹⁰⁴ Beneš Hodžovi telegrafoval: „Odjíždím z Bratislavy dojat a rozradostněn tím, co jsem viděl a zažil. Byl to veliký projev národní a státní sily, uvědomění a jistoty...“ Koncept Benešova telegramu z 21. 9. 1936, AKPR, D 101143/36.

¹⁰⁵ Srov. dopis E. Beneše M. Hodžovi z 29. září 1936, AKPR, kart. 348.

¹⁰⁶ Tamtéž, Benešův dopis ministru vnitra J. Černému z 29. září.

¹⁰⁷ Tamtéž.

¹⁰⁸ J. R. FELAK, „At the Price of Republic“. *Hlinka's Slovak People's Party*, s. 167–168; stručně též I. KAMENEC, *Jozef Tiso 1887–1947*. Tragédia politika, kňaza a človeka. Bratislava 1998, s. 55–56; k zahraniční podpoře SHLS viz např. J. K. HOENSCH, *Slovensko a Hitlerova východná politika*, s. 37n., E. ORLOF, *Dyplomacia polska wobec sprawy słowackiej w latach 1938–1939*. Kraków 1981, zvl. s. 40n.

Beneš zůstal i v příštím období, prakticky až do září 1938, věrný svému receptu „rozřešení“ slovenské otázky v duchu konceptu výraznější decentralizace státu. Jestliže však jeho koncepce rozšíření kompetencí zemských sněmů a exekutivních pravomocí zemských výborů šla alespoň částečně vstříc jednomu z hlavních požadavků HSLS, sdílenému ostatně např. i mladší generací slovenských agrárníků, v dalších otázkách, především uznání národní svébytnosti Slováků, setrval nyní i mnohem později na tradiční české doktríně česko-slovenské národní jednoty, byť ji chápal více z hlediska politického nežli kulturně etnického.¹⁰⁹ Taková koncepce však byla, jak ukazoval už nejbližší vývoj, nepřijatelná pro podstatnou část slovenské politické reprezentace a zřejmě i veřejnosti, nejen pro radikály z řad HSL'S. Předěleme, že Benešovi toto jeho chápání slovenského problému připravilo těžké chvíle nejen v zářijové krizi 1938, ale také v letech války, především jejího závěru, kdy se dostalo do ostré kolize i s názory podstatné části lídrů slovenské rezistence.

VI

Večer 4. června 1936, pár hodin poté, co oslovil své spoluobčany ve věci půjčky na obranu státu, se Beneš vydal na svoji první zahraniční cestu v nové funkci, na první schůzku hlav států Malé dohody do rumunské metropole. Aliance, kterou před šestnácti lety inspiroval a pak spoluvytvářel, neztratila samozřejmě ani po jeho odchodu z čela pražské diplomacie nic ze své formální soudržnosti, kterou mimo jiné osvědčila při zmiňovaném kolektivním protestu malodohodových titulářů proti zavedení rakouské branné povinnosti na přelomu března a dubna. Počátkem května se pak v Bělehradě konalo řádné zasedání Stálé rady, mimochodem první bez Benešovy přítomnosti, jež – jak později resumoval ministr zahraničí Krofta – „vedlo se v duchu nejpráteleštějších a nebylo mezi třemi státy nejmenších rozporů.“¹¹⁰ Představitelé Malé dohody se shodli na tom, že v postoji ke všem zásadním otázkám, za jaké považovali nadále např. problém anšlusu Rakouska, postoj k římskému „trianglu“ i celoevropským záležitostem, např. formálně nedořešené otázce Porýní či doznívajícímu konfliktu v Africe, budou postupovat jednotně, případně společně s Francií a Velkou Británií. Ve skutečnosti však jednota v postojích *Malanty* nebyla už zdaleka tak absolutní, jak sugerovaly úřední dokumenty.

Vedoucí diplomaté v Praze si nemohli nepovšimnout, že především nová jugoslávská vláda M. Stojadinoviće nedrží onen přísný paralelní kurs, na jaký byli zvyklí v době panování krále Alexandra Sjedinitele. Vyslanec Václav Girska opakovaně své nadřazené varoval před nelepším se poměrem bělehradských

¹⁰⁹ K Benešovu chápání slovenské otázky nejlépe V. BYSTRICKÝ, *Eduard Beneš a Slovensko (1918–1938)*, s. 246n.; jeho vlastní interpretaci, poznamenanou ovšem již zkušenostmi války, viz např. in: C. MACKENZIE, *Dr. Beneš*. Praha 1947, s. 418–419.

¹¹⁰ DČZP, XVIII, dok. č. 211, s. 406–407.

vládních kruhů k Francii, jíž nemohly zapomenout Lavalovy námluvy v Římě; ještě znepokojivější však byl stále zřetelnější vliv Německa, který přesahoval ekonomickou rovinu. „Hitlerovo Německo ... jihoslovanskému veřejnému mínění prostě imponuje, jihoslovanská žurnalistika ... vystříhá se všeho, co by ve veřejném mínění Hitlerově věci mohlo škodit...“, upozorňovala jedna ze zpráv československé legace v Bělehradě.¹¹¹ Jugoslávie navíc nadále odmítala následovat své spojence v alespoň formálním uznání SSSR, třebaže se momentálně zdálo, že Rumunsko brzy podepíše se Svazem obdobnou smlouvu, jakou uzavřely předcházejícího roku ČSR i Francie.¹¹² Určitá vnitřní nejistota aliance se ostatně projevila i v průběhu březnové krize po Hitlerově akci v Porýní, kdy se – jak už víme – Benešovi a Kroftovi nepodařilo svolat okamžitou konferenci dohody a ta se posléze mohla sejít až po dvou měsících. V této situaci nebylo divu, že v Praze neváhali podpořit nápad rumunského krále Carola, jenž inicioval na 6.–8. června první schůzku nejvyšších představitelů Malé dohody.¹¹³

Projevy československého prezidenta i jeho partnerů, krále Carola II. a prince-regenta Pavleho, se v průběhu summitu, oficiálně zahájeného 6. června *dejeuner* v královském paláci, nesly plně ve znamení optimismu. Sám Beneš ve svém přípitku vzpomínal na předcházející vývoj aliance, který označil „za veliké období s úžasně aktivní bilancí pro naše země“. Zopakoval také svoji tezi, že organizační pakt z ní učinil „skutečné mezinárodní politické společenství jako základ konsolidace, rovnováhy a míru ve střední Evropě“.¹¹⁴ V podobném duchu vyzněly i další texty, které Beneš sepsal pro rumunský tisk – např. v listě *Dimineata* konstatoval, že „máme také přesnou metodu, ... jejímž cílem je vybudovat systém přátelství ve střední Evropě, jenž by zajistil našim třem národům i jejich sousedům klid, mír a hospodářský roz-květ“.¹¹⁵ Jako určitá demonstrace jednoty a síly aliance ostatně sloužila i celá vnější režie schůzky, i když jí druhý den způsobila značnou vadu na kráse tragédie při slavnosti rumunské mládeže v Cotroceni, kdy se zřítla jedna z plně obsazených tribun. Obsah rozhovorů, zahájených hned 6. června a pokračujících i následujícího dne na loveckém záměčku Scrovistea nedaleko Bukurešti, byl však mnohem komplikovanější a naznačoval, že v přístupech reprezentací v Praze, Bukurešti a zvláště Bělehradě absolutní jednota nepanuje, byť některé poznámky jugoslávských představitelů naznačovaly spíše věci příští nežli problémy aktuální.¹¹⁶

¹¹¹ Srov. např. zprávu V. Girsy z 5. května 1936, AMZV, PZ Bělehrad 1936; DČZP, XVIII, č. 207, s. 396.

¹¹² K těmto rumunsko-sovětským jednáním srov. např. L. DEÁK, *Ke vztlahu Rumunska k SSSR v letech 1933–1936*. Slovanské štúdie – historia 1966, č. 6; viz též G. GIORANESCO et cons., *Aspects des relations russo-roumaines. Rétrospective et orientation*. Paris 1967, s. 140–141, kde je otištěn i návrh rumunsko-sovětské smlouvy.

¹¹³ AMZV, TD 1936, č. 227. Šeba z Bukurešti 3. května.

¹¹⁴ Text tohoto Benešova projevu viz např. AKPR, kart. 349; český výtah in: Zahraniční politika, Kronika, s. 541–542; též R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 123–125.

¹¹⁵ NA, MZV-VA, kart. 2917. *Dimineata* 7. června; též Lidové noviny 1936 téhož dne a další listy.

¹¹⁶ Z obou jednání se dochoval přepis záznamu, poprvé otištěný L. Deákem (ed.), *Dokumenty o rokovaniu najvyšších predstaviteľov malodohodových štátov v Bukurešti*. SlovPř 1986, č. 2, s. 135–137; vedle

Nejdůležitější politická jednání vedl Beneš se svými partnery hned 6. června v prostorách bukurešťského královského paláce.¹¹⁷ Ačkoliv bylo na programu celkem 15 otázek evropské politiky, podle zápisu byla největší pozornost věnována otázce možného anšlusu Rakouska a německé politice vůbec. Československý prezident sice sdílel s Carolem i Titulescem obavy z anexe Rakouska, věřil ale, že by se jistě stala zdrojem všeobecného konfliktu. Na poznámku šefa rumunské diplomacie, že dalším potenciálním nebezpečím je útok proti Československu a případně Rusku, sice přímo nereagoval, sám ale tvrdil, že vedle anšlusu je největší hrozbou pro světový mír možná německá agrese proti Polsku s tím, že válce by mohla zabránit energičtější politika obou velkých západních demokracií. Princ Pavle naopak považoval za největší nebezpečí stále politiku Mussoliniho, i když jinak celkem oprávněně varoval před hrozbou spojení italského diktátora s Hitlerem, hrozbou, která se měla vyplnit v horizontu několika měsíců. V podobném duchu pak diskuse pokračovala i následujícího dne, kdy se jednalo mimo jiné o nebezpečí habsburské restaurace, o dalším postoji celého bloku k otázce Habeše a případné reakci aliance na některé *faits accompli*.¹¹⁸

Neméně důležité byly pro Beneše i neoficiální rozhovory s oběma monarchy.¹¹⁹ Pavleho, s nímž hovořil zejména o vnitřní situaci v Jugoslávii, podle vlastního záznamu vybízel především „k [demokratizačním] opatřením sice pozvolným, ale rozhodným v tomto směru“. V této věci ovšem příliš neuspěl, i když regent svaloval vinu za stav současné situace především na předcházejícího šefa vlády B. Jeftiće. Pavle si také stěžoval na styky vyslance Girsy s opozicí, což posléze vedlo – i když k vícekrát odloženému – odvolání tituláře z Bělehradu. Jinak Beneše (stejně jako Stojadinović v květnu Kroftu) ujišťoval, že nebezpečí obratu bělehradské politiky k Německu neexistuje; „zůstávají plně věrni s námi a toto ujištění bylo dáno takovým tónem, že pan prezident o něm nepochybuje.“ Beneš naopak ubezpečil své partnery, že „naše politika, kdyby byla postavena před volbu, rozhodla by se vždy pro Západ, proti Východu“ s tím, že spojení s Ruskem je pouze věcí nutnosti rovnováhy mezi Západem a tlakem Německa a Polska na ČSR. Celkový dojem rozhovorů s Pavlem nakonec československého prezidenta aspoň pro tento moment přesvědčil, že „si zůstáváme věrni, jak to ... zdůrazňoval vůči zesnulému králi Alexandrovi. Ať se věci vyvinou jakkoliv, hlavním základem politiky nás dvou v Malé dohodě je především těsná spolupráce mezi ČSR a Jugoslávií.“ Z tohoto optimismu, který nesporně ovlivnil nejbližší Benešovy plány na další

nich existuje ještě podrobný záznam samotného Beneše, pořízený ovšem s několikadenním odstupem a zaměřený především na postižení názorů hlavních partnerů, tedy Carola II., Pavleho a N. Titulesca. Tyto dokumenty částečně doplňuje ještě referát K. Krofty vedoucím úředníkům MZV; všechny jsou otištěny v DČZP, XVIII, č. 236, 237, 243 a 256.

¹¹⁷ Text zápisu z tohoto jednání viz DČZP, XVIII, dok. č. 236, s. 457–458.

¹¹⁸ Zápis z tohoto jednání viz DČZP, XVIII, dok. č. 237, s. 458–460.

¹¹⁹ Benešovy postřehy a názory nejlépe obsahuje jeho zápis o rozhovorech s Pavlem a Carolem z 11. června, DČZP, XVIII, dok. č. 243, s. 467–473.

posílení Malé dohody, měl být ovšem její spolutvůrce brzy právě jugoslávskou reprezentací vyveden.

Příjemně Beneše zřejmě překvapily i rozhovory s Carolem, i když si o něm neopomněl poznamenat, že „má sklony mussoliniovské, imponuje mu hitlerismus ... a některé teorie zjevně od fašismu a hitlerismu přejímá“. Třebaže král zpochybňoval aktuálnost italské i německé hrozby, v zásadě souhlasil se „zásadou jednotného postupu“ vůči všem totalitním velmocím včetně SSSR, ba zdálo se, že zásluhou Titulescovou se blíží i podpis spojenecké smlouvy mezi Bukureští a Moskvou podle československého vzoru.¹²⁰ Benešovi se nejen od krále, ale i od ministerského předsedy Viktora Tataresca dostalo ujištění, že se rumunská politika nezmění bez ohledu na vnitřní režim, navíc se oba vyslovovali pro další intenzifikaci vzájemných vztahů mezi státy aliance i v nepolitických rovinách. Ačkoliv ani Rumuni jistě nepřijímali beze zbytku Benešovu tezi o tom, že „jsme skupinou se zvláštní funkcí v Evropě, že každý z nás má za souseda jednu velmoc ... a kdybychom se od sebe odloučili, padli bychom každý z nás za oběť vlivu ‚své‘ velmoci“,¹²¹ brzy se ukázalo, že Carol i jemu blízká politická elita zůstávají i v nových podmínkách pražským záměrům mnohem blíže než jihoslovanští kolegové. Především, že rumunská politika tento loajální postoj k pražskému spojenci zachovala až do mnichovských dnů.

Průběh bukurešťské schůzky s velkou pravděpodobností přispěl k tomu, že se Beneš brzy pokusil o nové zpevnění celé aliance, jež se současně – jak se to alespoň zdálo ještě na počátku léta 1936 – měla pevněji propojit jak s Francií (v Praze již tehdy poprvé uvažovali o nějakém jednotném smluvním instrumentu mezi Malou dohodou a třetí republikou), tak – novou smlouvou rumunsko-sovětskou – se SSSR. A protože ve stejné době docházelo i ke zřetelné renesanci spojenectví francouzsko-polského, jehož viditelným symbolem byla návštěva generalissima francouzské armády Maurice Gamelina v Druhé „Rzeczypospolité“, chtěl Beneš za spolupráce francouzských diplomatů, především Leona Noëla (jenž se po odchodu z Prahy stal velvyslancem ve Varšavě), využít tohoto procesu také ke změně relace polsko-československé. Napomoci tomu mohl i případný odchod šéfa polské diplomacie J. Becka z vedení Wierzbowé, jímž nastoupivší francouzský ambasador zamýšlel podmínit poskytnutí nových úvěrů na rozšiřující se polskou armádu.¹²² Ale jako mnohokrát předtím dopadly plány Beneše a jeho spojenců jinak. Celková situace v Evropě, poznamenaná navíc od července 1936 občanskou válkou ve Španělsku a jejími mezinárodními souvislostmi, především zjevnou intervencí Německa a především Itálie na straně povstalců, brzy ovlivnila

¹²⁰ Titulescu Benešovi podle jeho záznamu sdělil, že „během 14 dnů pojedí do Ruska“ a dokonce jej žádal, „aby působil u Litvinova pro usnadnění dohody o smlouvu. SSSR mu dělá obtíže a chce smlouvu formulovat tak, aby to prakticky zničilo alianci Rumunská s Polskem...“ Tamtéž, s. 472.

¹²¹ Cit. z Benešova záznamu z 11. června, tamtéž, s. 471.

¹²² L. NOËL, *Agresja niemiecka na Polsce*. Warszawa 1966, s. 118–123; z naší literatury nejlépe R. KVAČEK, *Historie jednoho roku*. Praha 1977, s. 150–153.

i uvažování a postoje vlád řady menších států, jež se opět negativně promítly do koncepcí československého prezidenta.

Snaha dosáhnout zlepšení československo-polských vztahů prostřednictvím Francouzů neuspěla vlastně hned v samém počátku. Gamelin se mohl o tomto problému při své srpnové návštěvě Varšavy v rozhovoru se svým polským protějškem, generálem Edwardem Rydz-Śmigłym (od něhož mnozí očekávali změnu zahraničněpolitického kursu Rzeczypospolité), sotva zmínit. Uslyšel jen, že Polsko nemá žádné závazky, jež by směřovaly proti ČSR.¹²³ Beneš ovšem nezhálel a vypracoval o československo-polském problému obsáhlý *aide-memoire*, který francouzskému generalissimovi předal při zpáteční cestě ve Vídni tamní vyslanec F. Veverka.¹²⁴ Velký efekt však tento krok nepřinesl, jistě i proto, že francouzská generalita – tradičně – cenila Polsko výše než Československo a neměla tedy zřejmě v úmyslu si potenciálně komplikovat již tak nejednoduché vztahy s Rzeczypospolitou, byť spolupráce mezi Varšavou a Prahou byla i z vojenského hlediska do očí bijící nutností. Při návštěvě Rydze-Śmigłyho v Paříži počátkem září ovšem Gamelin svému polskému kolegovi část Benešova dokumentu přečetl. Rydz, který si nakonec z metropole nad Seinou odvážel příslib velkého úvěru (tzv. půjčky z Rambouillet), ovšem reagoval chladně.¹²⁵ Jak později sám Gamelin napsal Benešovi, vlastně jen vzkázal, že „výstavba československých opevnění na hranicích s Polskem je zbytečným vyhazováním peněz“. O politických záležitostech ale zásadně jednat odmítl s tím, že jsou záležitostmi vlády, a ta svůj kurs nezměnila.¹²⁶ Beckův odchod z Wierzbowe, o který usiloval Noël, se totiž nekonal a někdejší důvěrník J. Piłsudského nakonec zůstal v čele polské diplomacie až do zničení Rzeczypospolité o tři roky později. Jak uvidíme, ovlivnilo to negativně také osud Československa a v neposlední řadě i Benešovo rozhodování v nejfatálnějším okamžiku konce září 1938.¹²⁷ Jeden z úspěšných protitahů vůči koncepcím československého prezidenta však polští diplomaté provedli mnohem dříve.

Když byla na samém konci srpna 1936 realizována dlouho chystaná rekonstrukce rumunské vlády Viktora Tataresca, v její nové podobě chyběl dlouholetý šéf bukureštské diplomacie N. Titulescu, jeden z nejbližších Benešových spolupracovníků při prosazování konceptu kolektivní bezpečnosti v první polovině dekády. Československý chargé d'affaires z Bukurešti sice vzápětí hlásil, že Titulesca odstranil premiér, „poněvadž s ním nemohl spolupracovat.“ Nový rumunský ministr zahraničí Viktor Antonescu také ihned vzkázal Benešovi a Kroftovi, „že

¹²³ R. KVAČEK, *Historie jednoho roku*, s. 150.

¹²⁴ Text tohoto Benešova memoranda viz např. in: DDF, 2 ser., vol. III, dok. č. 215.

¹²⁵ K těmto jednáním viz např. H. BUŁHAK, *Polska – Francja. Z dziejów sojuszu 1933–1936*. Warszawa 2001, zvl. s. 142–147; výsledkem jednání byla francouzská půjčka Polsku ve výši 2 miliardy franků.

¹²⁶ Text tohoto Gamelinova dopisu, předaného Benešovi prostřednictvím velitele francouzské vojenské mise v Praze gen. Fauchera, viz v AKPR, Francie, T 402/21.

¹²⁷ Mám tu na mysli samozřejmě polské ultimativní vymáhání odstoupení československé části Těšínska od 22. září 1938, podporované koncentrací polských vojenských sil; viz podrobněji kap. 18.

na Titulescově politice nebude nic změněno, že bude s Malou dohodou spolupracovat v témže nepřátelštějším duchu...“¹²⁸ Časem se však ukazovalo, že příčiny Titulescova pádu byly mnohem složitější a že k němu výrazně přispěly nejen osobní animozity mezi ministrem, premiérem a také králem, ale především jeho snaha o dosažení dohody s Ruskem podle československého vzoru, která pochopitelně vadila ve Varšavě, v Berlíně i dalších metropolích. Polská i německá diplomacie měly také na jeho odstranění nezanedbatelný podíl a Antonescu brzy ne-jisté námluvy s nevyzpytatelnou Moskvou nahradil – jak uvidíme – renesancí dřívější aliance s Varšavou, demonstrovanou vzápětí celou sérií vzájemných návštěv.¹²⁹ I když se pozitivní vztah rumunské vládní reprezentace k malodohodové spolupráci v zásadě nezměnil, Titulescův hlas měl československým diplomatům brzy chybět; vlastně hned na následující malodohodové konferenci v Bratislavě, kde zamýšleli předložit novou univerzální spojeneckou smlouvu.

Podle některých historiků se o projektu tzv. jednotného malodohodového paktu poprvé hovořilo už na schůzce hlav států aliance v Bukurešti, jeho faktická osnova však jistě vznikla v pražském Černínském paláci až na přelomu srpna a září 1936.¹³⁰ Podstatou návrhu, který ministr Krofta zaslal vyslancům J. Šebovi a V. Girsovi do Bukurešti a Bělehradu, bylo rozšíření dosavadních poměrně úzce pojímaných závazků aliance z pouhé protimaďarské platformy do univerzální podoby. V článku 1 projektu paktu, odvolávajícím se na čl. 15, 16 a 17 Paktu Společnosti národů, se tři členské státy výslovně zavazovaly, že si v případě ne-vyprovokovaného útoku kteréhokoliv státu poskytnou okamžitou vzájemnou po-moc („... la Roumanie, la Tchecoslovaquie et la Yougoslavie s'engagent reciproquement a se preter immédiatement aide ed assistance.“).¹³¹ Další články návrhu pak v návaznosti na Organizační pakt z roku 1933 precizovaly některé otázky kolektivního rozhodování aliance a stanovovaly registraci paktu u Společnosti národů. Podle Benešovy dohody s Kroftou byl finální návrh paktu připraven pro nadcházející konferenci Malé dohody, svolanou na 13.–14. září do Bratislavy, přičemž se počítalo s tím, že by mohl být definitivně podepsán nejpozději na XVII. shromáždění Společnosti národů v Ženevě koncem měsíce. Záměr československého prezidenta však nakonec zůstal nerealizován.

Bratislavská konference aliance byla díky československé režii zahájena již 12. září přijetím účastníků – K. Krofty, jugoslávského premiéra M. Stojadinoviće

¹²⁸ AMZV, TD 1936, č. 401/36 a 402/36; první z telegramů viz též in: DČZP, XVIII, č. 329, s. 626.

¹²⁹ Antonescu již v listopadu 1936 navštívil Varšavu, kde se setkal s E. Rydz-Śmiglym, šéfem vlády F. Ślawojem Składkowským a ministrem zahraničí J. Beckem. V prosinci následovala polská cesta náčelníka rumunského hlavního štábu, v dubnu 1937 Beckova návštěva Bukurešti a posléze v červnu krátce po sobě následující návštěva prezidenta I. Moścického v Rumunsku a krále Carola II. v Polsku.

¹³⁰ Srov. např. R. KVAČEK, *Ke genezi návrhu na jednotný pakt Malé dohody*. In: J. HROZIENČIK (red.), *Československo a Juhoslávia*. Bratislava 1968, s. 301–311; též J. DEJMEK, *Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta*, s. 71–72n.

¹³¹ AMZV, TO 1936, č. 631–632/36; též DČZP, XVIII/2, č. 334, s. 10–12.

a nového rumunského ministra zahraničí V. Antonesca – prezidentem v Topolčiankách a Beneš také obsáhlým výkladem zdůvodnil nutnost posílení vzájemných závazků. Jak si zaznamenal Krofta, prezident především zdůraznil, že „je nutno, aby žádný stát malodohodový nedělal politiku sám, nýbrž vždy pamatoval na Malou dohodu jako celek. I kdyby snad jeden ze států mohl zlepšiti svoji pozici k jinému státu, musí vždy pamatovati na druhé dva malodohodové státy a klásti zlepšení styků i k druhým státům jako podmínku.“ Beneš své kolegy upozornil, že ačkoliv se v evropské politice nejvýrazněji uplatňují tři „dynamické státy“, tedy Itálie, SSSR a Německo, jedině od poslední velmoci hrozí Evropě reálné nebezpečí. Přitom ovšem připouštěl užitečnost toho, aby aspoň jeden z aliančních států měl s některou z těchto velmocí přátelské vztahy, jaké má např. ČSR s SSSR, neboť to prý může napomoci i jeho spojencům, v tomto případě Rumunsku.¹³²

Vlastní zasedání Stálé rady, zahájené hned příštího dne, mělo na programu tucet rozličných problémů. Nejdůležitějším se však bezesporu stal návrh zmiňovaného jednotného paktu, rozšiřujícího spojenecké závazky, a zde předsedající šéf pražské diplomacie ani zdaleka neuspěl.¹³³ Projekt byl sice přijat jako základ k dalším jednáním. Posléze schválená teze o jeho dalším „zkoumání“, navržená jugoslávským premiérem, však nasvědčovala, že se o smlouvě na místo očekávaného podpisu bude celé měsíce v nejlepším případě jednat. Snadnější shody delegáti tradičně našli u témat, jež všechny tři země interestovala bezprostředně. Konference se i v závěrečném komuniké vrátila ke kritice jednostranného kroku Rakouska ve věci vojenských závazků, i když současně – odkazem na „dojednanou revizi“ režimu úžin na konferenci v Montreux¹³⁴ – připustila ochotu o některých záležitostech jednat. Důvěrně byl přitom dohodnut i postup aliance pro případ, že by se k podobnému kroku uchýlilo též Maďarsko. Vzhledem k jeho vztahu s Německem bylo fakticky rezignováno na jakoukoliv mocenskou reakci a předjednáno bylo pouze vypovězení některých závazků plynoucích z Trianonu pro malodohodové země. Společné stanovisko bylo také zaujato k některým velkým problémům evropské politiky, mimo jiné anticipovaným rozhovorům o nové Locarno, na nichž Československo chtělo participovat, a také k občanské válce ve Španělsku.¹³⁵ V ní se spojenci vyslovili pro podporu politiky neintervence, prosa-

¹³² AMZV, KA, kart. 8, Kroftův výklad z 17. září; DČZP, XVIII/2, č. 342, s. 24–25.

¹³³ K obsahu jednání konference viz *Proces verbal de la session ordinaire du Conseil Permanent de la Petite Entente... les 13 et 14 Septembre*, AMZV, II. sekce, MD, kart. 5; též Kroftova cirkulární depeše z 16. září, tamtéž, TO 1936, č. 638–664/36; Kroftův výklad ze 17. září; všechny tři jsou otištěny in: DČZP, XVIII/2, č. 338, 341 a 342.

¹³⁴ Na konferenci ve švýcarském Montreux byla 27. července 1936 podepsána mezinárodní smlouva, revidující výrazným způsobem režim v úžinách Dardanely a Bospor, jak ho zakotvovala mírová smlouva z Lausanne r. 1923. Turecko nyní mohlo úžiny otevřít a v případě války zcela uzavřít, průjezd válečných plavidel států mimo oblast Černého moře byl pak významně omezen, což zvýhodňovalo mj. i SSSR, jehož diplomacie tuto mírovou „revizi“ podpořila.

¹³⁵ Text komuniké viz Zahraniční politika 1936, Kronika, s. 703–704.

zované už od srpna t. r. oběma západními demokraciemi, třebaže bylo zjevné, že fašizujícím povstalcům stále masivněji pomáhají z Německa a Itálie.¹³⁶

Beneš a jeho diplomaté i po rozporuplném rezultátu z Bratislavy věřili, že se podaří projekt malodohodového paktu realizovat a československá diplomacie také brzy podpořila na něj navazující plán nového spojení celé aliance jednotnou smlouvou s Francií, o níž uvažoval původně ještě Titulescu.¹³⁷ Když přijel koncem října na československý státní svátek do Prahy na první oficiální návštěvu rumunský král Carol, který oplácel návštěvu prezidenta z června téhož roku, Beneš před ním znovu rozvíjel teze o tom, že by Malá dohoda mohla další výstavbou dosáhnout postavení šesté evropské velmoci, s čímž jeho rumunský partner souhlasil.¹³⁸ O málo později pak Quai d'Orsay pod vlivem evidentního nezdaru jednání o „nové Locarno“ přijala za svůj plán jednotného paktu aliance s třetí republikou a dokonce brzy oznámila do Prahy, že netrvá na dříve uvažované podmínce, aby se nejprve dohodly malodohodové státy mezi sebou.¹³⁹ Ale příprava žádného z dokumentů již do konce roku prakticky nepokročila a brzy se ukázalo, že díky postoji Bělehradu také hned tak nepokročí.

Prezident začal již od listopadu sondovat možnost vlastní státní návštěvy i v Jugoslávii, přičemž není pochyb, že v Praze i v Bukurešti chtěli této příležitosti využít především k tlaku na bělehradskou vládu, aby přijala oba zmiňované projekty.¹⁴⁰ Stojadinović i princ Pavle sice zatím při každé příležitosti tamního československého tituláře ujišťovali, že jejich politika je „úplně shodná s politikou naší, a to ve všech otázkách“. Přijali za svůj také projekt Benešovy návštěvy, i když jeho realizaci – údajně vzhledem k počasí – odsunuli až na březen, resp. duben následujícího roku.¹⁴¹ Při jednom z rozhovorů s Girsou 19. prosince však šéf bělehradské vlády jasně prohlásil, že případný nový pakt Malé dohody, rozšiřující její závazky proti každému útočníku, „by v nynější době způsobil velké zneklidnění v celé Evropě a především ovšem v Německu a Itálii, které by jasně pochopily, že je to akt namířený proti nim. Takovéto zneklidnění bych považoval v dnešní době za škodlivé pro zachování míru...“¹⁴² Tento jugoslávský postoj, brzy umocněný přijetím italské nabídky na sjednání bilaterálního paktu mezi Bělehradem a Římem, nakonec rozhodl o osudu obou projektů.

¹³⁶ K mezinárodním aspektům války ve Španělsku viz např. B. KOSZEL, *Hiszpański dramat. Wojna domowa w polityce mocarstw europejskich*. Poznań 1991; z domácích autorů si zachovává cenu studie R. KVAČKA, *Politika intervence a neintervence*. AUC PhilHist 1973, č. 3–4, s. 73n. Postoj ČSR a konkrétně samotného Beneše ke konfliktu bude podrobněji připomenut v následující kapitole.

¹³⁷ Srov. k tomu např. L. DEÁK, *Pokusy o upevnenie Malodohodového spojenectva s Francúzskom v rokoch 1936–1937*. Slovanské štúdie 13, 1972, s. 88–110.

¹³⁸ Benešovy oficiální projevy při této cestě viz in: *Zahraniční politika 1936*, Kronika, s. 708–710; též ÚTGM, EB-rep., Rumunsko 1936.

¹³⁹ L. DEÁK, *Pokusy o upevnenie Malodohodového spojenectva*, s. 97n.

¹⁴⁰ Srov. např. AMZV, TD 1936, č. 582/36. Šeba z Bukurešti 27. listopadu.

¹⁴¹ Srov. DČZP, XVIII, č. 456, s. 231–233; č. 487, s. 291–292.

¹⁴² AMZV, PZ Bělehrad 1936, Girsu do Prahy 19. prosince; DČZP, XVIII, č. 488, s. 292–294.

Mezi Prahou a Paříží došlo zatím na přelomu roku k výměně názorů na možný jednotný pakt Malé dohody a Francie, jehož novou verzi Quai d'Orsay předala československému vyslanci Š. Osuskému 9. ledna 1937. Francouzi měli ale o podobný projekt zájem jedině v případě, když by se malodohodoví spojenci dohodli předem o nových závazcích, což se ovšem především díky postojům Bělehradu už nestalo.¹⁴³ Cirkulární informační zpráva pražského MZV z konce ledna 1937 sice ještě ohlašovala mimo jiné „přesné vymezení povinností států Malé dohody v případě útoku na jeden z nich“ i „jednání o přesnější úpravu poměru Francie k celé Malé dohodě“. Současně však uváděla, že „ceníme více rozhodnou vůli těchto čtyř států vzájemně si pomoci, než formální závazek“, což napovídalo o jisté rezignaci na oba projekty.¹⁴⁴ Proti dalšímu upevnění podunajské aliance ostatně pracovali její protivníci v Bělehradě i v Bukurešti z mnoha stran. Nezamlouvala se – pochopitelně – Němcům, Maďarům a Italům, ale ani Polákům, kteří naopak podporovali obnovu vlastního spojenectví s Rumunskem na úkor jeho vazeb na Československo. Právě polské diplomacii se ostatně na přelomu ledna a února 1937 podařilo zasadit pozicím ČSR v Bukurešti vážný úder, když rozpoutala aféru kolem několika sporných vět v knize tamního československého vyslance J. Šeby *Rusko a Malá dohoda v politice světové*, vydané na sklonku předcházejícího roku. Uměle vyvolaný skandál s dozvuky v parlamentech nejen v metropoli Rumunska, ale též v Praze a Varšavě, skončil v polovině února titulářovým odchodem, který byl jakýmsi epilogem porážky koncepce N. Titulesca.¹⁴⁵ Neznamenal však jen konec nadějí Beneše a jeho kolegů na další provázání Malé dohody s východní velmocí, ale signalizoval zřetelné rozvolnění jejích vazeb i v dalších azimutech, o nichž se československá diplomacie mohla brzy přesvědčit na každém kroku.

V polovině března 1937 postavila bělehradská vláda M. Stojadinoviće své spojence, zcela proti závazkům plynoucím z Organizačního paktu aliance, před skutečnost, že při nadcházející návštěvě šéfa italské diplomacie G. Ciana podepíše jugoslávsko-italskou přátelskou smlouvu. To ovšem jasně ukazovalo, že Jugo-

¹⁴³ Text francouzského návrhu viz např. DDF, 2 ser., IV. č. 281, s. 461–462; též hlášení Š. Osuského z Paříže z 12. 1., AMZV, Kabinet 1937; podrobněji viz L. DEÁK, *Pokusy o upevnění Malodohodového spojenectva*, s. 103–104 ad.

¹⁴⁴ AMZV, TO 1937, č. 23–48/37; DČZP, XIX/1, č. 26.

¹⁴⁵ Šebova kniha *Rusko a Malá dohoda v politice světové*, vydaná roku 1936 s předmluvou ministra K. Krofty, byla zdaleka největší československou prací o prehistorii a vývoji aliance a jejích vztahů s Ruskem, resp. SSSR. Autor, amatérský historik, se ovšem ve svém výkladu dopustil některých neobratností týkajících se především polsko-sovětských hranic, kterých hbitě využila polská diplomacie, jíž se podařilo vyprovokovat o spisu diskusi nejprve v bukurešťském a později i varšavském parlamentu. Když se šéf rumunské diplomacie Šeby kategoricky nezastal, byl vyslanec odvolán a posléze poslán jako nový titulář do válčící Číny. Srov. podrobně moji studii: J. DEJMEK, *Šebova aféra 1937*. Slověř 1994, č. 3–4, a také řadu dokumentů, otištěných in: DČZP, XIX/1; podrobnosti zde samozřejmě opakovat nelze.

slávie již nové univerzální závazky nepřijme.¹⁴⁶ Beneš se pak sice mohl počátkem dubna konečně vypravit na týdny připravovanou návštěvu metropole na Dunaji. Už při předcházející bělehradské konferenci seskupení byl však projekt jednotného paktu Malé dohody i jejího nového smluvního propojení s Francií fakticky vzat z připravované agendy jednání.¹⁴⁷ Pro československého prezidenta a jeho diplomaty to však v té době nebyl jediný politicko-diplomatický nezdar.

VII

Vývoj evropské situace v létě 1936, v neposlední řadě trvající pasivita obou velkých západních demokracií vůči Německu i Itálii, zřejmě – spolu s některými problémy domácími – přiměly Beneše k úvahám, zdali by nebylo možné upravit nějakým způsobem poměr republiky s Německem přímo, ovšem při zachování všech jejích spojeneckých závazků. Potřebu „dobrých styků s Německem i Itálií“ ostatně ještě koncem června naznačoval ministru Kroftovi i nový šéf francouzské diplomacie ve vládě L. Bluma Yvon Delbos, určitým impulzem mohly být i poznámky jeho britského kolegy A. Edena o údajné tvrdosti české politiky vůči sudetským Němcům, pronesené o pár dnů později.¹⁴⁸ Možnost určité dohody signalizoval vzápětí po podpisu německo-rakouské smlouvy z 11. července i berlínský vyslanec V. Mastný, i když – nikoli poprvé – upozorňoval, že je tu spojována s rezignací Prahy na její spojení s Moskvou a zlepšení postavení německé menšiny, tedy s požadavky, které jako podmínku uváděl opakovaně již předtím i potom i dlouholetý šéf Wilhelmstrasse K. von Neurath.¹⁴⁹ Mastný ovšem současně – a to přímo osobním referátem Benešovi – varoval, že po vyřešení poměru k Rakousku smlouvou z 11. července 1936 „nyní získává Německo tím volnější ruku vůči Československu a ... bude moci nyní jít ostřeji proti nám“.¹⁵⁰ I to jistě prezidenta popohnalo k vlastní iniciativě v podobě zmiňovaných projevů v Liberici a Železném Brodě o měsíc později.

Benešova již výše citovaná slova o možnosti nové úpravy poměru Československa k Německu, pronesená 19. srpna,¹⁵¹ vzbudila sice ohlas v pražském diplomatickém sboru, mnohem menší rezonanci ale vyvolala tam, kam byla adresována, tedy v nacistické říši. V první polovině září 1936 naopak zazněly na sjezdu

¹⁴⁶ Italsko-jugoslávskou smlouvu podepsali dne 25. března v Bělehradě M. Stojadinović a G. Ciano; srov. např. AMZV, PZ Bělehrad 1937, zpráva z 29. března; tamtéž, PZ Řím 1937, zpráva z 27. března ad.; též DČZP, XIX/1, č. 125 a 128. K tomu naposledy J. PASZKIEWICZ, *Jugoslawia w polityce Włoch w latach 1914-1941*. Poznań 2004, s. 149-153.

¹⁴⁷ Srov. detailněji L. DEÁK, *Pokusy o upevnenie Malodohodového spojenectva s Francúzskom*, s. 105-106.

¹⁴⁸ Na Delbosův výrok upozornil R. KVAČEK, *Československo-německá jednání v roce 1936*. HaV 1965, s. 729; Edenovy výroky zachycuje záznam jeho rozhovoru s Kroftou, DČZP, XVIII, č. 276, s. 536.

¹⁴⁹ AMZV, PZ Berlín 1936, 76. běžná zpráva z 20. července; též DČZP, XVIII, č. 298.

¹⁵⁰ Tamtéž; viz též V. MASTNÝ, *Vzpomínky diplomata. Ze vzpomínek a dokumentů československého vyslance*. Eds. E. Kubů, P. Luňák, O. Novák, Praha 1997, s. 65-66.

¹⁵¹ Míněn Benešův projev v Železném Brodě 19. 8., viz naposledy R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy - články - rozhovory 1935-1938*, s. 197-202.

NSDAP v bavorském Norimberku dosud nejzuřivější útoky nacistických pohlavárů proti Československu. Alfred Rosenberg ve své řeči, jinak zaměřené především proti bolševismu, například tvrdil, že v Československu existuje 170 letišť a 36 leteckých základů, jež se mají stát mezistanicemi k sovětskému útoku proti Evropě. Tyto vývoody v jiné podobě zopakoval i šéf nacistické propagandy J. Goebbels, který hovořil o 36 letištích v ČSR, z nichž mohou „rudá“ bombardovací letadla startovat proti Německu i Evropě.¹⁵² Československá diplomacie sice na tyto útoky reagovala oficiálním protestem, ale třebaže se Wilhelmstrasse nepřímou od propagandistických útoků nyní i později distancovala, postoj von Neu-ratha a jeho podřízených k republice nebyl o mnoho přátelštější. Sám Neurath ostatně ještě v říjnu před Mastným popřel, že by Československo mohlo pod Benešovým vedením vést vůči Německu příznivější politiku a s úspěchem se nesetkal ani prezidentův pokus získat pro zlepšení atmosféry mezi Prahou a Berlínem vyslance Eisenlohra v jejich dlouhém rozhovoru 16. října.¹⁵³ A přece se prakticky současně objevila alespoň zdánlivá šance k úpravě poměru obou států; ovšem mimo řádné diplomatické kanály.

Vnějšími vztahy nacistické Třetí říše se – podobně jako v každém totalitním státě – zabývaly vedle ministerstva zahraničí i další organizace spjaté se stranickým aparátem NSDAP, některé ozbrojené složky včetně SS a samozřejmě i instituce určené k podpoře „zahraničního němectví“.¹⁵⁴ A právě v jedné z podobných institucí, tzv. Zahraničním byru NSDAP, kdysi řízeném J. Ribbentropem, se již od jara 1936 zabýval možností ovlivnění postavení Československa Albrecht Haushofer, syn známého profesora geopolitiky. Podle jeho vývodů mohla německá politika využít obtíží sousední republiky k formálnímu uzavření smlouvy o neútočení, jež by výrazně oslabil vliv Francie i Ruska ve střední Evropě, a současně by umožnila lépe prosazovat zájmy sudetských Němců včetně eventuálního získání jejich plné autonomie se všemi důsledky.¹⁵⁵ A právě Haushofer se měl stát oním mužem, který měl – za spolupráce hraběte Maximiliana K. von Trauttmansdorffa, úředníka berlínského ministerstva práce, jehož bratr vlastnil zámek a velkostatek Horšovský Týn v západních Čechách – „testovat“, jak daleko je Beneš ochoten ze svého tradičního schématu vůči říši vykročit. Haushofer navázal kontakty s vyslancem Mastným, jemuž byl představen jako údajný „důvěrník kancléře Hitlera“, a díky jeho iniciativě byla

¹⁵² Srov. AMZV, PZ Berlín 1936, 88. běžná zpráva. Schubert z Berlína 20. září; DČZP, XVIII, č. 343.

¹⁵³ Podrobněji viz R. KVAČEK, *Československo-německá jednání 1936*, s. 736–737.

¹⁵⁴ K tomu srov. např. H. A. JACOBSEN, *National sozialistische Aussenpolitik*. München 1968; též R. M. SMELSER, *The Sudeten Problem 1933–1938. Volkstumspolitik and the Formulation of Nazi Foreign Policy*. Midletown 1975, zvl. kap. II.

¹⁵⁵ K těmto plánům srov. např. G. L. WEINBERG, *Secret Hitler – Beneš Negotiations in 1936–1937*. Journal of Central European Affairs (dále JCEA) 19, 1960, s. 366–374; M. PUŁASKI, *Tajne rokowania czeskosłowacko-niemieckie o pakt o nieagresji w latach 1936–1937*. Przegląd Zachodni 1964, č. 2; TÝŽ, *Stosunki dyplomatyczne polsko-czechosłowacko-niemieckie od wiosny 1933 do wiosny 1938*. Poznań 1967, s. 132n.; zmiňuje se o nich i R. KVAČEK, *Československo-německá jednání 1936*, s. 738–739, a další.

také poměrně záhy, na 13. listopad, sjednána první tajná mise obou mužů do Prahy.¹⁵⁶

Trauttmansdorff¹⁵⁷ se hned v úvodu Beneše dotázal, přistoupí-li i na jednání o postavení německé menšiny v ČSR, ale prezident to – s odkazem na obdobný dialog s Gustavem Stresemannem před jedenácti lety – odmítl, byť ne definitivně. Uzná-li prý německá strana, že se jedná o vnitřní záležitost Československa a dospěje-li se k nějaké smlouvě „o dobrém přátelství“, „není překážky, abychom mluvili jako přátelé také o německé menšině.“ Následovala debata o zahraničně-politických problémech, v níž Beneš zaujímal v duchu svého zvyku někdy velmi pružná stanoviska. Předeslal např., že v jeho politice nehraje roli záležitost „vnitřního režimu“ té které země, a to by prý chtěl aplikovat i na poměr česko-německý. Vlastní analýzu začal ale – podobně jako v době přípravy Locarna – opět zdůrazněním nutnosti zachování nezávislosti Rakouska, kterou mělo Německo uznat. Republika pod Alpami neměla podle jeho názoru náležet k žádné ze skupin, tedy ani k Malé dohodě nebo Itálii, Beneš se ale ostře vyslovil i proti restauraci Habsburků, v čemž Haushofer spatřoval dokonce možnost určitého sblížení s říší. Československý prezident vyložil i své principy politiky vůči Německu od časů mírové konference. Měl prý vždy snahu, „aby se mezi námi a Německem nestalo něco irréparable“ a v tom smyslu se snažil působit i na Paříž – každému šefu Quai d'Orsay prý sdělil, že „ČSR si přeje dohody německo-francouzské“. Praha také odmítala spekulovat o jakémkoliv preventivní válce a konstrukce typu východního paktu podporovala jen za účelem dohody „s Vámi a Polskem“.

Zřejmě nejdůležitější část prvního kola jednání otevřeli oba němečtí vyjednavací v momentu, kdy Beneše požádali o vysvětlení, jakou dohodu by ČSR s Německem mohla uzavřít při respektování všech svých závazků, jak to prohlásil už ve svém projevu v Železném Brodě. Prezident ihned reagoval, „že dohoda naše s Německem musí být uzavřena jen v dohodě s našimi přáteli a s jejich vědomím. Nechci dělat nic jako Polsko. Nebudeme to dělat proti nikomu a za zády nikoho. Chceme dohodu trvalou, nechceme nějaké kalkulace nebo diplomatizování...“ Seznámil také německé emisary se záměrem transformace Malé dohody, se svými představami o participaci republiky na případné konstrukci nového Locarna a výslovně odmítl jejich obavy, jako by Rusko mohlo případnou československo-německou smlouvu zablokovat, budou-li dodrženy předcházející podmínky. Haushofer i Trauttmansdorff projevíli s prezidentovým výkladem „spokojenost“,

¹⁵⁶ O těchto tajných rozhovorech se jako první zmínil ve svých pamětech již K. KROFTA, *Z dob naší první republiky*. Praha 1939, s. 124–125; popsal je i E. BENEŠ, *Paměti II/1*, zvl. s. 26–34; k četné literatuře, uvedené částečně v předcházející poznámce, je možné doplnit ještě R. KVAČEK, V. VINŠ, *K československo-německým jednáním ve třicátých letech*. ČsČH 1966, č. 6; R. KVAČEK, *Historie jednoho roku*, zvl. s. 238–258; J. VALENTA, *Praha ve zpravodajské hře o M. N. Tuchačevského na jaře 1937*. Studie Muzea Kroměřížska '90, 1990, s. 155–173; J. DEJMEK, *Historik v čele diplomacie: K. Krofta*, s. 90–95, a další.

¹⁵⁷ Benešův záznam o prvním jednání s A. Haushoferem a M. K. Trauttmansdorffem, pořízený po 20. listopadu 1936, je otištěn in: DČZP, XVIII/2, č. 435, s. 198–204.

naznačili možnost dalšího jednání o paktu o neútočení – a na tom první kolo rozhovorů skončilo. Beneš ještě téhož večera informoval o dialogu Kroftu, který se s oběma Němci setkal nazítří k rozhovoru o německé menšině.¹⁵⁸ Po pár dnech pak oba vyjednavací navštívili v Berlíně opět Mastného, kterému naznačili, že s rozhovorem projevil spokojenost jak kancléřův náměstek Rudolf Hess, tak Hitler sám a že tedy jednání mohou pokračovat. Jenže poslední tvrzení byla ze strany Haushofera pouhá diplomatická *chantage*.

Jak ukázal poprvé polský historik M. Pułaski, Haushofer vypracoval po návratu z Prahy návrh konkretizující další možná jednání s Československem, jehož obecným cílem byl nepochybně pokus o mezinárodní izolaci republiky. Případná smlouva o neútočení měla být podepsána mimo „novolocarnská“ jednání, přičemž se ČSR měla zříci i některých klauzulí Paktu Společnosti národů. Dalším cílem byla neutralizace Československa, směřující pochopitelně k vytlačení vlivu Ruska a fakticky i Francie z centrální Evropy. Návrh ovšem uvažoval i o konkrétní spolupráci s Prahou např. proti habsburské restauraci, proti aktivitám německého demokratického a komunistického exilu působícího v ČSR, a také o znovu-rozšíření vztahů obchodně-politických, které nejen v důsledku krize procentuálně poněkud poklesly.¹⁵⁹ Jenže Hitler, kalkulující – jak již čtenář ví z předcházejícího dílu – s totálním zničením Československa, o řadu těchto bodů zájem z pochopitelných důvodů neměl. Interes projevil především o prohloubení ekonomických vazeb Říše a Československa a pak o to, jak by případná dohoda mohla ovlivnit postavení Němců v republice. Nejdůležitější cíl, totiž *Nichtangriffspakt*, o který se jednalo Benešovi především, však z Haushoferových plánů zcela vyškrtl.¹⁶⁰ To ale Ribbentropův spolupracovník v dalším rozhovoru Mastnému neřekl, ba naopak tvrdil, že Hitler projevil zásadní ochotu k smluvní úpravě mezi oběma státy, i když předeslal výhrady ve věci závazků ČSR ke Společnosti národů. Na základě těchto informací byla pak sjednána druhá cesta obou emisarů do Prahy, realizovaná v pátek 18. prosince.¹⁶¹

Většina z druhého kola rozhovorů, uskutečněných právě v den výročí jeho prezidentské volby, se tentokrát týkala přes Benešovy předcházející výhrady postavení Němců v republice a německých stížností na údajné zhoršování jejich pozic. Prezident sice zopakoval, že je ochoten vážně o těchto záležitostech diskutovat až po vyřešení otázek dalších, ale přesto se pustil s Haushoferem i Trauttmansdorffem do dialogu, v němž obhajoval minoritní politiku svého státu. Hned v úvodu předestřel, že stávající konstituce dává dostačující bázi pro skutečné *Gleichberechtigung* všech národností, což prý uznává i podstatná část Němců, a že většina proměn z hlediska národnostního po roce 1918 má především své kořeny hospo-

¹⁵⁸ J. DEJMEK, *Historik v čele diplomacie: K. Krofta*, s. 91.

¹⁵⁹ M. PUŁASKI, *Stosunki dyplomatyczne polsko-czechosłowacko-niemieckie*, s. 142–144.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 144–145.

¹⁶¹ Benešův záznam o druhém jednání s Haushoferem a Trauttmansdorffem z 18. prosince otištěn in: DČZP, XVIII/2, č. 496, s. 284–291.

dářské a sociální. Poukázal na to, že např. do českých škol musí chodit zhruba tolik německých žáků jako Čechů do německých škol v pohraničí, přičemž se v obou případech jedná jen o nevelké zlomky. Stejně tak mohl demonstrovat, že z hlediska poměrného počtu středních a vysokých škol je na tom německá populace ve státě stále lépe nežli Češi nebo dokonce Slováci. K řadě změn ovšem došlo v důsledku nárůstu velkých měst a připojování předměstí, takže tam, kde Němci za Rakouska tvořili výraznou menšinu – např. v Brně nebo Bratislavě –, jejich procentuální podíl logicky poklesl. Jedna z mála otázek, na kterou Beneš reagoval zásadně odmítavě, byl Haushoferův dotaz, lze-li republiku rozdělit na jednonárodní okresy po švýcarském vzoru. I když viděl, že oba vyjednaváči byli pod dojmem henleinovské propagandy (na niž si ostatně prezident stěžoval), nabyl dojmu, že – jak si zapsal – „byli mými otevřenými a kategorickými výklady přesvědčeni, že se nedá nic dělat a za druhé uznali, že jsou stížnosti přehnané, že vcelku není pravda, co se o nás říká...“

Diskuse o projektu smlouvy o neútočení ovšem oba německé emisary přivedla do zjevných rozpaků, jistě souvisejících s tím, co věděli o reálných Hitlerových postojích k tomuto záměru. Haushofer prezidentovi sdělil, že ne-může být žádáno, aby případná smlouva byla spojena „s celou mašinerií“ Společnosti národů. Nakonec byla jako další vyjednávací platforma zvolena arbitrážní dohoda z října 1925, jejíž platnost německá vláda brzy po 7. březnu výslovně uznala, a která tedy měla být pouze rozšířena do nové formy. Beneš navrhl, aby nová smlouva mimo jiné konstatovala trvalost korektních vztahů mezi oběma státy, „že mezi námi není žádných konfliktů a že chceme pokračovat v politice, kterou už 18 let děláme – korektních a slušných styků...“, což oba Němci uznali za možnou základnu přípravy dokumentu. V závěru rozhovoru pak Beneš dokonce naskicoval možné paragrafy takové smlouvy, v níž měla být mimo jiné výslovně uznána zásada *Nichteinmischung* do vnitřních věcí a vzájemný respekt režimů a vládních forem.¹⁶² Jenže právě o takovou komplikaci své příští zamýšlené politiky vůči Československu Hitler nestál a podle toho musel projekt, nad nímž Beneš strávil velkou část sklonku roku, dopadnout.

Prezident začal ještě koncem prosince připravovat náčrt příští československo-německé smlouvy, jejíž smysl vystihují nejlépe jeho poznámky z 26. 12. 1936: „... účelem této smlouvy jest míti od Německa jasné ujištění, poskytující záruky závazku převzatého ve formě mezinárodního ujednání, že nehodlá přímo ani nepřímo podniknout útoku proti Československu. Jde v podstatě o smlouvu o neútočení. Její význam by byl, pokud jde o Československo, po vítce psychologický: smlouva by odstranila neklid, který v obyvatelstvu budí obava z války s Německem a odkládala by důvody, pro které Francie, Rumunsko a zejména Jugoslávie spatřují v Československu do jisté míry partnera ne zvláště žádoucí-

¹⁶² Tamtéž, s. 290.

ho pro risiko války...“¹⁶³ Hned v prvních dnech nového roku byl pak dokončen první návrh dokumentu, který – i při úzké návaznosti na „locarnskou“ arbitrážní smlouvu z října 1925 – naplňoval právě tyto předpoklady. Smlouva konstatovala už v preambuli, že obě strany uznávají, „že práva států nemohou býti měněna bez jejich souhlasu...“. Její článek 2 potom výslovně potvrzoval, že budou „v každém ohledu šetřiti svrchovanosti druhé strany a jejího nerušeného výkonu na celém státním území a že se nebudou vměšovati do jejích vnitřních věcí“. Současně smlouva anticipovala další rozvoj „dobrých sousedských styků“, rozšiřování vztahů obchodních a hospodářských a předjímalá také uzavření nové obchodně-politické smlouvy, o níž se – dodejme – marně jednalo už od poloviny dvacátých let.¹⁶⁴ 6. ledna 1937 si pak projekt odvezl přímo ze Sezimova Ústí vyslanec Mastný do Německa, aby jej vyjednávačům „podle situace“ předal.¹⁶⁵

Prezident začal zatím připravovat na možnost podpisu smlouvy s Německem i československou veřejnost, i když jinak byla o tajných rozhovorech informována stále jen relativně velmi malá skupinka politiků a vysokých úředníků MZV. Ve svém prvním vánočním projevu, který byl celkem nezvykle věnován právě převážně vývoji Evropy „v bouři a revoluci“, apeloval na spoluobčany, aby nevěřili pověstem, že „Německo chce napadnout Československo“. Vyslovil naopak přesvědčení, „že je možná dohoda mezi Německem a západní Evropou i státy ostatními a že také my, zachovávající své dosavadní závazky a neuchylující se od své dosavadní politiky, s Německem se můžeme dohodnout.“¹⁶⁶ Totéž naznačil i v novoročním projevu k pražskému diplomatickému sboru: „Pokračujíc pevně ve své spolupráci se svými přáteli a spojenci, Československo se pokusí v příštím roce sblížit se ještě více se svými sousedy a vykonat další kroky k celkovému uklidnění v této části Evropy.“¹⁶⁷ První reakce německé strany na projekt přitom zůstávala stále vstřícná. Haushofer, který od Mastného obdržel návrh 22. ledna 1937, sice doporučoval precizovat některé pasáže, v zásadě ale naznačoval, že je 80 % naděje na podpis smlouvy. A vyslanec o dva dny později dokonce doporučoval do Prahy, aby si tamní politické kruhy neopomněly zachovat tvář včasným oznámením záležitosti spojencům.¹⁶⁸ Takového kroku však – bez ohledu na určité informace, které již stihly prosáknout do pražských diplomatických kruhů – nebylo potřeba.

Druhý z vyjednávačů, hrabě Trauttmansdorff, už 9. února oznámil v Berlíně Mastnému, že v jednání nastalo nyní prodlení, protože je prý kancléř rozmrzen

¹⁶³ ÚTGM, EB-Rep, Německo, kart. 343. Též R. KVAČEK, *Československo-německá jednání v roce 1936*, s. 749–750.

¹⁶⁴ Návrh této smlouvy s připomínkami úředníků MZV včetně ministra K. Krofty viz ÚTGM, EB, Rep., Německo 1937, kart. 343; její finální text otiskl i E. BENEŠ, *Paměti*. II/1, s. 31–33; viz též J. Dejmek (ed.), *DČZP*, XIX/1, č. 20 (v tisku).

¹⁶⁵ R. KVAČEK, V. VINŠ, *K německo-československým sondážím ve třicátých letech*, s. 892.

¹⁶⁶ E. BENEŠ, *Čtyři projevy presidenta republiky z let 1936–1938*. Hořice 1938; též R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 314–319.

¹⁶⁷ *Zahraniční politika* 1937, s. III; též *Lidové noviny* 2. ledna 1937, a další tisk.

¹⁶⁸ R. KVAČEK, V. VINŠ, *K německo-československým sondážím ve třicátých letech*, s. 892–893.

„případem Šebovy knihy o *Rusku a Malé dohodě*“. Vyslanec si ovšem dobře uvědomoval, že se jedná o pouhou záminku (víme ostatně, že celá kauza okolo Šebova spisu byla umělou konstrukcí polské diplomacie a jejích rumunských spojenců). Oponoval tím, že nejvyšší místa v Praze včetně prezidenta dala naopak v minulém období pokyn, aby se např. německým hospodářským požadavkům vycházelo všemožně vstříc, zatímco v Berlíně bylo zahájeno proti Československu nové kolo militantní kampaně, symbolizované novou výstavou na tamní technice pod názvem *Kampf der Sudetendeutschen*.¹⁶⁹ A tehdy Trauttmansdorff přiznal, že důvodem Hitlerovy váhavosti jsou prý informace, „že dle jistých zpráv, jež dostaly se mu z Ruska, nastává tam pravděpodobnost brzkého náhlého obratu, pádu Stalina a Litvinova a nastolení vojenské diktatury. Došlo-li by k tomu, pak změnil by prý říšský kancléř celou pozici vůči Rusku a byl by ochoten vyřídit současně západ i východ...“¹⁷⁰ Tak se v Praze dozvěděli nejen o zřejmém neúspěchu svých snah vůči Německu, ale i o hrozivé možnosti změny sovětské politiky směrem k obnově „rapalské linie“, kterou mimochodem jen o málo předtím naznačovaly i některé výpovědi obžalovaných v tzv. druhém moskevském procesu koncem ledna 1937.¹⁷¹ Víme-li, jak moc se Beneš obával obnovy rusko-německé spolupráce, o níž hovořily ostatně občas i zprávy československé legace v Berlíně, nelze pochybovat, že právě tato informace – Mastným ostatně znovu opakovaná ještě koncem března – přispěla k jeho rozhodnutí informovat o ní sovětskou stranu – se všemi fatálními následky.¹⁷²

Prezident i ministr zahraničí ještě nějakou dobu věřili, že by jednání s Němcem mohla pokračovat. Beneš v dopise Mastnému 13. března označil Haushoferem uváděné důvody přerušení negociací za pouhou záminku. „Víte, že dříve se mluvilo o tom, že se něco stane v Rusku. Soudím, že věc souvisí s jednáním se Západem, že uvažují, kdy a jak by to bylo s námi nejvýhodnější... A přitom nechťejíce se Západem to spojují. To není pro nás nevýhoda. Proto náš postup musí zůstat stále týž – jsme ochotni, připraveni, čekáme, nevnučujeme se. V naší politice není knífu, není překvapení ani na jednu, ani na druhou stranu.“¹⁷³ O skutečnou dohodu s Československem ale nestál ani Hitler, ani Wilhelmstrasse, jejíž šéf Neurath dal svůj odmítavý postoj najevo Mastnému při jejich rozhovoru

¹⁶⁹ ANM, V. Mastný, pozůstalost. Mastného záznam z 9. února; cituje podrobně např. R. KVAČEK, V. VINŠ, *K německo-československým sondážím ve třicátých letech*, s. 893.

¹⁷⁰ Tamtéž. Informaci Mastný zařadil i do souhrnné zprávy o rozhovorech z 21. března pro prezidenta Beneše, ÚTGM, EB-rep, kart. 201; viz též DČZP, XIX/1, č. 116.

¹⁷¹ Tzv. druhý moskevský proces, v němž byli obžalováni mj. Radek, Sokolnikov, Pjatakov a řada dalších, se konal ve dnech 23.–30. ledna 1937. Na fakt obžaloby obviněných z pokusu o oživení rapalské politiky upozornil mj. J. VALENTA, *Praha ve zpravodajské hře o M. N. Tuchačevského*, s. 162.

¹⁷² Hrozbu obnovy rusko-německé spolupráce, jaká existovala po r. 1922, Beneš považoval – jak poznamenal např. před rakouským vyslancem F. Markem – „za to nejhorší, co by mohlo Evropu potkat.“ (Cit. ze zprávy vyslance F. Papena z 1. prosince 1937; DGFP, ser. D, 2, č. 25; též B. Čelovský /ed./, *So oder so. Řešení české otázky...*, s. 124.)

¹⁷³ Benešův dopis Mastnému z 13. března 1937, ANM, V. Mastný, pozůstalost.

21. března, a brzy i jeho kolegové F. Veverkovi při návštěvě Vídně o měsíc později. Neurath sice ujišťoval Mastného, že Berlín vyčítá ČSR jedině dvě věci – vzta-
hy s Ruskem a aktivity německé emigrace (o sudetských Němcích se tentokrát
nezmínil!) s tím, že pověsti o chystaném přepadení Československa jsou „ein
hanebüchener Blödsinn“, tedy – nehorázná blbosti.¹⁷⁴ Nejen jeho šéf Hitler, ale
i německá generalita, v jejíchž pracovnách se právě o tři měsíce později zrodil
první zcela konkrétní plán vojenského úderu proti sousední republice, ovšem
smýšleli jinak, což v Praze dobře tušili.¹⁷⁵

Ironií osudu se jedním z hlavních výsledků tajných rozhovorů mezi presiden-
tem a nacistickými emisary stal jeho – i když později zřejmě přeceňovaný – vklad
do rozpoutávání tzv. případu M. N. Tuchačevského, čili podíl na odstranění pod-
statné části ruské generality, které zahájil proces proti osmi sovětským generálům
a maršálům v první polovině června 1937. Ve svých *Pamětech* Beneš této záležitosti
věnoval posléze jedinou evidentně velmi zjednodušující poznámku, v níž se zmí-
nil, že právě na základě informací získaných při těchto sondážích upozornil na
hrozbu spiknutí ze strany části sovětské generality vyslance S. Alexandrovského,
což přispělo k rychlému Stalinovu zásahu.¹⁷⁶ Nelze pochybovat, že se prezident
skutečně zpočátku domníval, že jak díky informacím Mastného, tak pozdějším
zprávám z dalších zdrojů (jak dnes víme, evidentně zfabrikovaných¹⁷⁷) poodhalil
rodící se spiknutí mezi nacisty a částí ruské generality, pověstné koneckonců
svým obdivem ke svým německým kolegům, s nimiž je spojovala do roku 1933
těsná spolupráce. Proto také svůj krok, o kterém toho ovšem dodnes víme velmi
málo, vyzdvihoval už v čase Mnichova před Hubertem Ripkou, později za války
před premiérem Winstonem Churchillem i před některými svými životopisci.¹⁷⁸
Jenže jak ukázaly mnohem pozdější analýzy, skutečnost byla daleko komplikova-
nější a Beneš v ní rozhodně nehrál onu zásadní roli, jak se snad určitou dobu sám
domníval a již mu přičítají mezi pasiva jeho četní kritikové.

I když lze považovat za jisté, že značnou roli v rozpoutání Stalinových čistek
v řadách velení Rudé armády sehrály zpravodajské hry nacistické tajné služby
a s ní spolupracující část „bílé“ ruské emigrace, zvláště generál Skoblin, nelze sou-
časně pochybovat, že procesy navazovaly na předcházející rozjíždějící se teror,
v němž prostě jedna skupina obviněných osočovala často pod tlakem fyzického

¹⁷⁴ DČZP, XIX/1, č. 116.

¹⁷⁵ Za takový plán je možno považovat tzv. Směrnici pro jednotnou válečnou přípravu z 24. června 1937.

¹⁷⁶ E. BENEŠ, *Paměti* II/1, s. 33–34.

¹⁷⁷ Jedním z nejdůkladnějších rozborů celé kauzy zůstává studie J. VALENTY, *Praha ve zpravodajské hře o M. N. Tuchačevského*, s. 155–172, a další studie téhož autora. Valenta také upozornil na problematičnost některých tvrzení jinak podrobné studie I. PFAFFA, *Prag und der Fall Tschatschewski*. Viertelsjahrshefte für Zeitgeschichte 35, 1987, č. 1. Celé záležitosti zde ovšem lze věnovat jen okrajovou pozornost.

¹⁷⁸ Srov. H. RIPKA, *Munich Before and After*. London 1939, s. 98; W. CHURCHILL, *Der Zweite Weltkrieg*. Bd. I. Zürich 1948; C. MACKENZIE, *Dr. Beneš*. London 1947, zvl. s. 184–185.

mučení skupiny další.¹⁷⁹ Byla již zmínka o tom, že obvinění z přípravy obnovy spolupráce s Německem zazněly už při druhém moskevském procesu, tedy ještě předtím, než Mastný (a následně Beneš) získali první nejasné informace od Trauttmansdorffa. Sovětští historikové také již v čase *přestrojky* upozorňovali, že jako první varoval před hrozbou spiknutí části generality s Němci tehdejší francouzský ministr války (a příští šéf vlády let 1938–39) Edouard Daladier, a to již v první dekádě března 1937. Jak však ukázal Ivan Pfaff a po něm Jaroslav Valenta, v Praze získali přesnější informace – samozřejmě potvrzené – až v průběhu dubna 1937, i když není dodnes jasné, zdali od vojenských zpravodajců či jiných, tedy především diplomatických zdrojů.¹⁸⁰

Je pochopitelné, že písemná dokumentace k celé této nejasné záležitosti je méně než kusá. V úřední korespondenci nalezneme sotva pár náznaků, zatímco většina písemností zpravodajců a také dokumenty vojenských atašé vzaly za své téměř úplně. Jestliže však Beneš varoval Moskvu prostřednictvím Alexandrovského až koncem prvního květnového týdne 1937, nemohla jeho informace hrát tak zásadní roli, jak se snad zpočátku sám domníval. K rozhodnutí o odstranění Tuchačevského a jeho druhů došlo totiž na půdě moskevského politbyra už 24. května a Benešova informace mohla tedy být jen jedním z více podnětů. V každém případě lze však v této věci přitakat prof. J. Valentovi, podle něhož leitmotivem prezidentova počínání byla jeho pochopitelná snaha udržet SSSR na straně zastánců kolektivní bezpečnosti a spolupráce s Francií a jejími spojenci. „Předáním informace ... spojenci postupoval loajálně a ve svrchovaném zájmu svého státu. Koneckonců nevyslovoval ani úsudek, natož pak rozsudek.“¹⁸¹ Jako v mnoha jiných případech však jeho akce dopadla jinak, nežli si zřejmě představoval...

VIII

Mnohostranná politická aktivita samozřejmě prezidentovi pohlcovala většinu jeho energie a času, i v nové funkci si ale zachovával určitý prostor na rozvíjení intelektuální tvorby a jako přední československý *politický myslitel* byl také vnímán jak domácí veřejností, tak značnou částí demokratických vzdělaneckých kruhů zahraničních. Vytížení politikou včetně poměrně častých cest ovšem Benešovi ještě více než ve funkci ministerské bránilo, aby se pouštěl do psaní větších odborných prací, i když zvláště zahraniční politickou literaturu nikdy nepřestal sledovat, jak nejlépe nasvědčují jeho pravidelné objednávky *Orbisu* na její zakoupení.¹⁸² Podílel se také

¹⁷⁹ Srov. např. D. VOLKOGONOV, *Triumfa tragédia. Politický portrét Ľ. V. Stalina*. Část I, Bratislava 1989, zvl. kap. 6.

¹⁸⁰ Srov. např. J. VALENTA, *Praha ve zpravodajské hře o M. N. Tuchačevského*, s. 166n.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 169.

¹⁸² Viz AKPR, kart. 354. V této složce je řada materiálů umožňujících mj. celkem spolehlivě rekonstruovat Benešovy zájmy o aktuální politickou literaturu, vycházející v řadě tehdejších evropských států, nejvíce ovšem ve Francii, Velké Británii a Německu.

na přípravě cizojazyčných překladů svých válečných pamětí, především jejich polské a pak i maďarské mutace, pro něž sepsal zvláštní – pochopitelně politicky laděné – předmluvy.¹⁸³ V průběhu prvního pololetí 1937 se pak pustil i do sepisování většího spisu o československo-německých vztazích a své roli při prosazování československých hranic na mírové konferenci v Paříži, který připomeneme ještě v příští kapitole.¹⁸⁴ Výraznou součástí Benešovy intelektuální tvorby v této době se ovšem stala především série hutných textů s některými aktuálními politickými tématy, jež právě v průběhu let 1936–37 připravil v podobě slavnostních přednášek při příležitosti přejímání čestných doktorátů některých českých a slovenských vysokých škol. V jistém smyslu totiž představují nejen jakési pokračování jeho předcházející teoreticko-politické tvorby, ale též jistý předstupeň jeho vrcholných politických spisů zrodilých se v první fázi nového světového konfliktu, především *Demokracie dnes a zítra*.¹⁸⁵

Prvním vysokým učilištěm, jehož pedagogický sbor se – zdánlivě poněkud překvapivě – rozhodl novému prezidentu udělit čestný doktorát (a současně navrhnout doplnění názvu školy o jeho jméno), se stala Vysoká škola technická v Brně v červnu 1936. Jeho rektor, prof. Veletovský, v příslušném návrhu ocenil Benešovu „vpravdě velkou“ práci pro stát, „před níž se my, vědečtí a techničtí pracovníci, skláníme s neomezenou úctou a obdivem...“, ale zároveň zdůraznil, že při řadě jeho jednání mu byly důležitou oporou důvody technické – např. při jednání o Těšínsko, o čs. přístavní pásma atd. Současně má prý „jako politik, státník a prakticky činný sociolog stále možnosti pozorovati a oceňovati význam technické vědy a technického umu pro stát, pro státní a národní hospodářství, pro výzbroj a obranu státu, pro jednotlivé jeho oblasti a jejich obyvatelstvo, a tak ovšem pro hospodářskou a životní úroveň občanstva našeho státu“.¹⁸⁶ Protože o málo později rozhodlo o udělení dalšího čestného doktorátu také vedení brněnské Masarykovy univerzity v čele s tehdejšími rektorem Vladimírem Grohem, připravila posléze KPR po poradě s prezidentem na polovinu března jeho zájezd do Brna, při kterém se uskutečnily oba promoční akty. Dne 16. března 1937 dojedne tedy Beneš – samozřejmě po nezbytných oficialitách – vystoupil nejprve v aule Vysoké školy technické, kde pronesl pečlivě připravenou řeč na téma *Smysl a význam moderní techniky*. Ještě téhož dne po obědě potom oslovil s přednáškou

¹⁸³ Srov. např. text předmluvy k polskému překladu, který vyšel r. 1937 (po mnoha obtížích ze strany varšavských úřadů pod názvem: *Odrodzenie narodów*, AKPR, kart. 272. Maďarský text s prezidentovými připomínkami viz tamtéž, kart. Maďarské vydání pod názvem *Nemzetek forradalma* (1936) vyšlo zhruba ve stejné době v nakladatelství Eugen Prager, jehož majitel později přesídlil do New Yorku a zde také podporoval mj. československý odboj za druhé světové války.

¹⁸⁴ Spis posléze ve své době vyšel jen ve formě dvou anglicky psaných brožur: X.Y., *Germany and Czechoslovakia* (1937). Česky vyšel v úplné podobě zásluhou dr. E. Broklové až r. 2005, viz následující kapitola.

¹⁸⁵ První vydání této jistě nejznámější Benešovy knihy vyšlo v USA a Velké Británii těsně před vypuknutím druhé světové války; viz podrobněji kap. 20 a 22.

¹⁸⁶ AKPR, D, kart. 351. Zdůvodnění návrhu Benešova doktorátu honoris causa.

o typech současných evropských států také pedagogy a studenty druhé české univerzity, nesoucí jméno zakladatele státu.

Prezidentův projev před profesorským sborem a studenty Vysoké školy technické vědomě spojoval několik zásadních témat.¹⁸⁷ V návaznosti na to, co začal kdysi studovat ještě jako mladý docent před první světovou válkou, se Beneš zamýšlel obecně nad pojmem filozofie techniky a jejím smyslem; tuto úvahu pak spojil s pokusem o odpovědi na dodnes aktuální otázky dopadu pokračující technické revoluce na člověka a jeho život. Současně se však ve své řeči obracel k české technické inteligenci s apelem na její poslání při dalším budování státu, spjaté s vědomím mravní stránky tohoto procesu. Řečník v úvodu definoval techniku jako „soubor všech činností majících za cíl umožňovati a usnadňovati tvoření především nových hospodářských hodnot a všeobecné ovládnutí přírody ve všech jejích částech“. Neopomněl však také připomenout, že její stav je součástí všeobecné duchovní a materiální kultury, která ovšem není jen produktem vývoje technického, ale řady dalších složek.¹⁸⁸ Pak ve zkratce vyložil sociální dopady rozvoje techniky a především technické revoluce od 19. století, přičemž upozornil jak na její pozitivní stránku, tak na nesporná negativa. „Zintenzivnělá výroba úžasné obohatila dnešní lidstvo jako celek a dnešní buržoasii jako třídu. Po pravdě budiž řečeno, že i třídy další... Rozšířila spotřebu, zjemnila a zvýšila životní úroveň, rozšířila materiální i kulturní zájmy dnešních lidí – udělala z většiny z nich tzv. kulturní, moderní lidi.“ Současně však pokrok ve výrobě nutí „ke stálému napětí, jež svým monotónním mechanicismem vede k soustavnému přepínání fyzickému, duševnímu, nervovému...“ A Beneš neopomněl připomenout i evidentní znaky už tehdy se rýsujícího problému, zvaného dnes globalizace – „sjednocení světa znamená jeho velkou vzájemnou souvislost a tím závislost: závislost hospodářskou, finanční, závislost politickou, kulturní...“¹⁸⁹

Podle dalšího výkladu *promujícího* technický vývoj a s ním spojený progres hospodářský žene „společnost do tendencí kolektivistických, poněvadž vyvolává organizační problémy, jež se nedají řešit jinak nežli stále větším a stoupajícím státním intervencionismem“. Beneš ale především připomněl dodnes trvající dilema ve vztahu k technickému pokroku – „na jedné straně obdiv a nadšené opěvování techniky jako vrcholu lidské duševní a materiální činnosti, základu všeho pokroku, moderní zjemnělé kultury a masového blahobytu, na straně druhé odsouzení techniky jako hlavní příčiny všeho zla našeho století, jako příčiny hospodářské

¹⁸⁷ Plný text tohoto Benešova projevu je uložen v AKPR, D, kart. 338, odkud je také citován z finální strojopisné verze; vyšel i tiskem ve slavnostní publikaci: *Slavnostní promoce pana prezidenta republiky dr. Edvarda Beneše čestným doktorem technických věd...*, Brno 1937; též R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 358–370.

¹⁸⁸ Stojí za připomenutí, že v té souvislosti Beneš zdůraznil nutnost nezjednodušovat tento proces – „je třeba tu dát hodně pozor, snadno bychom se dostali prostě k historickému materialismu...“ *O smyslu a významu, strojopis*, s. 4.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 7–8.

anarchie, sociálního a mravního rozvratu, nezaměstnanosti, zotročení jedince, rozmělnění jeho v mase, zmaterializování doby a jejích tužeb, odduševnění člověka vůbec a konečně hnaní společnosti ke kolektivismu.¹⁹⁰ Jako zastánce neustálého evolučního pokroku samozřejmě kategoricky odmítl skeptické teze o nutnosti zavržení techniky a návratu zpět. Současně ale apeloval, aby byl technický pokrok užíván především k řešení sociálních problémů dneška, a to jako součást mravního problému lidstva, jeho slovy jako „součást boje o nového člověka a novou kulturu“: „Jde prostě o to, dát grandiosní objevy moderní techniky do rukou správných, řádných lidí v řádné a správně vedené společenské státní organizaci.“¹⁹¹

V poslední části své přednášky Beneš připomněl často zapomínanou roli, kterou technická a ekonomická inteligence hrála v 19. století v národní emancipaci českého národa, i neméně zásadní skutečnost, jak nabyté dovednosti v těchto oblastech dovedli její dědicové využít při budování československého státu. Současně však na technickou inteligenci apeloval, aby v tomto trendu dále pokračovala: „Československá republika je stát, který má-li vzkvétat a zejména v plné své existenci, síle a blahobytu se udržet, nesmí zůstat v ničem za technicky nejvyspělejšími státy v Evropě... Jsme a musíme ještě více být státem západoevropským, to mně znamená také technicky evropsky plně vyspělým.“ Československý technik a inženýr měl tedy stát na prvních místech ve svých oborech ve světě, aby byla jeho státu dána k dispozici nejmodernější technika. Měl se cele zapojit do dalšího budování státu a společnosti, a to včetně aktivních příprav na jeho obranu „před těmi, kdož by chtěli učinit výsledky moderní techniky nástrojem expanse, výboje a poroby“. V závěru pak prezident načrtl svoji optimistickou vizi Československa za dalších 50 až 100 let – „města s moderními komunikacemi a zdravým bydlením, se zahradními čtvrtěmi, venkov na výši moderních potřeb zdravotních, spojený bezvadnými komunikacemi se všemi moderními vymoženostmi; hory, lesy a přírodní krásy přístupné, ale právě moderní technikou uchráněné...“, zkrátka – „kus malého ráje“.¹⁹²

Téma přednášky, provázející udělení čestného doktorátu filozofie Masarykovy univerzity, Beneš zvolil jistě i v reakci na zdůvodnění tohoto aktu jejím pedagogickým sborem, v němž byl nazván jedním ze „světél světové demokracie“. Zamýšlel se v ní totiž – ostatně v návaznosti na některé své dřívější texty – nad krizí současné Evropy, jež byla podle něj v takovém ideovém chaosu, jako „snad po celá staletí nebyla“.¹⁹³ Jako zkušený pozorovatel a analytik evropského politického vývoje řečník především konstatoval, že rozpory na starém kontinentu „jsou fundamentální, leží v doktrínách a zásadách filozofických, o něž bojoval

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 10.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 17.

¹⁹² Tamtéž, s. 19–20.

¹⁹³ Text tohoto Benešova projevu byl *in extenso* publikován v tisku: *Slavnostní promoce presidenta republiky dr. Edvarda Beneše na čestného doktora filosofie MÚ.* Brno 1937, s. 19–31, naposledy viz in: R. Vašek (ed.), *E. BENEŠ, Projev – články – rozhovory*, s. 373–376.

svět předválečný a o něj bojuje ještě důrazněji svět dnešní..." A naznačil pak čtyři základní typy států, které tyto rozpory diferencují – konstituční parlamentní demokracie, stát komunistický, fašistický a konečně nacionálně socialistický. Prezident pochopitelně neváhal vyzdvihnout hodnoty demokracie, která rozšiřuje své poslání přibíráním kulturních a sociálních úkolů, samozřejmě s podmínkou zachování svobody jednotlivce a také vědy a ducha. A připomněl, že sám vždy hájil a bude hájit principy právě tohoto státu – „státu demokratického, jenž je i typem naším, a jenž jde cestou vývojovou, nenásilně a bez revolucí, spoluprací všech směrů a volnou diskusí hledí se dostat k novým formám spravedlnosti sociální, hospodářské, nacionální a kulturní.“¹⁹⁴ Pomoci řešit všechny tyto problémy pak měla i univerzita, její profesori a samozřejmě i studenti.

Na brněnskou „doktorskou“ přednášku prezident navázal tematicky (a vlastně i politicky) už za pět týdnů při podobné slavnosti v Bratislavě, kde se mu rozhodla čestný doktorát udělit tamní právnická fakulta. Při jednodenní návštěvě slovenské metropole 21. dubna, kam jej doprovázeli ministři E. Franke a I. Dérer, přednesl řeč na téma *Právní věda a krize demokracie*, jejíž meritum – po připomenutí úspěchů při výstavbě východních částí republiky – vlastně rozvíjelo teze z Brna.¹⁹⁵ V duchu Masarykovy i své dějinné filozofie tu Beneš interpretoval (první) světovou válku jako střet starých feudálně militaristických systémů s liberálně demokratickými státy, jenž sice skončil vítězstvím demokratů, ale velká část starého kontinentu nebyla na tuto formu připravena. „... přišla reakce v nových formách autoritativních vlád s návratem k mocenské mezinárodní politice, přišly pokusy o totalitní komunistické nebo autoritativní státy; proti humanitní filozofii a morálce a na nich založeném právu přišly opět teorie kladoucí na první místo před lidstvo a humanitu všeobecnou lidskou morálku a univerzální náboženské přesvědčení vlastní národ a stát, sociální třídu nebo politickou stranu, jejich moc, sílu..."¹⁹⁶ To se pochopitelně promítlo i do právních doktrín. Řečník, nepochybně narážející především na trhání mezinárodních smluv a závazků sousedním nacistickým režimem, varoval před novými trendy, podle nichž smlouvy „platí jen dosud, pokud vyhovují daným poměrům, tedy pokud jsou výhodné a nebo pokud není dostatek sil, aby se měnily bez ohledu na ostatní“. Z takového stavu nutně vzešla ona myšlenková a mravní krize, o níž Beneš hovořil i v řadě jiných svých projevů a textů. Proto mu byl základní osou současného vývoje „boj o humanistický univerzalizmus na jedné a národní a státní, náboženský nebo politický exkluzivismus na straně druhé“.

Prezident si – podobně jako v Brně – samozřejmě položil nejen jako politik, ale i jako tvůrčí intelektuál otázku, existuje-li pozitivní východisko z této krize. A v duchu svého dějinného optimismu na ni odpověděl pozitivně. Je třeba hledat

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 28–29.

¹⁹⁵ Text Benešovy bratislavské přednášky z 21. dubna 1937 vyšel in: E. BENEŠ, *Právní věda a krize demokracie*. Praha – Bratislava 1937; viz též R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 394–399.

¹⁹⁶ E. BENEŠ, *Právní věda*, s. 12.

nový humanismus, jeho novou filozofii a nové právo, „které by staré koncepce humanistické liberální demokracie ... přizpůsobily potřebám nové národní, sociální, hospodářské a kulturní demokracie nového typu, nového ražení, která by mohla překonat dnešní krizi“.¹⁹⁷ A nepochyboval, že – bez ohledu na možné momentální zvraty – nakonec tato koncepce nabude nad autoritativními a totalitními režimy převahu. Koneckonců „celý historický vývoj lidstva je a byl vždy grandiózním, heroickým bojem o uskutečnění stále vyšší, spravedlivější a sociálně a mravně vyspělejší svobody lidské osobnosti, která by svojí mravní výší dovedla pochopit svoje povinnosti k autoritě státní a národní, ke kolektivu, byla disciplinovaná, měla vnitřní svobodu ducha..., ale nebyla přitom znásilňovaná prostředky mechanické disciplíny a autority“. Tuto víru a přesvědčení byl pak prezident – jak znovu opakoval – odhodlán hájit i pro československý stát.¹⁹⁸

Beneš samozřejmě opět užil bratislavské přednášky i politicky. Podobně jako při loňském zájezdu připomněl, jaký vývoj ve sféře kultury duchovní i materiální Slovensko učinilo za osmnáct let existence československého státu, a to včetně výchování zcela nové generace mladých slovenských intelektuálů a specialistů, vzdělaných již ve svobodných poměrech na slovenských školách. A právě je vyzýval, aby se neuzavírali, ale naopak poznávali celou vlast i širší horizonty. „... buďte Slováci, ale nezapomínejte být Čechoslováci a buďte Evropany... Mějte oči otevřené na všechny strany, pozorujte západ i východ a střed Evropy a pamatujte, že filozofie rovnováhy, klidu a vyrovnané osobnosti ... je současně filozofií národní a státní síly. Že filozofie strážlivé a důstojné lidskosti a pevné národní soudržnosti československé v rámci naší sebevědomé evolucionistické demokracie, bez výstřelků zleva a zprava, je právě linie, kterou nakonec po těžkých bojích ... za-ujme celá evropská civilizace na západě, na východě, i ve svém centru.“¹⁹⁹

* * *

Jestliže trojí slavnostní doktorská promoce posloužila Benešovi i jako příležitost k otevřené obhajobě ideálů humanity a demokracie a současně určité mobilizaci svých spoluobčanů k přípravě na obranu těchto hodnot, na nichž byla vybudována jejich republika, v širším horizontu měl posloužit k podobnému účelu i jeho dlouho připravovaný další zájezd, totiž oficiální návštěva spojenecké Jugoslávie, jež se posléze časově vklínila právě mezi brněnskou a bratislavskou cestu.²⁰⁰ Jak se ukázalo, bez ohledu na přístupy bělehradských vládních kruhů

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 15.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 17.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 20.

²⁰⁰ Benešovy ani jiné záznamy z jeho návštěvy Jugoslávie v dubnu 1937 se dosud nepodařilo nalézt ani v AKPR, ani v příslušných složkách jeho archivu ÚTGM, EB, rep., kart. 312. Nejpodrobnějším pramenem tak zůstávají jeho vlastní memoáry (E. BENEŠ, *Paměti II/1. Od Mnichova k nové válce...*, s. 50–53) a pak jeho publikované projevy, zvláště jeho odpověď princiregentovi Pavlemu z 5. dubna 1937, otištěná poprvé in: *Zahraniční politika 1937*, Kronika,

byly tyto hodnoty – a s nimi i vřelý vztah k Československu, který teď Beneše personifikoval – živé i u tohoto nejtradičnějšího spojence české a československé politiky.

Z úřední dokumentace pražského MZV je zřejmé, že prezident začal usilovat o návštěvu Jugoslávie již někdy na přelomu října a listopadu 1936, tedy krátce poté, co neuspěl – tehdy se ještě zdálo, že jen dočasně – československý návrh na rozšíření malodohodových závazků. Ministerský předseda M. Stojadinović a jeho vláda sice reagovali na Benešův podnět příznivě a prostřednictvím vyslance Girsy vzkazovali do Prahy, že ho „Bělehrad přijme královsky a celý národ jugoslávský bude mít radostnou příležitost manifestovat svou úctu a lásku k němu“.²⁰¹ Jenže další postoje jugoslávských vládních kruhů k jeho cestě rozhodně takovému entuziasmu neodpovídaly. Ještě v prosinci 1936 se Stojadinović Girsovi vymlouval, že je třeba kvůli prezidentově návštěvě dokončit úpravy královského paláce, že je třeba vyčkat teplejšího počasí, aby mohly být organizovány na jeho počest lidové manifestace (!) atd.²⁰² Brzy navíc začalo být zřejmé, že jeden z hlavních cílů, totiž podpis připravovaného jednotného paktu, Benešova cesta beztak nenaplní, protože již počátkem února 1937 vzkázal Stojadinović do Prahy, že ho za současných podmínek podepsat nelze.²⁰³ Prezident však přesto chtěl svůj plán realizovat, jistě i proto, aby se přesvědčil, nakolik realistická jsou varování různých předáků jugoslávské opozice, kteří prostřednictvím Girsy i dalšími kanály Prahu upozorňovali, že politika současné vlády přivede Malou dohodu k totálnímu rozpadu. Vyslanec sice část těchto informací korigoval, ale i on Beneše upozorňoval, že již delší dobu mezi ČSR a Jugoslávií „vzniká jakási nedůvěra ... a domnění, že cesty obou našich států v zahraniční politice se začínají rozcházet“, což celkem pochopitelně považoval za krajně nebezpečné.²⁰⁴

Termín návštěvy československého prezidenta v Jugoslávii byl posléze předurčen na konec posledního dubnového týdne 1937, přičemž bylo stanoveno, že bude těsně navazovat na vícekrát odložené zasedání Stálé rady Malé dohody, jejíhož předsednictví se chystal právě na bělehradské schůzce ujmout Stojadinović. Připravený vnější efekt dublované akce však takřka na poslední chvíli narušil Mussolini a jeho diplomaté, kteří po dlouhém jednání překvapivě vnutili Jihoslovánům návštěvu Galeazza Ciana, při níž pak došlo k podpisu zmiňované italsko-jugoslávské smlouvy.²⁰⁵ Ta sice z hlediska meritorního malodohodovou

s. 312–313; viz též AMZV, III. sekce, kart. 700. Veškeré Benešovy proslovy z cesty otiskl R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 387–390. K vlastní cestě viz nejpodrobněji L. DEÁK, *Cesta prezidenta Beneše do Jugoslávie v roce 1937*. Slov PŘ 1967, s. 220–227.

²⁰¹ AMZV, TD 1936, č. 512. Girsy do Prahy 6. listopadu; DČZP, XVIII/2, č. 408.

²⁰² AMZV, PZ Bělehrad 1936, č. 124; DČZP, XVIII, č. 488.

²⁰³ AMZV, PZ Bělehrad 1937, č. 4. Girsy do Prahy 1. února; též DČZP, XIX/1, č. 34 (v tisku).

²⁰⁴ Tamtéž, č. 13. Girsy do Prahy 1. února 1937; DČZP, XIX/1, č. 35.

²⁰⁵ Srov. např. podrobný referát V. Girsy z 29. března, AMZV, PZ Bělehrad 1937, č. 36, kde je obsažen i plný text italsko-jugoslávské smlouvy; též DČZP, XIX/1, č. 128. Širší kontext viz např. u Ž. AVRAMOVSKÉHO, *Balkánské země i velké síly 1935–1937*. Bělehrad 1968, zvl. s. 285–292n., nověji např. L. DEÁK, *Žápas o střední Evropu 1933–1938*. Bratislava 1986, s. 171–173.

alianci příliš neohrožovala a samotné Jugoslávii mohla naopak přinést ve vztahu k Itálii jisté výhody. Celou svojí režíí ale znamenala vážné porušení Organizačního paktu Malé dohody a nebylo divu, tázal-li se brzy poté Krofta Stojadinoviće, chce-li vůbec zachovat existující organizační řád aliance.

Bělehradské zasedání rady Malé dohody 1. a 2. dubna 1937 sice přineslo v této věci určité vyjasnění a ministři zahraničí ČSR a Rumunska se také shodli s šéfem jugoslávské vlády i na problémech dalších, mimo jiné na eventuálním postupu pro případ jednostranného vypovězení demilitarizačních klauzulí Trianonu ze strany Maďarska či restaurace Habsburků.²⁰⁶ Příznačné ale bylo, že např. o projektu jednotného paktu aliance se prakticky nejednalo. Také diskuse o paktu s Francií zůstala v rovině deklarativní s tím, že hostitelé otevřeně označili současnou dobu k jeho podpisu za nevhodnou. A v této situaci přijížděl do metropole na Dunaji 5. dubna – poprvé v nové funkci – Beneš.

Ve svých *Pamětech* prezident (který Bělehrad předtím navštívil v pozici šéfa pražské diplomacie osmkrát) později napsal, že to byla pro něj „za osmnáct let první, okolnostmi i celým průběhem návštěvy velmi nepříjemná, ba trapná cesta do Jugoslávie“. V některých aspektech byla však úspěšnější, nežli se v Praze čekalo.²⁰⁷ Regent princ Pavle jej vítal otevřeně jako milého přítele a zástupce státu, který pojí s Jugoslávií „tytéž ideály míru a přátelské součinnosti se všemi národy“, jež „bude nepochybně pokračovat i v příštích letech“. ²⁰⁸ Ještě spontánněji pak reagovala na příjezd Beneše jako zástupce demokratického Československa jugoslávská veřejnost, nejvíce samozřejmě v samotném Bělehradě, kde občané demonstrovali za demokracii a „stará“ spojení s Francií a Malou dohodou, především *Čechoslovačkou*. Zvláště bělehradská mládež vášnivě deklamovala nejvyššího reprezentanta bratrské republiky a i když nebyl nakonec uskutečněn záměr skupiny studentů vzít spontánně Beneše na ramena a vysadit jej na tribunu, vysloužila si tvrdé zákroky vládní policie. Stojadinović to sice vzápětí před Benešem a Kroftou omlouval snahou o jejich bezpečnost, československé hosty však evidentně nepřesvědčil.²⁰⁹

Záznamy z Benešových dlouhých rozhovorů s princem Pavlem a také Stojadinovićem se zatím nepodařilo nalézt, takže lze jejich obsah rekonstruovat jen obecně. Zdá se však, že československého prezidenta – na rozdíl od pozdějšího

²⁰⁶ Srov. *Proces verbal de la session du conseil permanent de la Petite Entente...*, 1 et 2 avril 1937; AMZV, II. sekce, Malá dohoda, kart. 5; DČZP, XIX/1, č. 133; též AMZV, TO 1937, č. 167–193; Kroftův cirkulář z 12. dubna (otištěn tamtéž, č. 139), a Kroftův výklad z 10. dubna, AAV ČR, Kroftova pozůstalost (otištěn tamtéž, XIX, č. 138).

²⁰⁷ E. BENEŠ, *Paměti* II/1, s. 51.

²⁰⁸ Text Pavleho projevu viz in: Zahraniční politika 1937, Kronika, s. 312.

²⁰⁹ Srov. zvláště Kroftovy poznámky v jeho výkladu 10. května, AAV ČR, KP. Jugoslávské úřady ostatně v následujícím období svůj chlad vůči československému prezidentovi a jeho politice ani příliš neskrývaly. Bylo symptomatické, že u příležitosti Benešových narozenin následujícího roku vládní tisk mlčel, texty směřů opozičních, např. stať známého spisovatele N. Bartuloviće, byly cenzurovány. AMZV, PZ Bělehrad 1938, č. 51.

tvrzení v memoárech – ještě vcelku uspokojily. Není pochyb, že – stejně jako předtím Krofta – kritizoval nedávno podepsaný italsko-jugoslávský pakt a především způsob, jakým o jeho přípravě byli spojenci informováni. Stojadinovič však hosty ujistil, že trvá na malodohodové politice a kategoricky také popřel svoji ochotu vyjednávat bilaterálně s Maďarskem, což byla v té době víceméně pravda. Zdá se, že byly aspoň dočasně rozptýleny i některé dohady o orientaci některých nejvyšších jugoslávských vládních činitelů, především regenta Pavla. Ten spontánně vyjádřil svůj odpor jak k Hitlerovi, tak k Mussolinimu a odmítavý postoj k SSSR zdůvodňoval výlučně vnitřními problémy Jugoslávie, tedy celkem intenzivním komunistickým hnutím. Prezidentův dojem z šéfa bělehradské vlády byl sice spornější, příslušná cirkulární instrukce MZV, napsaná po návratu do Prahy, ale konstatovala, že se rozličné problémy vyjasnily „a vedly i k osobnímu sblížení...“²¹⁰

Zdá se, že Beneš odjížděl z Bělehradu přes často bouřlivou atmosféru s mírným optimismem s tím, že jeho cesta opravdu „posílí všechny naše svazky...“. Krofta psal o pár dnů později (nepochybně ne bez konzultace s prezidentem) svým vyslancům, že „průběh návštěvy potvrdil, že myšlenka malodohodová a zvláště přátelství Jugoslávie k Československu jsou v jihoslovanském lidu, ve vládě i v opozici zakořeněny a že odklon od politiky malodohodové je nemožný“.²¹¹ Beneš se nyní mohl znovu vrhnout především do řešení problémů vnitřních, čemuž měly napomoci hned v příštích měsících naplánované dvě cesty do jihozápadních a severozápadních Čech, tedy oblastí s výraznou německou menšinou, a pak další plánovaný pobyt na Slovensku na sklonku léta. Bylo ostatně příznačné, že využil brzy i nabídky Stojadinoviče a snažil se – jak ještě připomeneme – jeho prostřednictvím zjistit u šéfa nacistické diplomacie K. von Neuratha, očekávaného v červnu v Bělehradě, co přesně Berlín od Československa požaduje.

Brzy po návratu z Bělehradu oslovil druhý československý prezident po vzoru T. G. Masaryka v anglickém projevu posluchače v anglosaském světě, především v USA, kde se znovu vyznal ze své víry v demokracii a evoluční vývoj. „V zahraniční politice od samého začátku odmítáme jakoukoliv myšlenku na dobývání či vměšování se do záležitostí jiných zemí a opravdově hledáme cesty, které by vedly co nejrychleji k míru a mezinárodnímu usmíření a které by nám pomohly pracovat na konsolidaci Evropy. To není příznakem vyčerpání, ale spíše plánovitá a trvalá snaha poskytnout našemu státu a národu místo, které mu náleží v celosvětové kulturní konkurenci...“²¹² Nejbližší měsíce měly ukázat, nakolik se mu toto *dictum* podaří vzhledem k vývoji starého kontinentu realizovat.

²¹⁰ AMZV, TO 1937, č. 167–192/37; též DČZP, XIX/1, dok. č. 139.

²¹¹ Tamtéž.

²¹² Prezidentův projev k zahájení 41. výročního zasedání Americké akademie politických a sociálních věd ve Philadelphii dne 16. dubna 1937, AKPR, D, kart. 334; též AMZV, III. sekce, kart. 700.
Viz též R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 391–393.

KAPITOLA 17
ZAČÁTEK FINÁLNÍHO ZÁPASU O ČESKOSLOVENSKÝ STÁT
(KVĚTEN 1937 AŽ KVĚTEN 1938)

*Volám vás všechny bez výjimky, odleva doprava,
od poslední vísky až k tomuto hlavnímu městu, od Aše až k Jasině,
vás všechny, kteří myslíte nejvíce na sociální problémy tohoto státu,
a vás, kteří se věnujete nejvíce problémům národnostním –
všechny bez rozdílu vás volám v duchu a památce
našeho prvního presidenta k plnění jeho odkazu
a k dobudování jeho díla, k dobudování naší spravedlivé,
pevné, nezdolné, vývojové humanitní demokracie.*

Z Benešova projevu nad rakví T. G. Masaryka 21. září 1937

Ve čtvrtek 6. května 1937 se prezident vydal na další pracovní cestu mimo metropoli, za jejíž cílovou oblast byly tentokrát vybrány kraje jižních a jihozápadních Čech. Trasa, připravovaná již od března toho roku, byla volena tak, aby mohl navštívit jak podstatnou část větších měst českého jihu včetně metropole Českých Budějovic, tak řadu sídel menších, z významné části obydlených německou populací, která se ovšem svými politickými postoji orientovala spíše na konzervativní Rakousko nežli nacistické Německo. Proto v Benešově itineráři nalezneme např. Český Krumlov či Vyšší Brod a vedle návštěvy ryze českých pošumavských Klatov a Sušice v programu nechybělo ani přijetí početných zástupců šumavských Němců z Kašperských Hor a okolních vesnic. Prezident, resp. úředníci jeho kanceláře také předem intervenovali, aby se oficiální ceremonie v těchto oblastech zásadně děly v obou jazycích, tedy někde – např. v Krumlově – především německy, a aby zdejšímu obyvatelstvu byla dána značná volnost projevů, což ovšem – dodejme – místní státní úřady ne vždy do písmene dodržely.¹ Přesto se zdá, že seznámení se s touto oblastí, i z hlediska národněpolitického značně odlišné např. od severních či severozápadních Čech, v prezidentovi posílilo důvěru, že úprava postavení německé menšiny bude na podkladě dohody z 18. února t. r. realizovatelná.

Beneš s doprovodem, v němž se střídalo několik ministrů v čele s šéfem rezortu zemědělství Josefem Zadinou, obrany Františkem Machníkem a také lídrem německých křesťanských sociálů Erwinem Zajickem, zahájil svoji exkurzi po

¹ Komplettní dokumentace k této Benešově cestě včetně projevů jednotlivých místních činníků a samozřejmě i projevů prezidenta je dnes uložena v AKPR, kart. 350; Benešovy projevy s komentářem o návštěvě jednotlivých měst a obcí byly pak shromážděny v publikaci J. STOCKÝ (red.), *Prezident v jižních Čechách*. Projevy presidenta republiky dr. Edvarda Beneše za jihočeské cesty ve dnech 6.–8. května. Praha 1937; též R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 408–441.

českém jihu zastávkou v Soběslavi. Odtud pokračoval do Jindřichova Hradce a Třeboně, aby první den zakončil prohlídkou Českých Budějovic, kde také přednesl jednu z klíčových řečí celé cesty. Následujícího dne navštívil vlastní jihočeské pohraničí, tedy Český Krumlov, Rožmberk, Vyšší Brod a Kaplici, a odtud odjel do Písku, kde přenocoval. Poslední den zamířil přes Horažďovice do Pošumaví, kde si nejprve prohlédl Klatovy (zde platila návštěva především vojenské posádky), Sušici a posléze se vrátil do Strakonice. V každé ze zastávek přitom pronesl kratší či delší projev, jejichž společným jmenovatelem bylo opět – vedle ocenění regionálních hodnot a pamětihodností – vyzdvižení demokratického systému vlády, zdůraznění možnosti dalšího progresivního vývoje státu v oblasti sociální a hospodářské, a v neposlední řadě i pochvala zdejšího relativně nekonfliktního soužití Čechů a Němců. Takřka ve všech vystoupeních také prezident optimisticky zdůrazňoval, že nevěří v blízkost válečného konfliktu, i když např. právě v Klatovech zazněla i výzva k pevnosti a rozhodnosti při hájení hranic státu.²

Nejdůležitější ze svých „jihočeských“ projevů Beneš pronesl hned první den, 6. května, při návštěvě Českých Budějovic.³ Zdůraznil v něm značnou specifickou československého politického vývoje, jenž si dokázal i uprostřed všech evropských zvratů zachovat demokratický charakter se svými základními znaky: spolupráci hlavních politických stran, zachováváním svobody přesvědčení, svobody náboženské a v neposlední řadě snahou o národnostní spravedlnost. Optimisticky vyzněl i prezidentův výklad o zahraniční politice republiky, jíž věnoval největší část. I když připustil, že s úpadkem Společnosti národů se Evropa do značné míry vrací do atmosféry rivality velmocí, jaká existovala před světovou válkou, vyzdvihoval, že „naše zahraniční politika má svůj smluvní systém vybudovaný, má své přátele, s nimiž je o otázkách naší republiky se týkajících dohodnuta a do otázek, týkajících se jiných států, se nemíchá“. Současně zdůraznil, že i když existují těžkosti ve vztazích s některými sousedy, „obtíže se dají překonat, zádných katastrof není třeba se obávat [a] dohoda je možná.“⁴ Snaha po spolupráci se všemi činiteli ve střední Evropě měla být ostatně podle řečníka příspěvkem republiky k zklidnění celého kontinentu.

V několika projevech se Beneš pochopitelně dotkl také česko-německého poměru v rámci republiky i svých představ o jeho možném řešení. Jednu z cest, která současně naplňovala jeho představy o fungování demokratického řádu, viděl – jak to rozebral v druhém ze svých českobudějovických projevů – v regionalismu. „... liší se od autonomismu či dokonce federalismu tím, že regionální celky nepožadují pro sebe neomezenou individualitu a správní autonomii, nýbrž že hledají

² Beneš tu před vojáky doslova prohlásil: „... naše republika není zdrojem nebezpečí pro nikoho. Chceme se však bránit, kdyby na nás někdo zaútočil. Ale riziko války je dnes veliké, já věřím, že národy evropské jsou si toho vědomy a že si budou vážit toho ohromného statku, jímž je pro všechny evropský mír.“ Benešův projev v Klatovech 8. května, tamtéž, s. 67.

³ *Prezident v jižních Čechách*, s. 29–37, zde cit. na s. 32.

⁴ Tamtéž, s. 36–37.

pro sebe jen vhodné umístění v rámci celku, že se chtějí rozvinouti především hospodářsky a kulturně, aby se s ostatními částicemi doplňovaly na prospěch a v zájmu celku.⁵ Obecnější rysy svých představ česko-německého soužití načrtl i následujícího dne při projevu v Českém Krumlově. Upozornil, že na řešení národnostních problémů neexistuje žádný univerzální všelék, jímž by jistě nebylo ani rozdělení země na národní kraje, po jakém začala volat v duchu starších německých programů SdP. Za jeden z instrumentů naopak označil odstraňování konkrétních nedostatků – „vyřizujeme své obtíže každodenně, pořád, nejen jednou za několik desetiletí; ale číňme to jako oddaní úředníci života, podle potřeby dne.“⁶ Další viděl v důsledné realizaci dohod z 18. února, i když uznával, že zde existují – např. vzhledem k postojům části byrokracie i vzájemné nedůvěře obou etnik – ještě překážky a těžkosti. Jenže, jak pointoval, „v politice se dějí zřídka zázraky; skutečná politika je stálá, trpělivá, klidná, důsledná a každodenní práce, nehluchá, nenáročná, nevolající každý den masy do velikých bojů a neslibující každý den nějaký velký čin. Stát a národ nežije ze dne na den...“

V Českém Krumlově i dalších jihošumavských obcích se Beneš obracel i ke zdejším českým menšinám. Ujistil je, že demokracie nechrání jen minority ve státě, ale i místní národní menšiny v obcích. A nabádal je (např. v projevu ve Vyšším Brodě), aby byly „mostem, který spojuje český národ ve vnitrozemí s německým lidem v pohraničí“.⁷ Především však vyjadřoval optimismus ohledně další spolupráce a vzájemné úcty obou etnik, za jejichž společného prezidenta se ostatně i při tomto zájezdu opakovaně prezentoval. Před deputací šumavských horalů z Kašperských Hor a okolí, kterou přijal poslední den cesty v Sušici, oceňoval pronesené přísliby loajality ke státu a jejich spoluobčanům vzkazoval: „... řekněte jim, že na ně nezapomínám, že na ně nezapomíná pražská vláda, že dovedeme hodnotit mužnou loajalitu a že svůj program spolupráce s Němci v tomto státě, který jsme si vytyčili, v celém rozsahu splníme.“⁸

Při návštěvě Písku a dalších českých měst se prezident ve svých vystoupeních zaměřil především na vyzdvihování předností demokratického systému vlády. „Náš stát“ – upozorňoval – „je v dnešní době v té šťastné situaci, že nemá silných sociálních rozdílů, jako tak státy jiné, a že mu proto chybí také nejpřirozenější předpoklad pro krajnost ideologické, pro rozdělení národa na dvě neústupně se potírající třídy a tábory...“ To podle něj umožňovalo nejen snáze vyrovnávat so-ciální a politické rozdíly, ale současně usilovat o další vývoj ve sféře sociální, hospodářské a kulturní při zachování demokratických řádů.⁹ Podobná slova zazněla i v prezidentově projevu na náměstí v Klatovech 8. května. „Chceme uvnitř svobodu, sociální spravedlnost, kulturní snášenlivost, demokratickou prostotu a opravdovou lidovládu.“

⁵ Tamtéž, projev před Národohospodářským sborem v Českých Budějovicích 6. května, s. 39.

⁶ Tamtéž, Benešův projev v Českém Krumlově, s. 45.

⁷ Tamtéž, s. 53.

⁸ Tamtéž, Benešův projev k deputaci z Kašperských Hor a okolí z 8. června, s. 74-75.

⁹ Tamtéž, Benešův projev v Písku, s. 62.

A znovu byl zopakován apel ke spravedlivé spolupráci „našich vrstev zemědělských, dělnických, středních i podnikatelských, Čechoslováků, Němců i ostatních minorit“.¹⁰ Důraz na rozšiřování sociálních aspektů československé demokracie zazněl i v Benešově projevu v blízké Sušici, kde byl prezident evidentně překvapen pokrokem při modernizaci města včetně Masarykova sociálního domu.¹¹

Benešova cesta, zakončená 8. května odpoledne krátkou návštěvou Strakonic, nepochybně vyzněla jako další manifestace většiny české a značné části německé veřejnosti ve prospěch státu a jeho demokratického zřízení. Dobový pozorovatel byl sotva daleko od pravdy, napsal-li, že „ve všech městech, kam [Beneš] přijel, účastnilo se jeho vítání obyvatelstvo z celého jeho okolí, všechny vrstvy svorně, spatřující v prezidentově návštěvě symbol všeho toho, co občanstvo našeho státu pojí“.¹² Jistou výjimkou byl Český Krumlov, kde si i úřednictvo KPR povšimlo zjevného chladu zdejší německé populace. Expert kanceláře na národnostní problematiku Emil Sobota jej sice – poněkud optimisticky – vysvětloval opatřeními zdejších státních úřadů („stavěti do popředí české obyvatelstvo“), zjevná rezervovanost krumlovských Němců k prezidentovi však jistě souvisela i s výrazným vlivem zdejší organizace SdP.¹³ K celkovému úspěchu cesty ovšem přispěla i ochota, s jakou prezident a jeho úředníci přijali od místních zastupitelů, nejvíce právě pošumavských Němců, série memorand s konkrétními požadavky, v jejichž realizaci se pak KPR skutečně pokoušela napomoci.¹⁴

Prezidentův zájezd do jihozápadních Čech nebyl jeho poslední cestou do okrajových oblastí Československa. Už za měsíc, v týdnu od 18. do 25. června 1937, se vydal na týdenní pobyt do Karlových Varů, mimochodem jednoho z center henleinovského hnutí, odkud zajel i do dalších měst severozápadu, např. do Mariánských Lázní (22. 6.) a Františkových Lázní (24. 6.) a neoficiálně také do Jáchymova, kde si mohl mimo jiné vyzkoušet radioaktivní koupele.¹⁵ Ale i když se při těchto návštěvách nevyhýbal setkání s představiteli státu, tedy okresními hejtmany, a zástupci – fakticky německé – samosprávy, zdržel se tentokrát větších projevů. Je zřejmé, že jednou z příčin byl i počátek zostřené kampaně říšskoněmecké propagandy proti Československu, zahájené krátce před Benešovou dovolenou v souvislosti s případem Bruno Weigela. Tento před časem zadržený diplomatický kurýr

¹⁰ Tamtéž, Benešův projev v Klatovech 8. května 1937, s. 67–69; pro úplnost připomeňme, že projev byl publikován též in: *Zájezd pana presidenta Československé republiky dr. Edvarda Beneše do Klatov*. Klatovy 1937.

¹¹ Tamtéž, s. 70n.

¹² *Prezident v Jižních Čechách*, s. 13.

¹³ Krumlov se také o patnáct měsíců později, v době pokusu o henleinovský puč v čs. pohraničí po 13. září 1938, stal místem nejtěžších bojů čs. policejních orgánů a vojáků s německými bojovky.

¹⁴ Výtah z těchto memorand viz in: AKPR, kart. 350. Vedle Třeboně takové memorandum – buď jménem města, nebo jménem místních aktivistických stran – předložily Rožmberk, Kašperské Hory, Nýrsko a Krumlov.

¹⁵ Materiály k této cestě viz in: AKPR, kart. 351, kde je mimo jiné podrobný itinerář a seznam přijatých místních činovníků.

německé legace v Praze, usvědčený ze špionáže, začal po propuštění z vazby (po intervencích vyslance E. Eisenlohra) tvrdit, že byl policejními orgány podroben fyzickému násilí.¹⁶ Prezident sice oficiální německá nařčení odmítl a po návratu ze západních Čech dokonce Eisenlohrovi navrhl, aby se žaloby z obou stran předložily nestrannému soudu podle dohody z roku 1925, na což německá strana nepřistoupila.¹⁷ Weigelova aféra však už s dalšími symptomy naznačovala nejen zřetelný posun nacistické protičeskoslovenské propagandy, ale též její evidentní vyostřování s brzy zřetelným cílem „zmezinárodnění“ problému sudetoněmecké menšiny, k němuž ostatně špelo svými zahraničními akcemi i vedení SdP.

Konrad Henlein, který často objížděl se svým štábem oblasti krátce předtím navštívené prezidentem, aby vyvážil jeho působení na občany,¹⁸ zatím získal pro svůj duel s českými demokratickými lidry opakovaně další body. Jeho straně se celkem zdařilo překonat krizi předcházejícího roku, přičemž už v prvních týdnech 1937 přesáhla její členská základna půl milionu členů a nadále narůstala, což nasvědčovalo postupující koncentraci sudetoněmeckého elektorátu pod jeho vedení – a tedy komando Berlína.¹⁹ Koncem dubna vystoupilo vedení poslanec-kého klubu SdP se sérií šesti národnostních zákonů, které chtěly republiku přetvořit do „národních“ veřejnoprávních svazů jako rovnoprávných prvků decentralizovaného státu, v němž by nadto každý z občanů musel náležet do pevně fixovaného katastru.²⁰ Zástupci fakticky krypto-nacistického proudu však dosáhli ve svém rozvíjeném zápasu úspěchu i mimo stát, a to – k jeho vážné škodě – dokonce v demokratické Británii.

Když ČSR navštívil koncem května známý britský historik a ředitel Královského ústavu pro mezinárodní vztahy Arnold Toynbee, zapůsobil na něj Henlein svým „umírněným“ vystupováním stejně jako předtím na Vansittarta a další diplomaty Jeho Veličenstva. Angličan dokonce brzy v jednom ze svých článků v *The Economist* napsal, že právě tento sudetoněmecký předák by spolu s Benešem mohli nalézt řešení minoritního problému v Československu, pokud mu ovšem nebude

¹⁶ K případu B. Weigela viz např. J. a S. KOKOŠKOVI, *Spor o agenta A 54. Kapitoly z dějin československé zpravodajské služby*. Praha 1994, s. 62–63. Je ostatně příznačné, že Beneš v Karlových Varech přijal náhle vyslance V. Mastného, jenž sem dojel z Berlína; prezident ostatně v době karlovarského pobytu přijal i vídeňského vyslance F. Veverku a jeho předpokládaného nástupce R. Künzla-Jizerského.

¹⁷ Při prvním rozhovoru s vyslancem E. Eisenlohem o Weigelovi v polovině června Beneš německému tituláři připomněl osud jistého čs. důstojníka, kterého německé orgány odvelekly do Říše a propustily až po radě měsíců ve stavu úplného nervového zhroucení; AKPR – Beneš. T 978/35, Šámalův záznam z 17. června, č. T 1095/37. Po návratu z pohraničí pak Beneš Eisenlohrovi navrhl využití smlouvy z roku 1925, tamtéž, T 1141/37. Šámalův záznam z 26. června 1937.

¹⁸ Stačí připomenout, že v červnu 1937, tedy sotva měsíc po Benešovi, Henlein navštívil německé oblasti Šumavy, v září některé oblasti Moravy, opět „náhodou“ necelý měsíc poté, co zde pobýval prezident, atd.

¹⁹ Podle tvrzení bývalého funkcionáře SdP F. Köllnera z šedesátých let dokonce o rok později měla strana po pohlcení většiny aktivistických elementů okolo 1,2 milionu členů. Srov. F. SEIBT, *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*. Praha 1996, s. 418.

²⁰ Srov. např. O. NOVÁK, *Henleinovci proti Československu*, s. 125.

na obtíž „spartánská“ politika vlády.²¹ V polovině července pak SdP slavila další úspěch, když byl její zahraničněpolitický expert H. Rutha, jeden z účastníků XIII. kongresu evropských menšin v Londýně, přijat parlamentním podsekretářem A. Edena lordem Cranbornem, jemuž se zmínil i o možnosti případného vstupu SdP do transformované koalice.²² Pražské Zamini tentokrát na důsledky henleinovské propagandy upozorňovalo i své kolegy na ministerstvu vnitra, bez ohledu na to zůstaly ale úspěchy sebeprezentace SdP v metropoli na Temži pro české demokratické lídry fatální. Jan Masaryk byl – a to Vansittartem – vzápětí upozorněn, „že musíme svým Němcům dát více než dosud, abychom zabránili možnému výbuchu...“²³ A Britové se brzy začali vážně zabývat plánem snažit se „přitlačit“ pražskou vládu, aby přibrala henleinovské ministry do svých řad a napomohla tak zmírnění celkové česko-německé tenze. Dodejme, že v tomto úmyslu Foreign Office utvrzovaly referáty sekretáře britské legace v Praze R. Hadowa, který ještě koncem srpna 1937 svým nadřízeným navrhoval, aby Benešovi „přátelsky sdělili“, že může jakoukoliv morální podporu od Velké Británie očekávat jedině, budou-li „nekompromisně“ zachovávat závazky minoritních smluv ze St. Germain.²⁴

Část vedení Sudetoněmecké strany se v té době na možný vstup do pražské vlády skutečně připravovala a v červenci 1937 dokonce sestavila listinu svých ministerských kandidátů, vedle nichž ovšem zamýšlela požadovat dosazení svých státních tajemníků na většinu dalších ministerstev.²⁵ Takový krok by byl samozřejmě umožnil podstatně ovlivňovat celkovou politiku československého státu včetně jeho zahraniční orientace, usnadňující změnu jeho kursu do německých vod, tedy koncept, jenž nebyl cizí ani řadě německých diplomatů včetně vyslance Eisenlohra.²⁶ I „umírněná“ část lídrů SdP však participaci na

²¹ The Economist, 10. července 1937; širší kontext viz in: J. DEJMEK, *Britská diplomacie, Československo a Sudetoněmecká strana*, s. 181–182.

²² BNA, FO 371, f. 21130. Záznam o jednání Cranborn – Rutha 16. července; blíže J. DEJMEK, *Britská diplomacie, Československo a Sudetoněmecká strana*, s. 182; též O. NOVÁK, *Henleinovci proti Československu*, s. 130n.

²³ AMZV, PZ Londýn 1937, Masarykova zpráva ze 7. srpna.

²⁴ Srov. zvláště memorandum R. Hadowa z 24. srpna, v němž v tomto duchu vyvozoval, že pro Beneše bude tak jako tak lepší dosáhnout kompromisu s Henleinovou SdP, nežli čelit osamoceně Hitlerovi. BNA, FO 371, f. 21130. Dodejme, že britští diplomaté v té době nevěřili ani prezidentem údajně zveličované hrozbě německého útoku na Československo, ani tvrzení o propojení vedení SdP s berlínskými vládními kruhy. Z tohoto fatálního omylu pak vycházela celá britská politika vůči Československu prakticky až do počátku září 1938. Srov. J. DEJMEK, *Nenaplněné naděje*, kap. XII a XIII.

²⁵ Strana chtěla žádat rezorty veřejných prací, spravedlnosti a sociální péče; detailně viz O. NOVÁK, *Henleinovci proti Československu*, s. 133–134.

²⁶ Německý vyslanec dokonce v prvních měsících příštího roku nabádal radikály k větší zdrženlivosti s tím, že postupná realizace programových postulátů Sudetoněmecké strany může radikálně transformované Československo přivést zcela do německého prostoru – „eine Zollunion mit dem Reich folgen könnte, und dann immer weitere Abhängigkeiten im grossen deutschen Raum.“ Cit. dle R. KVAČEK, *Jednání o československý národnostní statut v roce 1938*. AUC PhilHist 1977, č. 1, s. 105n., zde pozn. č. 69 na s. 121. Srov. k tomu ještě níže, podkap. VI a VII.

vládě jednoznačně podmiňovala předcházejícím akceptováním zmiňovaných zákonných předloh z dubna t. r. včetně vytvoření „samosprávných svazů“. K takovému kroku nebyla ale ochotna ani vláda (resp. její absolutní majorita) a tím méně prezident, což tuto možnost bez ohledu na brzy narůstající tlak ze strany britských diplomatů deaktualizovalo. Ministerský předseda M. Hodža se sice poprvé 4. září 1937 – a během září a října téhož roku pak ještě dvakrát – sešel k jednáním s K. Henleinem i jeho radikálním alter ego, K. H. Frankem.²⁷ Rozhovory však nepřinesly jiný výsledek nežli faktické povzbuzení vedení strany k další protistátní aktivitě, kterou sám Henlein vzápětí – už v říjnu 1937 – předvedl při své další cestě do Británie.

Prezident se opakovaně k problému českých Němců znovu vyslovil hned koncem léta při své další cestě v posledním týdnu srpna 1937, směřované tentokrát především do regionů severní Moravy a do Slezska. A jestliže mu první zastávka v Uherském Hradišti poskytla možnost zdůraznit především význam Moravy jako základního pojítka „obou větví“ československého státního národa, pak ve všech dalších hlavních cílových místech cesty, tedy v Olomouci, Ostravě i Opavě, se ve svých veřejných vystoupeních dotkl v první řadě opět významu stabilního demokratického zřízení republiky a její národnostní politiky. A pochopitelně i možností, jaké právě demokracie vytváří pro spolupráci více národností. V Olomouci v řeči 22. srpna zdůraznil, že „půjdeme dále ve své vnitřní politice dosavadní cestou: demokratickou spoluprací, při vzájemném respektu jednotlivých stran, tříd a národností, evoluční metodou při sdělování nových zákonů, nových opatření, nových změn..., vedení duchem skutečné tolerance politické, kulturní, náboženské a zejména národnostní“.²⁸ V Ostravě, kde se jinak věnoval především oceňování hospodářského významu celého regionu pro další budování státu, zase zopakoval, že státní administrativa je rozhodnuta energicky provádět zásady dohodnuté v únoru téhož roku. Nejvíce pozornosti česko-německé relaci však věnoval při návštěvě Opavy 23. 8., kde ocenil spolupráci obou národů na úrovni městské správy jako předpoklad zdárného rozvoje celého státu. Před zdejšími Němci vyslovil naději, že „široké demokratické vrstvy obou našich národů si přejí skutečnou, upřímnou a loajální spolupráci“, připojil k tomu ovšem i zastřené varování. „... naši Němci mají dobrý důvod společně s Čechy věřit v mírové a přátelské vyřízení všech vzájemných mezinárodních sporů a obětavě pro to pracovat. Mají veškerý zájem na tom, podporovat každou vládní politiku míru a přípravy na oprávněnou obranu státu...,“ protože „by se mohlo stát, že bude zatažen do nové evropské a světové války. ... A kdyby náš celý stát a veškeré obyvatelstvo utrpělo jakoukoliv válkou těžké škody, naše celé pohraniční území by utrpělo v případě konfliktu nejvíce...“²⁹ I prezident sotva tušil, jak prorocká slova tu pro nejbližší

²⁷ O. NOVÁK, *Henleinovci proti Československu*, s. 133–134.

²⁸ České Slovo 23. srpna 1937; též R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 486–490.

²⁹ Tamtéž, 25. srpna 1937; též R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 496–499.

dekádu pronesl, byť se to jeho německým posluchačům, i zde stále výrazněji ovlivněným nacionálně socialistickou propagandou, v dané chvíli jistě jevílo jinak.

Beneš při své moravské cestě opakovaně zdůrazňoval, jak je Československo v porovnání s řadou jiných států starého kontinentu zdravé a konsolidované, „na všechny události připravené.“ Slova o konsolidaci státu, spojené s neutuchající přípravou na jeho případnou obranu, ostatně pronesl o pár dnů později i po zhlédnutí manévru jednotek olomouckého armádního sboru. I když s optimismem sobě vlastním i před vojáky opakoval, že nečeká bezprostřední válečné nebezpečí, zdůraznil, jak republika potřebuje aktivní jednotnou zahraniční politiku, všestranně vyspělou armádu a zdravé finance a ekonomiku. „Armáda je z těch činitelů, kde to máme nejvíce v ruce, kde nejméně na druhých závisíme, a proto je přímo naším svatým příkazem ji míti v pořádku...“³⁰ Podobné Benešovy energické výroky pochopitelně relativizovaly jeho ještě nedávno pronášená optimistická tvrzení, že nejkritičtější chvíle evropského vývoje snad už minuly. Už následující měsíce však napověděly, že měly nepochybně realistický základ.

II

Vývoj „velké“ evropské politiky ještě na sklonku jara 1937 zdánlivě potvrzoval oprávněnost opakovaných tvrzení československého prezidenta, že bezprostřední nebezpečí evropské války nehrozí. V průběhu zasedání Rady Společnosti národů koncem května projevíli ministři zahraničí obou velkých západoevropských demokracií ochotu dále jednat o novém západoevropském paktu a tiskem brzy proběhly informace, že dojde i k realizaci návštěvy šéfa německé diplomacie von Neuratha v Londýně, která mohla jednání posunout kupředu.³¹ Atmosféru mezi Západem a Německem v jistém smyslu oteplily i rozhovory provázející korunovaci nového anglického krále Jiřího VI. a v neposlední řadě i návštěva německého ministra hospodářství Hjalmara Schachta v Paříži v posledním květnovém týdnu, při níž došlo k jeho setkání s Leonem Blumem a dalšími francouzskými představiteli.³² Signálem o zlepšování vztahů mezi Paříží a Berlínem mohla být i o měsíc později realizovaná návštěva šéfa německého hlavního štábu generála Ludwiga Becka a jeho rozhovory s jeho francouzským protějškem M. Gamelinem. Přinejmenším na první pohled pak výraznější změnu v zahraničněpolitických vztazích nepřinesla ani výměna šéfů vlád, jež se s odstupem necelého měsíce uskutečnila jak v Londýně, tak v Paříži, i když z hlediska dlouhodobé koncepce měla situace vypadat jinak.

³⁰ Cit. dle R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – projevy 1935–1938*, s. 501.

³¹ Srov. výtahy Delbosova a Edenova projevu z 27. května 1937, *Zahraniční politika 1937*, Kronika, s. 352; k připravované cestě K. von Neuratha viz např. G. WEINBERG, *The Foreign Policy of Hitler's Germany. II. Starting World War II*. Chicago – London 1981, s. 98–100.

³² K této cestě a francouzsko-německým hospodářským vztahům viz např. G. DUTTER, *Doing Business with the Nazis: French Economic Relations with Germany under the French Popular Front*. *Journal of Modern History* (JMH), 1991, s. 296n., zde zvl. 315n.

Když došlo na samém konci května – po zmiňované korunovaci a konferenci britského impéria – ke střídání mužů v čele londýnské Downing Street 10, zdálo se, že kurs britské zahraniční politiky, u jejíhož kormidla nadále zůstal energický Eden, zůstane nezměněn. Jenže nový ministerský předseda Neville Chamberlain, muž z bohatými zkušenostmi ekonomickými i administrativními, mnohem méně však diplomatickými, začal brzy prosazovat – podobně jako někteří jeho předchůdci – vlastní zahraničněpolitickou linii, jejíž nezanedbatelnou součástí byla i snaha o novou integraci Německa do evropských politických a hospodářských vztahů.³³ Chamberlain se již před nástupem do premiérského křesla zabýval plánem usmířit Berlín navrácením některých někdejších německých kolonií, samozřejmě těch, které držela jako tzv. mandátní území Francie. V nové funkci začal šéf vlády Jeho Veličenstva brzy projevovat ochotu napravit i další – více domnělé nežli skutečné – křivdy post-versailleského uspořádání, za něž byla považována např. otázka Gdaňska, Rakousko a v neposlední řadě problémy německých menšin v sousedních zemích, především v Československu. Odhodlání pokusit se „řešením“ těchto otázek usmířit vládce v Berlíně se ostatně – jak připomeneme – promítlo brzy i do relace britsko-československé a vlastně stálo u kořenů Chamberlainovy politiky vůči německo-československému konfliktu následujícího roku, vyústivšího do Mnichova, i když příčin bylo samozřejmě více.³⁴

O tři týdny později došlo po odmítnutí finančního programu první vlády lidové fronty v senátu i ke střídání šéfů Matignonského paláce, kde socialistu L. Bluma vystřídal politicky ostřílený radikál Camille Chautemps. Složení kabinetu se sice podstatněji nezměnilo (Blum zůstal náměstkem ministerského předsedy) a zahraničněpolitickou kontinuitu i zde zajišťovalo setrvání ministra Y. Delbosa v čele Quai d'Orsay. Vyslanec Osuský však oprávněně předjímal, že nový kabinet „bude v zahraniční politice opatrnější a zdrženlivější než Blum“, což následující měsíce plně potvrdily.³⁵ Jak brzy ukázal postup Francie v krizích vyvolaných zahraniční intervencí v občanské válce ve Španělsku, francouzská politika se nyní ještě více upínala ke spolupráci s Británií, což přispělo k tomu, že sám Chautemps byl částí historiků později srovnáván právě s Chamberlainem.³⁶ V programovém prohlášení vlády sice zaznělo ujištění o věrnosti republiky svým závazkům a stáronové vedení Quai se brzy snažilo zaktivizovat i síť svých východních spojenců

³³ K Chamberlainově politice viz zřejmě nejlépe R. A. C. PARKER, *Chamberlain and Appeasement. British Policy and the Coming of the Second World War*. London – New York 1993; naposledy D. DUTTON, *Neville Chamberlain*. London 2001, kap. 2; práce navíc nabízí výklad o posunech v posuzování appeasementu v britské historiografii po druhé světové válce.

³⁴ Srov. přehledně J. DEJMEK, *Nenaplněné naděje: Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie*, zvl. kap. XII a XIII.

³⁵ AMZV, PZ Paříž 1937, zpráva z 24. června.

³⁶ J. E. DREIFORTH, *Yvon Delbos*, s. 60–61. Budiž ostatně předesláno, že Chautemps byl jedním z těch mužů, kteří se v třetím týdnu června 1940 zasazovali proti hlasu tehdejšího předsedy P. Reynauda o co nejrychlejší uzavření míru s Německem.

včetně Československa, což nejvýrazněji symbolizovala Delbosova cesta do čtyř metropolí včetně Prahy o půl roku později. Rozběhu „aktivního appeasementu“ svých britských kolegů ale v Paříži zabránit nemohli a nakonec, nejpozději od jara následujícího roku, se mu – a to namnoze právě muži tvořící Chautempsův kabinet – rychle přizpůsobili.³⁷ To mělo ovšem dalekosáhlé důsledky i pro osudy Československa a možnosti jeho prezidenta.

Beneš se ještě na počátku léta 1937 snažil v hodnocení mezinárodní scény šířit tradiční optimismus, i když jej přinejmenším část zahraničních diplomatů nebrala vážně. Švédskému novináři např. tvrdil, že nevěří, „že v současné době existuje jediný evropský státník ve vedoucím postavení, který by si skutečně přál válku.“ Sovětskému vyslanci S. S. Alexandrovskému o málo předtím zase sugeroval, „že je zcela spokojen s událostmi v Evropě,“ i když Rus jej podezíral z toho, že je ve skutečnosti fascinován Hitlerem a „tumpachový strachem“.³⁸ Optimistické pohledy na evropskou scénu pak zaujímal – jistě i pod vlivem prezidenta – také představitelé Černínského paláce v čele s K. Kroftou, oceňující údajné pevné postoje francouzské a do značné míry i britské politiky jak ve vztahu k Německu, tak dalším problémům.³⁹ Jenže ještě na přelomu června a července došlo k několika událostem, které nutily i skalní optimisty ke značné korekci svých pohledů. Už počátkem prázdnin musel právě šéf pražské diplomacie připustit, že v posledních dnech je to „ošklivé“, přičemž otevřeně hovořil o nebezpečí plynoucím z toho, „že rozhodování v Itálii a Německu je v rukou lidí, kteří jsou nevypočitatelní...“⁴⁰ Značný posun pak prodělaly pod dojmem mezinárodního vývoje i veřejně artikulované projevy prezidenta, jenž už v srpnu před belgickým žurnalistou R. Lerquinem zhodnotil situaci v Evropě jako „boj mezi demokracií na straně jedné a totalitárními režimy na straně druhé“, přičemž připustil, že v Evropě je sice mír, „ale žije v zákopech.“⁴¹ Bylo to celkem trefné přirovnání, a nejen pro starý kontinent.

Už na přelomu května a června se poprvé ukázalo, jak snadno by mohla angažovanost totalitních velmocí v občanské válce ve Španělsku strhnout Evropu na práh konfliktu vážnějšího. Když 31. 5. vládní republikánské letouny napadly německou pancéřovou loď *Deutschland*, podílející se údajně u španělských břehů

³⁷ Chautempsovým náměstkem byl – vedle L. Bluma – i expremiér A. Sarraut, tedy muž nesoucí odpovědnost za pasivitu Francie 7. března 1936; ministrem obrany Edouard Daladier, příští ministerský předseda let 1938–39, a ministrem financí Georges Bonnet, jeho ministr zahraničí, dva klíčoví aktéři francouzského „mnichovanství“.

³⁸ Benešův rozhovor pro *Huvvudsbladet* z 27. května 1937, AKPR, kart. 339; Alexandrovského zprávu z 14. května, týkající se i Benešových názorů, otiskla M. Polišenská (ed.), *Beneš mezi Hitlerem a Stalinem...*, in: *Češi a svět*. Sborník k 70. narozeninám I. Paffa. Praha 1996, s. 194 (cit. o Benešových obavách převzaté ze zprávy téhož diplomata z 30. dubna t. r.).

³⁹ Srov. např. Kroftův výklad před novináři z 18. června 1937, KP, AAV ČR

⁴⁰ Tamtéž, Kroftův výklad z 2. července; též DČZP, XIX/1, č. 280.

⁴¹ Výtah z Benešova projevu k R. Lerquinovi otiskl např. *Venkov* 15. srpna 1937; v plném znění jej otiskuje R. Vašek (ed.), E. BENEŠ, *Projevy – články – rozhovory 1935–1938*, s. 480–482.

na tzv. mezinárodní kontrole, nacistický obrněnec následujícího dne zaútočil na přístav Almerii a zabil bombardováním několik desítek lidí včetně řady civilistů.⁴² Navíc Německo i Itálie vzápětí opustily neintervenční výbor, dohlížející alespoň formálně nad nezasahováním do krvavého konfliktu na Iberijském poloostrově. Diplomaté obou totalitních velmocí se sice do komitétu dočasně vrátili, ale o necelé tři týdny později došlo k dalšímu incidentu, když byl německý křižník *Leipzig* údajně napaden vládní ponorkou a tehdy Berlín i Řím své zástupce odvolaly definitivně. Němcům navíc (zjevně vykonstruovaná) epizoda s ponorkami posloužila jako záminka ke zrušení dlouho chystané návštěvy K. von Neuratha v Londýně, což v důsledcích znamenalo definitivní zmrazení vážných jednání o možné nové Locarno.⁴³ Západní představitelé sice reagovali poměrně energicky, Eden se vzápětí vyslovil pro co nejtěsnější spolupráci s Francií a zdůraznil i zájem Británie na vývoji ve střední Evropě, ale např. závazek automatické pomoci oběti útoku byl i teď Londýnem odmítán.⁴⁴ Až když se v průběhu léta začaly množit útoky povstaleckých (fakticky ovšem především italských) letadel a pak i ponorek na britské, ruské i další lodi dovážející materiál legální vládě ve Valencii, reagovaly na to vlády v Londýně a Paříži svoláním konference o pirátství do švýcarského Nyonu a následným přijetím energických námořních opatření, která vzápětí vedla k zastavení těchto ataků.⁴⁵ Jenže podobný energický krok byl v politice velkých demokracií spíše ojedinělý, jak koneckonců nejlépe ukazoval vývoj na Dálném východě.

Ještě v první polovině července 1937 došlo po vyprovokovaném incidentu mezi čínskými a japonskými vojáky na mostě Marca Pola k postupně eskalující nové japonské agresi proti Číně, která brzy přerostla v sice nevyhlášenou, ale zcela „regulérní“ a velmi brutálně vedenou válku.⁴⁶ Čínská vláda sice vzápětí proti japonskému postupu protestovala nejprve u signatářů tzv. Smlouvy devíti ve Washingtonu a později, na zářijovém zasedání Rady Společnosti národů, i v Ženevě. Mezinárodní společenství však reagovalo většinou velmi zdoluhavě, jistě i z obavy před komplikací s Japonskem, které ještě v červenci ústy svého ministra zahraniční prohlásilo, že nestrpí „vnější“ vměšování do celého sporu. Ženevská Rada sice v září rozhodla o svolání mimořádného výboru pro čínsko-japonský konflikt, který 5. října nepřímou odsoudil Japonsko pro neadekvátnost vojenských prostředků, jež jeho vláda do konfliktu nasadila.⁴⁷ Dvě velmoci, jejichž zájmy byly japonskou agresí nejvíce dotčeny, USA a Velká Británie, se však na společ-

⁴² Srov. např. B. KOSZEL, *Hiszpański dramat*, s. 128n.

⁴³ Srov. např. G. WEINBERG, *Foreign Policy of Hitler's Germany. II Starting World War II*, s. 100–104.

⁴⁴ Výtah Edenova projevu viz Zahraniční politika 1937, Kronika, s. 436–437.

⁴⁵ B. KOSZEL, *Hiszpański dramat*, s. 162–164; protokoly jsou zřejmě nejdostupnější v DDF 2 ser., vol. VI, č. 423, 426, 427 ad.

⁴⁶ Srov. např. A. IRIYE, *The Origins of Second World War in Asia and the Pacific*. London 1996, zvl. s. 41–48n.; z české literatury např. A. SKŘIVAN, *Cestou samurajů*. Praha 1984, s. 125–128.

⁴⁷ Cit. této rezoluce viz in: Zahraniční politika 1937, Kronika, s. 615.

ném postupu nedokázaly dohodnout a tak jedinou konkrétní reakcí mezinárodního společenství bylo svolání mezinárodní konference do Bruselu. Ta se ovšem sešla až více než čtyři měsíce po zahájení japonské agrese, ve chvíli, kdy japonská vojska obsadila nejen další území na severovýchodě Číny včetně Pekingu, ale kdy dokončovala operace proti Šanghaji a chystala konečný nástup proti Nankingu, v té době čínské metropoli.⁴⁸

Pro jakoukoliv příští oběť některého z agresorů ovšem nebyla pasivní reakce USA i obou západoevropských demokratických velmocí vůči Japonsku jistě povzbuzující perspektivou. Její chmurnost přitom ještě umocnil jak naprostý nezdar bruselské konference o Dálném východu, tak faktická neschopnost mezinárodní veřejnosti jakkoliv výrazněji reagovat na příšerné zločiny, jichž se počátkem prosince dopustila japonská soldateska v dobytém Nankingu.⁴⁹ Musíme předpokládat, že Benešovi, který byl o situaci na dálnévýchodním bojišti poměrně obstojně informován díky novému vyslanci v Číně J. Šebovi, podobná pasivita velkých demokracií k čínsko-japonskému konfliktu přišla na mysl i při jeho existenciálním rozhodování v „mnichovských“ dnech o deset měsíců později. Sama první republika ale i díky svému prezidentovi alespoň částečně své závazky vůči oběma obětem agrese přece jen plnila, a to i za cenu dalšího zkomplikování své beztak nejednoduché mezinárodní pozice.

Ve španělském konfliktu zachovávalo Československo oficiálně politiku ne-utrality, kterou přijalo po vzoru obou velkých západních demokracií hned v pozdním létě 1936, o – i když limitovaných – Benešových sympatiích k legální republikánské vládě však můžeme sotva pochybovat.⁵⁰ Z víceméně fragmentárního záznamu kancléře P. Šámala lze sice usuzovat, že prezident považoval konflikt na Iberijském poloostrově za pouhou část dlouhodobého revolučního cyklu moderní španělské historie, „důsledek španělské povahy, kde žádná z předchozích revolucí během století neskončila se uspořádáním poměrů, jak to doba vyžadovala...“⁵¹ Současně však vedení pražského Zamini nepřímo kritizovalo od počátku princip neintervence jako jistou rezignaci na zásady mezinárodního práva a v tomto kontextu také zavrhovalo jakékoliv koncese frankistickým

⁴⁸ Jediným reálným výsledkem bruselské konference bylo posléze vyjádření verbální podpory bojující Číně s mlhavým příslibem eventuální pomoci, nezastaví-li Japonsko svůj postup; srov. např. A. IRIE, *The Origins of the Second World War*, s. 47–48; text závěrečné rezoluce otiskla i Zahraniční politika 1937, Kronika, s. 696–697.

⁴⁹ Podle odhadů Mezinárodního vojenského tribunálu v Tokiu z let 1946–47, soudícího japonské válečné zločince, zavraždila japonská vojska v dobyté metropoli nejméně 200 tisíc lidí, řada odhadů (včetně dobových německých údajů, které jistě neměly důvod stranit protivníkům svého spojence z Paktu proti Kominterně!) byla ještě vyšší.

⁵⁰ Základními studiemi o postoji ČSR k španělskému konfliktu zůstávají práce V. NÁLEVKY, *Československo a španělská občanská válka*. AUC PhilHist 1973, č. 3–4, s. 91, a TĚHOŽ, *Československo-španělské vztahy v letech občanské války 1936–1945*, in: Dvacáté století. Ročenka semináře nejnovějších dějin Ústavu světových dějin FFUK, Praha 2004, s. 85–112.

⁵¹ AKPR, 1931/22. Záznam o rozhovoru mezi vyslancem R. Fliederem a P. Šámalem 30. března 1937; cit. V. NÁLEVKA, *Československo-španělské vztahy*, s. 94.

vzbouřencům, za něž se přímo či nepřímo přimlouvala i část československých diplomatů akreditovaných ve Španělsku.⁵² Čs. úřady ostatně neváhaly zakročit i proti někdejšímu španělskému tituláři, který brzy po vzpouře generálů zradil svoji vládu a přešel na stranu pučistů, i když byly později některé jeho aktivity jako cizince-soukromníka usazeného v ČSR tolerovány. Zamini také přinejmenším na počátku války tiše odsouhlasilo nevelké nákupy ručních zbraní, učiněné Mexikem, třebaže bylo zřejmé, že vzhledem k postoji administrativy prezidenta Lazara Cardenase půjde o reexport pro vládu do Madridu.⁵³ Další, mnohem větší transakce prostřednictvím Mexika, Bolívie a případně dalších zemí byly sice později zmrazeny, embargo však nebylo ve vztahu k legitimní vládě absolutní a sám prezident dal koneckonců svůj postoj zřetelně najevo, když odsouhlasil odjezd tzv. polního lazaretu J. A. Komenského.

Postoj prezidenta a „jeho“ diplomatů k španělské otázce se zřetelně projevil uprostřed léta 1937 i při schvalování vývozu čs. zbraní do sousedního Portugalska, třebaže v tomto případě vedl až k diplomatické kolizi s následným přerušením vzájemných vztahů. Portugalsko projevovalo již od podzimu 1936 zájem o nákup většího množství pušek a kulometů v ČSR, přičemž už na jaře 1937 byla v zásadě dohodnuta dodávka nových lehkých kulometů ZB 30. Československé diplomacii však nechyběly reference o podpoře frankistů ze strany salazarovské diktatury a v polovině července se politická sekce MZV, vedená tehdy dočasně vyslancem Zdeňkem Fierlingerem, postavila proti realizaci obchodu s tím, že může být uskutečněn jedině po záruce portugalské strany, že zbraně nebudou dále vyvezeny.⁵⁴ Vláda v Lisabonu se ovšem rozhodla vymáhat dodávku nejprve hrozbou vyloučení českých firem z veřejných zakázek a posléze i výhrůžkou přerušení diplomatických vztahů. MZV – a to po konzultaci s Benešem – ale neustoupilo a přislíbilo realizaci celého kontraktu až po skončení španělského konfliktu, třebaže bylo od podobného obchodu zrazováno i britskými diplomaty. Portugalská vláda tedy už v polovině srpna odvolala z Prahy svého vyslance a došlo skutečně k bezprecedentnímu přerušování vzájemných vztahů. Taková událost ovšem jen zdůraznila přínáležitost „Benešovy“ republiky k zásadním oponentům rodící se německo-italské „osy“ a jejích spojenců, což pochopitelně ne-opomněla brzy využít i německá a italská propaganda.⁵⁵

K reexportu zbraní vládním republikánům ve stejné době pražská diplomacie i další úřady podobnou zásadní bdělost neaplikovaly, vládní tábor dokonce dostal téměř současně nejméně padesát novějších bojových letadel, vyřazova-

⁵² Zahraniční politika 1936, s. 419.

⁵³ Srov. podrobně V. NÁLEVKA, *Československo-španělské vztahy*, s. 102.

⁵⁴ Dosud nejpodrobnější vyličení konfliktu podala na základě tisku L. NECKÁŘOVÁ, *Stanovisko československého tisku ke konfliktu mezi Portugalskem a Československem*. Ročenka obecných dějin 1, 1991; viz též J. DEJMEK, *Historik v čele diplomacie*, s. 146–148; V. NÁLEVKA, *Československo-španělské vztahy*, s. 95–98.

⁵⁵ L. NECKÁŘOVÁ, *Stanovisko československého tisku ke konfliktu...*, s. 185–186.

ných z čs. výzbroje. Vyslanec Robert Flieder ostatně upozorňoval, že v tamních diplomatických kruzích jasně převládá názor, „že vedle Sovětského Ruska právě Československo má nejlepší vztah k vládnímu Španělsku...“ Později, koncem jara 1938, se sice Praha rozhodla po vzoru Británie a Francie navázat alespoň konzulární vztahy i s frankisty ovládanou částí Španělska a vyslala k vládě do Burgosu svého konzula.⁵⁶ Ke skutečnému diplomatickému uznání frankistů se ale odhodlala až reprezentace pomnichovské druhé republiky koncem ledna 1939, tedy za zcela odlišné politické situace. Podobný zásadový postoj, vyvěrající z úcty k mezinárodnímu právu a samozřejmě i pocitu solidarity z obětmi agrese (jíž se ostatně mohlo brzy stát i Československo), zaujala pražská vláda i prezident také vůči zmiňované nové japonské agresi v Číně, kde ostatně navazovala na Benešovy aktivity z let 1931–33, připomenuté v předcházejícím svazku.⁵⁷

Čínská republika se snažila již v minulém období zajistit si i v Československu větší dodávky zbraní a průmyslového vybavení. Počátkem srpna 1937, tedy shodou okolností těsně po vypuknutí nového kola japonské agrese, se pak v Praze zastavil i ministr financí kuomintangské vlády H. H. Kung, cestující tehdy po evropských metropolích, aby sjednal úvěr na vojenské i civilní artikly. A 14. 8. byl přijat i prezidentem a ministrem zahraničních věcí, což jistě přispělo k úspěchu jeho mise. Z Prahy si totiž odvážel dohodu o úvěru v našich poměrech ohromné výši 1 miliardy 420 milionů Kč, jenž měl být z větší části použit právě na nákup zbraní pro čínskou armádu.⁵⁸ Následný vývoj, mimo jiné ostrá reakce na kontrakt v Japonsku a také neutralitní postoj západoevropských demokracií, sice zabránily tomu, aby se celá transakce realizovala. České zbrojovky však – a to opět s tichou podporou pražské diplomacie a nepochybně i Beneše – bránící se Číně jistě množství ručních zbraní v následujících měsících dodaly.⁵⁹ Určitý podíl na tom měl ostatně i zmiňovaný čs. vyslanec Šeba, kterého zřejmě vybral k nové misi i jako dobrého znalce vojenských záležitostí osobně prezident a jenž pak jak KPR, tak MZV poměrně často informoval o řadě problémů japonsko-čínské války.⁶⁰ Jeho raporty však mohly Benešovi a jeho kolegům sotva přidat optimismu, a to nejen vzhledem k hlášeným úspěchům Japonců. Celková pasivita, s jakou Západ

⁵⁶ Tzv. Generálním agentem v Burgosu byl 1. června 1938 jmenován M. Hanák; viz též DČZP, XX/1.

⁵⁷ K postoji československé vlády a diplomacie k první fázi japonsko-čínské války srov. nejlépe I. BAKEŠOVÁ, *Incident u mostu Marca Pola*. SlovPř 1988, s. 316–329; TÁŽ, *Československo a Čína 1918–1949*. Rakovník 1998.

⁵⁸ I. BAKEŠOVÁ, *Československo a Čína*, s. 91.

⁵⁹ Srov. např. Kroftův telegram vyslanci J. Šebovi z 16. října; AMZV, TO 1937, č. 689/37. Viz též DČZP, XIX/2, č. 401, pozn. č. 2.

⁶⁰ Šebova mise přitom probíhala prakticky od počátku za krajně dramatických okolností; loď, na níž cestoval do Číny, se potopila nedaleko Hongkongu, vyslanec mohl své pověřovací listiny v Nankingu předat až počátkem října a brzy nato se stal svědkem strašných japonských náletů na město, které přežíval v „azylu“ na francouzské lodi, atd. Když pak přesídlil do Šanghaje, dostal se do města, které vzápětí – v listopadu t. r. – obsadila japonská armáda, což spoluovlivnilo Šebův další neradostný osud zvláště po 15. březnu 1939. Srov. např. J. DEJMEK, *Jan Šeba – spoluvůdce Malé dohody*. DaS 1994, č. 6, s. 34; I. BAKEŠOVÁ, *Československo – Čína*, s. 101–102 ad.

přijal novou agresi proti dalšímu členu mezinárodního společenství (a současně narušení řady smluv z počátku dvacátých let), totiž naznačovala mnohé i pro případný konflikt v centru Evropy, ležící navíc mimo oblast hlavních interesů anglosaských demokracií...

III

Od pozdního jara 1937 patrná nová vlna kampaně říšskoněmeckých sdělovacích prostředků proti Československu, zaměřená nyní především na údajně neutěšené postavení sudetských Němců, přiměla spolu s dalšími okolnostmi Beneše k tomu, aby do zápasu o Československo (a samozřejmě jeho občany) zapojil znovu i své pero. Víme, že se již v posledním období svého vedení ministerstva zahraničí zabýval plány na sepsání větší historicko-politické studie, jejíž podstatnou částí měla být analýza československo-německých vztahů od vzniku republiky.⁶¹ Pracovní povinnosti, samozřejmě ještě rozmnožené po nástupu na Hrad, sice původní záměr realizovat nedovolily. Prezident však přesto ještě během léta 1937 sepsal sérii článků o místu Německa v zahraniční politice pražských vlád od roku 1918 do současnosti, jež vycházely pod šifrou X. Y. od poloviny srpna do poloviny října na pokračování v oficiózní *Prager Presse*.⁶² Měly se stát součástí většího spisu o této problematice, jehož obsah prezident ostatně konzultoval i s ministrem K. Kroftou a snad i některými diplomaty.⁶³ Pokračující říšsko-německý propagandistický tlak na Československo ho však nutil i v této oblasti k modifikacím.

Jedním z podnětů prezidentovy nové publikační aktivity bylo nepochybně uveřejnění československých memorand pro mírovou konferenci, která podle interních francouzských tisků právě v polovině roku 1937 vydal – ve francouzském originále i německém doprovodném překladu – nacistický právník Hermann Raschhofer.⁶⁴ Pohnutkami k Benešovu vystoupení také byly rozbíhající se diskuse o příštím postavení německé menšiny v československém státě, vyvolané jak politickými aspiracemi Henleinovy strany, tak tlakem Německa a v neposlední řadě rostoucím zájmem britské diplomacie o tuto otázku. Prezident proto v následujícím období sepsal i menší studii o československé politice na mírové konferenci v Paříži, týkající se mimo jiné zmiňovaných memorand, jež později

⁶¹ Srov. E. Broklová (ed.), EDVARD BENEŠ, *Německo a Československo*. Praha 2005, s. 230–231.

⁶² X. Y., *Deutschland und Tschechoslowakei*. Prager Presse, 15. srpna až 3. září 1937. Anglické knižní vydání: X. Y., *Germany and Czechoslovakia. By an Active and responsible Czechoslovak Statesman*. Prague 1937; v edici E. Broklové, E. BENEŠ, *Německo a Československo*, c. d., s. 15–76.

⁶³ Srov. nedatovaný Benešův dopis K. Kroftovi z počátku srpna 1937, jímž provázel zaslání první verze článků pro *Prager Presse*, AAV ČR, Kroftova pozůstalost, složka: Korespondence s E. Benešem. Krofta se k textům vyjádřil ve dvou delších dopisech z 10., resp. 16. srpna 1937, jejichž koncepty jsou uloženy tamtéž. Všechny tři listy jsou otištěny in: J. Dejmek (ed.), *Korespondence Kamila Krofty s Edvardem Benešem*. Část II. SAP 1998, č. 125–127, s. 198–199.

⁶⁴ H. RASCHOFER, *Die tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris 1919/1920*. Berlin 1937.

vyšla, stejně jako předcházející část, ve formě anonymní anglické brožury.⁶⁵ A pustil se i do sepisování studie o postavení německé minority v Československu, jejích stížnostech a realitě jejího postavení, kterou už ovšem – především díky spádu událostí od počátku následujícího roku – nestihl v úplnosti dokončit. Spis, vlastně zdaleka nejobsažnější literárně-politické dílo autora z doby jeho prvního prezidentství, tak zůstal torzem, které bylo česky publikováno více než sedmdesát let od napsání zásluhou historičky Evy Brokové.⁶⁶ Jeho obsah však stojí za zevrubnější připomenutí již proto, že ilustruje Benešovy reakce na říšskoněmecké i sudetoněmecké výzvy sedmatřicátého roku.

V částech o československo-německých vztazích se Beneš především zabíral námitkami, které byly vůči československé politice vznášeny z Berlína jak v éře výmarské, tak nacistické. Upozorňoval, že se Československo nikdy nechtělo stát a nestalo instrumentem protiněmecké politiky žádné z dalších velmocí, na straně druhé však museli jeho tvůrci hledat v evropské struktuře rovnováhu proti německému tlaku, s nímž v Praze počítali.⁶⁷ V té souvislosti Beneš připomínal, za jakých okolností podepsal spojeneckou smlouvu s Francií a jak v zásadě podporoval modifikace tohoto spojení v Locarnu. Vyložil také, proč se ČSR – podobně jako jiné evropské státy – stavělo a staví proti eventualitě „anšlusu“ Rakouska a rozebral svoji koncepci kolektivní bezpečnosti, zvláště její „ruský“ faktor. Současně se snahami o zajištění vlastní bezpečnosti však Beneš dokládal, jak pražská politika – a on osobně – vždy usilovala o korektní vztahy se sousedním Němcem, což ale ne vždy nalézalo na německé straně dostatek pochopení.

Jednou z hlavních myšlenek této části Benešových úvah bylo odmítání jakéhokoliv rozčlenění Evropy na bloky a naopak apel na to, aby vnitropolitické rozdíly netvořily zásadní překážku ke vzájemné spolupráci. „Jestliže se k této koexistenci a k ponenáhlejšímu přibližování a vyrovnání těchto režimů, tj. demokratického, fašistického a nacionálně socialistického a komunistického, Evropa nepropracuje, půjde nevyhnutelně k celé řadě velikých revolucí a z toho pak ovšem řadě různých evropských konfliktů...“ varoval tu předvídavě.⁶⁸ Současně ovšem upozorňoval, že k vytvoření takové atmosféry „koexistence“ by bylo třeba překonávat negativní stereotypy ve vzájemném vnímání, v tomto konkrétním případě především negativní obraz, který již od světové války drtivá většina německé publicistiky (a samozřejmě i její časté sudetoněmecké zdroje) vytváří o Československu. Beneš ovšem tvrdil, že výsledky takové negativní propagandy nebudou mít v ČSR ty výsledky, jaké se „snad“ očekávají, tím spíše, když (jak poněkud přepjatě tvrdil) „jistě více než celá jedna polovina českých Němců se chce upřímně dohodnout s Čechy...“ Na druhé straně však nezakrýval, „že tím vším se navzájem jen odda-

⁶⁵ X. Y., *Germany and Czechoslovakia II. Czechoslovakia at the Peace Conference and the present German - Czechoslovak Discussions*. Prague 1937.

⁶⁶ Srov. pozn. č. 61.

⁶⁷ E. BENEŠ, *Německo a Československo*, s. 30.

⁶⁸ Tamtéž, s. 47.

lujeme a prohlubujeme pro budoucnost nedůvěru, která se bude později jen těžce odstraňovat.“⁶⁹

Svůj cyklus o politice Československa Beneš uzavíral konstatováním, že jeho zahraniční politika bude vždy podporovat všechny kolektivně-bezpečnostní konstrukce v čele s nějakým novým západním paktem ovšem ne ve snaze obklíčit Německo, „nýbrž pro spolupráci a pro zajištění také Německu onoho místa, jež mu v evropské politice právem náleží.“ „... Československo nechce býti a ani nebude nástrojem politiky žádné velmoci, ani Německa, ani Ruska, ani velmocí západoevropských, Anglie, Francie a Itálie. Svým zeměpisným položením je však důležitou složkou evropské rovnováhy. Všechny evropské velmoci měly by si to uvědomit a chápat fakt, že právě rozumné zajištění neodvislosti Československa je podmínkou toho, aby Československo prostě konstelací mezinárodní nemohlo se státi ani vazalem, ani nástrojem politiky kohokoliv...“⁷⁰

Druhou část svých úvah, která byla rovněž nejprve publikována v *Prager Presse*, Beneš záměrně věnoval některým aktivitám československé delegace (a v zásadě i *své*) na mírové konferenci v Paříži, jež se opět staly předmětem kombinací a propagandy v říši. Připustil, že často diskutovaná tzv. československá memoranda, odrážející územní požadavky státu, jistě obsahovala četné nepřesnosti. S podobnými, ba ještě většími zkresleními však na straně druhé operovaly i materiály předkládané druhou stranou (tedy především delegací rakouskou) a nadto všechny údaje těchto dokumentů byly detailně studovány příslušnými komisemi, které pak finálně rozhodovaly. Velkou pozornost ve svém výkladu Beneš soustředil i na tzv. spojeneckou nótu 20. května, která předjímala základní závazky Československa vůči menšinám, jak je později rozvedla tzv. minoritní smlouva ze září téhož roku.⁷¹ V té souvislosti ukázal, že československá delegace neslibovala přetvoření českých zemí do druhého Švýcarska (jak hlásala německá propaganda), ale zásadní *napodobení* principů jeho národnostní politiky. A její jednotlivé složky, vycházející většinou z obecných politických a občanských práv, republika zakotvila pro všechny své občany buď přímo v konstituci, nebo v jednotlivých speciálních zákonech, což mohl Beneš nejlépe demonstrovat na přijetí jazykového zákona, definujícího oficiální – a ne státní – jazyk.⁷²

Studie o československo-německých vztazích a československých problémech na mírové konferenci měl brzy doplnit ještě třetí, větší celek práce, zaměřený primárně na postavení menšin v Československu, který Beneš psal v zimních měsících 1937/38 nepochybně i pod vlivem posledního vývoje událostí, mimo jiné dalšího vyostření česko-německého poměru po tzv. teplickém incidentu. Právě tato část se mohla stát celkem dobře jedním z klíčových příspěvků v diskusích o novou

⁶⁹ Tamtéž, s. 67.

⁷⁰ Tamtéž, s. 75n.

⁷¹ K jejímu podpisu srov. svazek I, kap. 7, s. 255–256.

⁷² E. BENEŠ, *Německo a Československo*, s. 102–103. Anglická mutace: *Germany and Czechoslovakia II. Czechoslovakia at the Peace Conference and the present German – Czechoslovak Discussions*.